

İNGİLİZ AJANI BİNBAŞI E.W.C. NOEL'İN “KÜRDİSTAN MİSYONU” (1919)

Doç. Dr. M.KEMAL ÖKE

Akademik Kitap Kulübü

İSTANBUL
1990

Boğaziçi Yayınları A.Ş. Kazım İsmail Gürkan Cad.
Ortaklar İş Hanı 12/25 Cağaloğlu-İSTANBUL Tel: 526 09 77

**İNGİLİZ AJANI
BİNBAŞI E.W.C. NOEL'İN
“KÜRDİSTAN MİSYONU”
(1919)**

Doç. Dr. M.KEMAL ÖKE

3. BASKI

İSTANBUL

1990

4

BOĞAZIÇI YAYINLARI/96
ISBN - 975 - 451 - 013 - X

Baskı Tarihi : Ağustos 1990
Montaj : Seyran Ofset

Baskı: Kuşak Ofset
Cilt : Kuşak Ofset

İ Ç İ N D E K İ L E R

KISALTMALAR	VII
GİRİŞ	1
I. Doğu Ve Güneydoğu Anadolu Aşiretleri Hakkında	2
II. Mondras Mütârekesi Sonrasında İngiliz İşgalindeki Irak'da Siyasî Vaziyet	21
III. Noel'in Güneydoğu Anadolu Seyahati Ve İlk İntibaları	29
IV. Güneydoğu Anadolu Hakkında Noel'in Tes- bitleri Ve İngiliz Siyâseti	43
V. İngilizler'in Yeni Teşebbüsleri	57
VI. Politika Tesbitine Doğru	67
VII. Mustafa Kemal Paşa'nın Güneydoğu'daki İngiliz Planlarını Yoketmesi	83
VIII. Noel'in İngiltere'deki Nihâî Bazı Teşebbüsleri Ve Sonuç	109
IX. Bibliyoğrafya	121
X. Dizin	125

K I S A L T M A L A R

ATTB	: Atatürk'ün Tamım, Telgraf ve Beyannameleri, C. IV, (Ankara, 1964).
BBA	: Başbakanlık Arşivi, İstanbul
BEO(S)	: Babıâli Evrak Odası, Siyasi
CP	: Confidential Print
Dah.	: Dahiliye
DBHE	: Dışişleri Bakanlığı, Hazine-i Evrak Arşivi, İstanbul
FO.	: Foreign Office
IOR	: India Office Records (Hindistan Bakanlığı Arşivi, Londra).
İÜEF	: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
MES	: Middle Eastern Studies
PRO	: Public Record Office (İngiliz Devlet Arşivi, Londra)
UL(C)	: University Library (Cambridge)
WO	: War Office (Savaş Bakanlığı)

GİRİŞ

Milli Mücadele'ye ilişkin bu dönemdeki Türk - İngiliz ilişkilerini de kapsayan Türkçe ve yabancı dillerde çeşitli eserler mevcut olmakla birlikte; Atatürk'ün Nutuk'unda "Mr. Nowill" olarak zikrettiği İngiliz Binbaşısının 1919 yılında Anadolu'daki faaliyeti ve misyonu henüz açığa kavuşmuş, ayrıntılı araştırılmış veya kitaplaştırılmış değildir. Biz, bu çalışmada, belgelere dayanarak, konuyu, İngiltere'nin hemen Mütareke sonrasında geliştirdiği Güneydoğu Anadolu siyaseti perspektifinde incelemek istiyoruz. Bilindiği gibi, Ortadoğu'ya buradan ayrıntılarına giremeyeceğimiz iktisadi, siyasi ve stratejik sebeplerden dolayı hâkim olmak isteyen Britanya İmparatorluğu, XIX. yüzyılın üçüncü çeyreğinden itibaren Osmanlı Devleti'ni yıkmaya azmetmiş; bu uğurda sömürgeciliğin ananevi silâhlarından olan "Böl ve Yönet" prensibini Güneydoğu Anadolu'da uygulamaya çalışmıştır. İngiltere'nin bu siyaseti Birinci Dünya Savaşı sonucunda daha da berraklaşacak ve anavatanında esarete düşmeye karşı ayaklanan Türk milli hareketini bastırmak üzere gündeme getirilecek, dahası tatbike konulacaktır. Bu tasavvurun çeşitli safhalarını aşağıda izlemek mümkün olacaktır. Ancak, kısa da olsa, ana hatlarıyla İngiltere'nin nihai hedefine giden yol üzerindeki hazırlıklara temas etmek bu arada da emperyal stratejilerinin teksif edildiği Güneydoğu Anadolu'nun sâkinleri üzerindeki yaklaşımlarını özetlemek herhalde yararlı olacaktır.

I. DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU AŞİRETLERİ HAKKINDA

Kürtler hakkında; İranî (veya Ari), hattâ Arabî kökenli olduklarına dair iddialar ileri sürülmüşse de, son yıllarda kaleme alınan gerek etnolojik ve gerek sosyo-kültürel araştırmalar onların menşei Orta Asya'da bulunan Turanî bir kavim oldukları hususunda birleşmektedirler⁽¹⁾. Bu itibarla dil, edebiyat, dinî inançlar, gelenek ve görenek, musikî ve dokumacılıkta Batı (Anadolulular) ile Doğu Türkleri (Orta Asyalılar) arasında toplum hayatı bakımından herhangi bir farklılaşma göstermeyen Kürtleri Türk Kültür dairesi içinde telâkki etmemiz mümkündür⁽²⁾. Ancak, bazı iç ve dış etkenler sebe-

- (1) B., Ögel, B. Kodaman, F. Kırzioğlu, A. Çay, **Türk Millî Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu** (Ankara, 1985¹, 1986²).
- (2) Öte yandan "Kürdistan" adının bir devleti temsilen kullanılmadığı, sınırları belirsiz coğrafi bir terim olduğu açıktır. Bu terim, ilk defa XII. yüzyılda Büyük Selçuklu Sultanı Sancar (1117-1157) zamanında ortaya çıkmıştır. Sultan Sancar devrinde, Irak-ı Acem (Cibâl)'in merkezi olan Hemedan'ın kuzeydoğusunda Bahâr şehrinin merkez itti haz edildiği bir "Kürdistan Eyâleti" teşkil edilmişti. H. Kemâl Türközü, **Türkmen Ülkesi (=Doğu Anadolu) Adı ve Emperyalizmin Et-kileri** (Ankara, 1985), s. 17. Siyasî olarak, "Kürdistan'ın sınırları tam olarak tayin edilememektedir. Osmanlı döneminde özellikle 1840 ile 1876 yılları arasında mülki taksimata alınan Kürdistan'ın Selçuklular'dan farklı olduğu da bellidir. Kaldı ki, ilerideki belgelerden de görüleceği üzere İngilizler'in bu terimle Osmanlılar'ın kastettiği coğrafi sahayı işaret etmedikleri pek anlaşılamamaktadır. Gerçi, yazışmalarda Güney Kürdistan ile Musul imâ edilmek istenmektedir; ama bu bölgenin ne ölçüde İran'a ve Anadolu'ya taşıdığı açığa kavuşturulmamıştır. Zaten, İngilizler de 1920'lerden itibaren Kürdistan yerine Musul terimini tercih edecekler, birinci yerine ikinciye yazışmalarda sıkça kullanacaklardır. Aşağıdaki alıntılarda sık sık karşılanacak olan terimin okuyucunun zihnini karıştırmaması açısından bu uyarı gerekli görülmüştür.

biyle Kürtler'in XX. yüzyıla giden yol üzerinde giderek soydaşları Türkler'den ayrı bir "alt-kültür" nüvesi oluşturdıkları ve Ortadoğu'da bazı çıkarları olan devletler tarafından yeni bir etnik hüviyet kazandırma sürecine doğru sürüklenmeye çalışıldığı gözlemlenecektir.

İç etkenler arasında "Türkmenlerin Kürtleşmesi"ni gösterebiliriz. Eröz'ün, Ziya Gökalp'e dayanarak ve kendi saha çalışmalarıyla teyid ettiklerine bakılırsa, Osmanlı Devleti Alevileri baskı altında tutmuş ve bu sıkıntılar bölgedeki asayişsizlik, iktisadî zorluklar ve Safevîler'le olan devletlerarası rekâbetle birleşince kendilerine huzur arayan Türkmenler, Kürt derebeylerine katılmak, onlara bağlanmak yolunu seçmişlerdi⁽³⁾.

Yukarıda kısaca belirtmeye çalıştığımız bu toplumsal "kopuş"la bağlantılı olarak, ikinci bir tesiri de Taneri'nin açıklamalarından temin edebiliriz. Bir Orta Asya kavmi olan Kürtler'in Osmanlılar karşısında "içti-mâi bir komplekse" kapıldıklarını savunan Taneri, göçebelik seviyesindeki Kürtlerin, kendilerinden son derece ileri bir yerleşik kültür olgunluğuna ulaşmış Osmanlılar'la temasları arttıkça eksikliklerini hissettiklerini ve bunu tazmin için yeni bir hüviyet yaratma gayreti içine girdiklerini yazmaktadır⁽⁴⁾. Bu teoriyi daha ayrıntılı bir şekilde açacak olursak, Kürtler, Türk millî kültürünün

(3) M. Eröz, **Kürtlerin Türklüğü ve Türkmenlerin Kürtleşmesi** (İstanbul, 1966). Aynı konuda, bkz. Süleyman Sabri Paşa (yay. haz.: Gamze Gayeoğlu), **Van Tarlı ve Kürttürkleri Hakkında İncelemeler**, 3. baskı (Ankara, 1982), s. 28 vd. ile M. Rıza (yay. haz.: G.G.), **Benlik ve Dilbirliğimiz**, 2. baskı (Ankara, 1982), s. 21 vd.

(4) Aydın Taneri, **Türkistanlı Bir Türk Boyu Kürtler: Kürtler'in Kökeni, Siyasî, Sosyal ve Kültürel Hayatları** (Ankara, 1983), s. 7.

birbiriyle kaynaşmış unsurların ilkinin teşkil eden Orta Asya bozkır kültürü içinde sıkışmışlar; buna karşılık, Osmanlılar gerek Ortadoğu milletleri ile olan temasları ve gerekse Batı ile alışverişlerinden bünyelerine aldıkları değerleri özlerine uydurarak, daha gelişmiş bir kültür ve medeniyet düzeyine erişmişlerdi. Böylece, Taneri, Osmanlı İmparatorluğu içindeki kültürel şartların Türk'ün Kürt boyunda içtimaî bir "aşağılık kompleksi"nin doğduğunu kaydedecektir.

Olayı daha genel bir çerçeve içerisinde değerlendiren Mardin ise Osmanlı İmparatorluğu'nda egemen olan katı statü düzeninin, insanı, siyasî bakımdan hükmedenlerle hükmedilenler arasındaki farkın kesin olarak görüldüğü bölümlenmiş (dichotomous) bir kültür yapısını hazırladığını kaydetmiştir⁽⁵⁾. Mardin'e göre, Osmanlı toplumu biri saray (=yüksek), ikincisi taşra (=halk) özellikleri olan iki ayrı kültür çevresinden oluşmaktadır.

"Osmanlı Devleti, toplumsal yapısı içinde iki hayat tarzı barındırıyordu. "Yüksek" kültürle ilişkili olarak, ömür boyu meşguliyetler halinde savaş ve yönetimi, vergiden muafiyeti, Farsça ve Arapça kelimelerle adamakıllı yüklü bir dili ve ortodoks İslâmlığı görüyoruz. Öte yandan, köylü yığınları ve özellikle Türkmen aşiretlerine bağlı olanlar, halk Türkçesi konuşur, alışveriş ve tarım yapar, gırtlığına kadar vergilendirilir, yalnız ilkel teknolojiye yararlanırlardı... Göçebeler toptan şehir hayatı-

(5) Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, 2. baskı (İstanbul, 1983), s. 93.

na geçemedikleri için, yalnızca seçkinler şehir kültürünü benimsediler. Böylece yaratılan bölünme, seçkinlerin elindeki teknolojiyle, uyrukların kullandıkları teknoloji arasındaki ayrılık dolayısıyla daha da ilerledi. Kul bürokrasisi, sürekli bir ordu, hazine, zengin bir edebiyat, Tanrı kelâmını yorumlayan kitaplar, bütün bunlar Osmanlı seçkinlerine yeni yerleşmiş ya da yeni yerleşik Türklerden çok üstün oldukları ve onları kolayca kullanabilecekleri duygusunu verdi".⁽⁶⁾

Mardin'in tesbitlerine bakılırsa askerleri temsil eden yüksek kültürle hısımlığı temsil eden, kavim bazındaki, aşağı kültür arasındaki çatışmada belli bir kaçınılmazlık doğdu. Bu gelişme, Türk kültür dairesini parçalayacak ve farklı ünitelere ayıracaktır :

"O halde, kısaca, (Osmanlı) yeni bir sınıf kimliği yaratırken, mahallî kültür temaları geliştirebilecek grupların önüne devlet geçtiği için, 'aşağı' kültür durgun bir halde kaldı. Ne eşraf, ne de esnaf, 'aşağı' kültürü dönüştürebilecek yeni edebî biçimler ortaya çıkaramadılar. Oysa Batı'da, romanın yeni bir sanat biçimi olarak gelişmesi, aşağı kültürdeki bu kaynaklardan bu yolda yararlanıp dönüşüme uğratılması sonucuydu. Müzikte, köylü temalarını işleyen Osmanlı Beethoven'lerine ya da Schubert'lerine rastlanamaz. Şehrin kültür aracılığı yapma imkânı, güdük kaldı ve tasavvufa yöneldi. Ma-

(6) Aynı eser, s. 93-94.

halli yapıların çerçevesinde yeniden bir kü-
melenme genelleştiği sırada —âyanların üst-
lerine aldıkları yeni rol bunun bir işaretiy-
di— artık çok geçti. Aşağı kültür burjuva
Osmanlı kültürünün bir aşaması olamadı.”⁽⁷⁾

Yine Mardin’e göre, Osmanlı modernleşme hareke-
tinin başlangıcı olan Tanzimat, bu kültür ikilemini kır-
mayı da iki kültür arasındaki uzaklığı azaltmayı başa-
ramamıştır. İşte, burada Mardin’in sosyolojik değerlen-
dirmelerinin Taneri’nin tezleriyle kesiştiğini görüyoruz.
Demek ki, bilhassa XIX. yüzyıldan itibaren Anadolu’nun
batısında ve İstanbul’da İslâmi kültür sistemine duhûl
etmiş, hattâ Avrupa’ya yönelmiş —Mardin’in tabiriyle—
“cilâlî, Paris yönelimli devlet adamlarıyla”, Orta Asya
bozkır kültürünün temsilciliğini sürdüren, fakat son
yüzyıllardaki kültür alışverişinden nasibini almamış
Türkmen asıllı Kürt taşracılığı arasında bir yol ayırı-
mı oluşmuş bulunuyordu. 1908 Devrimi’nden sonra İt-
tilah ve Terakki kanadı olarak iktidara gelen Jön Türk-
ler, merkeziyetçilik yönünde dikkate değer bazı adımlar
atacaklarsa da, halktan kopuk, daha ziyade Batı tecrü-
besini tekrarlamaya yönelik gayretler, bu iki kültür ara-
sındaki uçurumu daha da açmaktan öteye gidemeye-
cektir.

Osmanlı ile Türkmen - Kürt toplumlarının birbirle-
rinden giderek uzaklaşmasındaki “dış” faktörleri de
unutmamak gerekir. Bu etkenler, nihaî analizde, Kürt
toplumunu yukarıda izah edilen bir “alt kültür” olayın-
dan alarak büyük ölçüde yapay ve zorlama metodlarla
etnik tabana dayalı yeni bir millî bünye kazandırmak
uğraşının motorları olmuşlardır. Bu cümleden olarak,

(7) Aynı eser, s. 97.

ilkın, çeşitli devletlerin Kürt toplumu üzerindeki tasarruflarından söz etmemiz gerekecektir. Yalnız, bunu yapmadan önce, Avrupalı'nın çağlar boyunca "Kürt"ü nasıl bir zaviyeden değerlendirdiğine, bu sürecin nasıl büyük ölçüde siyasî ve diplomatik sebeplerle dönüşüme uğradığını göstermemizde yarar vardır.

Mütareke yıllarına gelinceye kadar başta İngiliz olmak üzere Avrupalı, "Kürt"ü; vahşi, kandökücü ve Hristiyan oldukları için elinden tutmaya adetâ kendini sorunlu hissettiği Ermeniler'i katleden bir topluluk olarak görmüştür. Kürtler, yabancı gözlemcilerin de şahit oldukları gibi, aslında komşuları Ermeniler tarafından çeşitli mezâlîme tâbi tutulmuşlar, 1915 ile 1918 yılları arasında onların silâhları altında aşağı yukarı altıyüzbin kardeşlerini yitirmişlerdir⁽⁸⁾. Aynı temayı kitabında işleyen Ximenez de, Batı kamuoyunda Kürtlerin "saldırganlığı"nın abartılarak suistimal edildiğini, Türkiye —Osmanlı ülkesini imâ ediyor— kadar hiçbir memlekette bu denli hoşgörü bulunmadığını işaretle, herhangi bir Avrupa ülkesindeki zabıta kayıtları ortaya döküldüğünde Doğu Anadolu'dakinden çok daha korkunç ve yoğun cinayetlerin vitrinlenebileceğini savunuyordu⁽⁹⁾.

Kürtler hakkında Avrupa'da egemen olan bu intiba, XX. yüzyıla yaklaştıkça, Batı'daki geleneksel Oryantalist zihniyetin, Rodinon'un vurguladığı gibi, "romantik bir egzotizm" kazanmasıyla yeni bir kalıba dökülecektir⁽¹⁰⁾. Rousseau'da da zaman zaman rastlanan bu bü-

(8) Hasan Arfa, *The Kurds : An Historical and Political Study* (Oxford, 1966), s. 26.

(9) S. Ximenez, *Kurds and Armenians* (Londra, t.y.), s. 9.

(10) "Romantik egzotizm" için, bkz: Maxime Rodinson (Çev.: C. Meriç), *Batıyı Büyüleyen İslâm* (İstanbul, 1983), s. 58.

yüklü Şark'ın coşkun, duygusal, fakat yabanî, buna rağmen saf Batı'nın evcilleştirici ve medenileştirici tilsimini bekleyen toplumlarının yüceltilmesi gerektiği, misyonunun cazibesi Avrupa kamuoyunun romantik dönüşümünün garip bir tecellisi tutkusu, hattâ modası olur. Bilhassa bölgeyi gezip, intibalarını kitaplaştıranların satırlarında "Kürt"ün dramalardaki karakterlere yaklaşan tiplemesi yapılır. Meselâ Parfik, "Kürt köylülerinin fizikî özelliklerinden çok etkilendiğini, bu şöyle-böyle Avrupalıları andıran mavi gözlü çiftçilerin İskoçya 'Highlander'ları gibi güçlü kuvvetli olduklarını" yazacaktır⁽¹¹⁾. 1918 ile 1920 yılları arasında Irak'ta siyasî subaylık yapan İngiliz Hay de dünyada siyah yurtlardan oluşmuş bir Kürt obasına doğru at koparan kanı kaynayan iyi giyimli Kürt ağalarından daha güzel bir manzaraya şahit olmadığını itiraf edecektir⁽¹²⁾. Hatıralarını derlediği bu kitabının sonunda Hay, kendisini şehirleşme girdabına daha kaptırmamış bu sağ insanların, bu "Robin Hood"ların arasında insanlığın o doğayla içiçe yaşadığı basit, fakat samimî bir ahlâk yapısının hâkim olduğu altın çağları yakaladığını maziperest bir üslûpla dile getirecektir⁽¹³⁾. Kürtlerin renkli giysileri de pek çok Avrupalı seyyahın dikkatini çeker, beğenisini kazanır. Çeşitli ipek kumaşlardan oluşturulmuş bir sarık, rüzgarla savruldukça adetâ kanat çırpın daracık cepkenler; altında bol, fakat genel kıyafete uygun şalvarlar, ayakta Bask'lıların giydiği espadriller ve bütün bunları tamamlayacak aksesuar kabilinden beldeki kuşağa sıkıştırılmış cemiyeleri, pistolleri ve göğüs kafesini bir 'haç' gibi çevreleyen fişeklikleri ile Kürtler, Avrupalı'nın gözlerinde

(11) Joseph Parfik, *The Marvellous Mesopotamia : The World's Wonderland* (Londra, 1920), s. 170.

(12) Hay, a.g.e., s. 46.

(13) Aynı eser, s. 360.

hayallerindeki Şark tablosunun vazgeçilmez insan tiplerini oluşturunlardı⁽¹⁴⁾. Ayrıca, bu göçebelerin tabiata karşı savaş veren hayat tarzları⁽¹⁵⁾, kadının ezilmediği toplum biçimlerinin ve şahsiyetlerinin vazgeçilmez bir parçası olan gururları ve savaşçı ruhları Avrupa'nın medeniyeti ve konforu içinde efemineleşmiş erkek tiplerinden soğuyup, Ortaçağları'nın vandalizmini arayan Batılılar için adetâ imrenilecek bir insanüstü yaratık "modelini" yaratmıştı⁽¹⁶⁾.

Bazı Oryantalist çevrelerde beliren bu hayranlık, Avrupa'da Kürtlerin proto-Avrupalılar olduğu fikrinin işlenmesine yol açacaktır. Batı adetâ ecdadını Şark'ın etnografya müzesinde bulmuş gibi bir heyecan ve sevinç dalgasına, hattâ sarhoşluğuna kaptırmıştır kendini... Bu insanları daha yakından tanımalıdır. Bu düşünceden hareketle Avrupa'da araştırma enstitüleri ihdas edilir⁽¹⁷⁾. Bu merkezler seyyahların çaktığı bu kibriti "akademik

-
- (14) Walter B. Harris, **From Batum to Baghdad via Tiflis, Tabriz and Parsian Kurdistan** (Londra, 1926).
- (15) İçtimai örgütlenme için, bkz: Frederik Barth, **Principles of Social Organisation in Southern Kurdistan** (Oslo, 1953).
- (16) G.E. Hubbard, **From the Gulf to Ararat: An Expedition Through Mesopotamia and Kurdistan** (New York, 1917), s. 138, 185-186, 202-203, 210-219; F. Millingen, **Wild Life Among the Koords** (Londra, 1870), s. 34-35, 147, 233-251; Commander James Felix Jones, **Memoirs Connected with Baghdad...** (Bombay, 1857), s. 149-150; Henry Binder, **Au Kurdistan en Mesopotamie et en Perse** (Paris, 1887), s. 127, 145; E.A. Wallis Budge, **By Nile and Tigris: A Narrative of Journeys** (Londra, 1920), 2 cilt; Henry Herald Hansen, **Daughters of Allah** (Londra, 1960); Dana Adams Schmidt, **Journey Among Brave Men** (Boston/Toronto, 1964).
- (17) Bu merkezlerin çalışmalarının kısa bir özeti için, bkz: Ögel, a.g.e., s. 163-169. Ayrıca: İsmet Ch. Vanly, **Le Kurdistan Irakien Entité Nationale** (Neuchatel, 1970), giriş.

bulgularıyla" daha da alevlendireceklerdir: Kürtler, İndo-Aryanî'dirler, ya da başka bir deyişle, Avrupalılar'la aynı ırkî kökenleri paylaşmaktadırlar. Artık, bundan sonraki safha bellidir. Sıra Şark'ın birlikte fethine gelmiştir. Ve, Batı'nın Ortadoğu'ya yayılma projesinde yeni bir müttefik bulunmuştur. Bu uğurda Anadolu'ya, Musul'a siyasî subaylar, ajanlar, misyonerler gönderilecek ve yukarıda sözü edilen ittifâkı gerçekleştirmenin yolları aranacaktır.

Bu tesirler Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Kürtler'in siyasî bir nüveleşmeye doğru kaymalarına sebep olacaktır. Gerçi XIX. yüzyılda kırsal Anadolu'da bazı isyanlar patlak vermiştir; ancak, bunlar herhangi bir siyasî muhtevadan yoksun, daha ziyade feodal ayaklanmalardır⁽¹⁸⁾. 1908 Devrimi'ne kadar olan süre içinde milliyetçilik şuurunu işleyen bir kaç örgüt ve dergi görmemize rağmen, bu çabaların büyük ölçüde etkisiz kaldığına şahit oluyoruz. Bu çerçevede içerisinde adını kaydedeceğimiz ilk gazete —Kürdistan— 1894'te Bedirhan'lardan Mithat Bey tarafından İstanbul'da yayınlanacaktır⁽¹⁹⁾. Gazete, aynı ad altında Kahire, Cenevre, Folkstone ve Londra'da da yayınlanacaktır. Kürdistan'ın neşir yerleri bizlere sahiplelerinin Jön Türk muhalefeti içinde bulunduğunu göstermektedir⁽²⁰⁾. II. Meşrutiyet'in ilânından sonra Bedirhan Emin Ali, Şerif Paşa, Seyid Abdülkâdir'in kurucuları içinde olduğu "Kürt Teali ve Terakkî Cemiyeti" tesis edi-

(18) Bunlar için, bkz: Derek Kinnane, *The Kurds and Kurdistan* (Oxford, 1964); Edagar O'Ballance, *The Kurdish Revolt 1961-1971* (Londra, 1973); Nazmi Sevgen, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri* (Ankara, 1982).

(19) M. Emin Zeki, *Kürdistan Tarihi* (İstanbul, 1977), s. 179.

(20) Daha ayrıntılı bilgi için, bkz: Ş. Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Dr. Abdullah Cevdet ve Dönemi* (İstanbul, 1982), s. 211-212.

lecektir. Cemiyet'in bir yayın organı da vardır. Aynı tarihlerde —Ağustos 1908— “Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti” de kurularak, gençlerin ve çocukların eğitimini yüklenir. Kürt liderleri arasındaki siyasî çekişme Abdülkadir'in Cemiyet'ten kısmen kopup, yalnız başına **Hetave Kürd** adlı dergiyi çıkartmasına sebep olur. 1910 yılında da öğrenciler arasında “Hevi” adlı bir örgüt can bulacaktır. 1912'de Balkan Savaşı sırasında kapatılan “KT ve TC”nin yerine meşruiyetini kazanan “Hevi”, Dr. Şükri M. Sekban tarafından idare edilerek, **Roja Kürd** adlı dergiyi çıkartmaktadır. Üyeleri arasında Dr. Abdullah Cevdet de vardır. 1912'nin sonlarına doğru kısa ömürlü bir “Kürdistan Muhibban Cemiyeti” ile İttihatçılarla bozuşan Lütfi Fikri'nin kurduğu “Mücedded Fırkası” da vücut bulacaktır⁽²¹⁾.

II. Meşrutiyet sonrası “Kürtçülük” faaliyetlerini değerlendiren Sekban, bu derneklerle amaçlarının Doğu Anadolu'da ıslahat yapılması olduğunu ve asla bir Kürt devletinin kurulmasının düşünülmediğini, çünkü Osmanlı'dan ayrı bir “Kürdistan”ın yaşayamayacağına, bu siyasî ünitenin derhal Büyük Güçler tarafından yutulacağına inandıklarını yazacaktı. Onlar, hürriyet ortamından yararlanarak, bazı kültürel haklar talep etmekteydiler⁽²²⁾. Bir gazete haberine de bakılırsa, “Kürtler, ‘Biz Kanun-ı Esasî'nin ilânından memnunuz, bizim harekâtımız idare-i sabıkaya karşıdır. Bundan sonra biz milletimize sadık, kanlarımızı son damlaya kadar fedaya hazırız’ diyerek terk-i silâh ile Kanun-ı Esasî mevki-i itibarda durdukça bir daha bu gibi ahvale (isyana) meydan verme-

(21) Bu dernekler için, bkz: G. Chaliand (der.), **People Without a Country: The Kurds and Kurdistan**, 3. baskı (Londra, 1982), s. 34 vd.

(22) M.Ş. Sekban, **Kürt Meselesi** (Ankara, 1979), s. 28 vd.

yeceklerine yemin etmişlerdir”⁽²³⁾. Ancak, Meşrutiyet sonrası etnik ayrılıkçılık hareketlerine temas eden Hanioğlu, bu sadakat ifadelerine rağmen derneklerin amacının etnik kültürlerin geliştirilmesi olduğunu ve bunun da eninde sonunda bölücülüğe dayanacağını kaydetmektedir. Hanioğlu’na göre bu çabaların hedefinin “uzun vadede imparatorluktan ayrılmak olduğu kuşkusuzdur”⁽²⁴⁾.

“Jön Türklerin Osmanlı birliği konusundaki düşüncelerini incelerken bunlar içerisinde etnik grup temsilcilerinin Türk unsuru etrafında birleşme düşüncesine karşı Osmanlı birliğinin savunucusu olduklarını, buna karşılık uygun bir ortam bulduklarında ise süratle birer etnik milliyetçi haline dönüştüklerini görmüştük. Meşrutiyet sonrası bir Ermenistan tasavvuruna karşı sert bir şekilde Osmanlı birliğini savunduğunu gördüğümüz Abdullah Cevdet de Kürt bağımsızlığı düşüncesinin yoğun bir şekilde tartışılmaya başlandığı Mütâreke döneminde bu düşüncenin başlıca savunucularından biri haline gelmişti”⁽²⁵⁾.

İstanbul’da tesis edilen bu ayrılıkçı derneklerin, Anadolu’da şubeler açtıklarını, hattâ Birinci Dünya Savaşı sırasında burada patlak veren isyanları tahrik ettiklerini de biliyoruz. Sarıkamış yenilgisinden sonra ilerleyen Rus orduları karşısında Erzurum önlerine çekilen Osmanlı kuvvetleri Bitlis’in kuzeyinde sınırı muhafaza etmeye çalışıyorlardı. 1916 başlarında Ruslar, karşıları-

(23) İttifak, 10. viii. 1324.

(24) Hanioğlu, a.g.e., s. 318.

(25) Aynı eser, s. 319.

na dikilen bu Osmanlı seddini de devirebilmek amacıyla yandaşları Ermeniler'e "Kürt" süsü vererek, yöreye yollayacaklar ve Dersim halkı arasında isyan hazırlıklarına girişeceklerdir. Nitekim, Dersimliler'e istiklâl verileceği vaadi, bu yöre insanının silâha sarılmasına sebep olacaktır. Garnizon işgal edilecek, hükûmet konağı, telgrafhane yakılacak, ancak isyan bir süre sonra bastırılacaktır⁽²⁶⁾. Belgeler bize daha 1912'lerden beri Ruslar'ın, Doğu Anadolu'ya müdahale etmek için bahane oluşturmak üzere Kürtler'i teşvik ve tahrik ettiklerini bildirmektedir⁽²⁷⁾. 12 Kasım 1913 tarihli bir vesikada Bedirhan'lardan Abdürrezzak'ın Osmanlı İmparatorluğu'nda meskûn bütün Kürtler'e yönelik bir layiha kaleme aldığı, bununla aşiretleri ayaklandırmayı amaçladığı kaydediliyordu. Köy (sancak)'ta oturan Abdürrezzak, bu isyanı, "Rus himâyesinde" planlamıştı⁽²⁸⁾. Abdürrezzak'ın teşebbüsü uygulama safhasına geçemeyecektir. Bir yıl sonra, bu defa Bitlis'den Molla Selim isyan çağrısında bulunacaktır. Dış himâye için önce İngiliz konsolosluğuna başvuran Selim'e soğuk davranılınca, Ruslar'ın kapısı çalınacak ve burada beklenen kabul gösterilecektir⁽²⁹⁾. İngilizler'in de Ermeni davasına sahip çıkmasıyla Doğu Anadolu'da rekabetle karşılaşan Ruslar, bu bölgedeki nüfuzlarının ancak Kürtler kanalıyla artabileceğini anlamış-

(26) Bnb. B. Özkök, *Osmanlılar Devrinde Dersim İsyanları* (İstanbul, 1938), s. 35 vd.; T.C. Dahiliye Vekâleti, Jandarma Umum Kumandanlığı, *Dersim* (Ankara, t.y.) s. 130 vd.

(27) PRO, FO. CP. 10240, Part VIII, "Further Correspondence Respecting Affairs of Asiatic Turkey and Arabia," no. 126, 29.xi.1912; IOR, L/PS/10/345, P.2706-CP.24938, 27.iv.1913; L/PS/10/345, P.2536-CP.24351, 22.v.1913.

(28) IOR, L/PS/10/345, P.5207; PRO, FO.CP.53075, 12.xi.1013.

(29) IOR, L/PS/10/345, P.2122; PRO, FO.CP.21451, 9.v.1914.

lardı⁽³⁰⁾. Nitekim, Osmanlı belgeleri 1330 (1914) Bitlis İsyanı'nın ardında Petrograd'ın olduğuna işaret etmektedirler⁽³¹⁾. Mart'ın ortalarında Haçokan'lı Süleyman Ağa'nın liderliğindeki bir "heyet-i fesade... Şıtak nahiyesinden Miryans(?) ve Haçokan kariyelerinin ve civarı müsellahan dolaşarak Ektrat'a hitaben Bedirhan'lardan Rusya'da firarî bulunan Abdürrezzak tarafından sergende-i isyan olan Molla Selim'e mevrud bir mektuptan bahisle vilâyeti istiklâl kalbedeceklerinden ve maksadı mezkûrun cebren temin ve istihsâli için lazım gelenlerin teslih edileceklerinden şimdiden hükûmet-i hazırayı tanımamaları ve isyana iştirak etmeleri" yolunda faaliyetle bulunacaklardı⁽³²⁾. Ne var ki, isyan bastırılacak, Bitlis'de teşkil edilen harp divanı "şekil ve heyet-i hükûmeti cebren tağyır ve emâkin-i askeriyei yağma maksadıyla müsellahan isyan ederek... Bitlis kasabasına hücum ve asakir-i şahaneye istimâl-i silahla vaki olan müsademedede bazılarının şهادetlerine ve mecruhiyetlerine sebebiyet verilmesinden dolayı" Süleyman Ağa ve arkadaşlarının idamına —Osmanlı Ceza Kanunnamesi'nin 55. maddesine göre— karar verecekti⁽³³⁾.

İngilizler'in Kürtler'e gösterdikleri sempatinin, diplomatik ya da askerî müdahaleye dönüşmesi zamanla olmuştur. İngiltere'nin Ermeni tarafgirliği, onun her zaman Kürtler nezdinde ihtiyat, hattâ düşmanlıkla karşılanmasına sebep olmuştur. 1912'de İstanbul Büyükelçileri, her iki hareketin —Ermeni ayrılıkçılığı ve Kürtçülük— birarada gelişmesinin ileride kendilerini zor du-

(30) IOR, L/PS/10/345-531 (1913), P.3385/13; PRO, FO.CP.35485, 25.xii.1913.

(31) BBA, BEO(S) 20/5'de bu konuda ilginç vesikalar doludur.

(32) Aynı yerde no. 321161, 19.iv.1330.

(33) Aynı yerde, no. 321065, 14.iv.1330.

rumda bırakacağının farkındaydı. Durumu Londra'ya bildirmişlerdi⁽³⁴⁾. Ne var ki, Londra'dakiler ciddî bir Kürtçülük hareketinin oluşabileceğine hiç ihtimâl vermiyorlardı. Küçümseyici bir tavırla, Kürtler'in aşiretlerarası çekişmelerle hiç bir zaman biraraya gelemeyeceğine inanan Londra'daki karar vericilere nazaran, Anadolu'daki adamları ve onların bölgedeki intibalarını başkente aktaran büyükelçiler hareketin potansiyelinden emindiler, onlara göre olaylar devamlı gelişmekteydi⁽³⁵⁾. Ancak, hareketin liderleri İngilizler'e ayaklanmalarına dışarıdan destek sağlamaları için başvurunca; Konsoloslar, Kürtçülüğün henüz başarılı bir isyan çıkartabilecek kadar olgunlaşmadığını belirterek, bu isteği reddedeceklerdi⁽³⁶⁾.

Aynı mesele Birinci Dünya Savaşı sırasında yüksek kademe tarafından da ele alınacaktı. İngiltere'nin Hindistan genel valisi, Osmanlı Türkiyesi'nin geleceğine ilişkin tekliflerini ihtiva eden muhtırasında, Musul'un imparatorluktan koparılmasını savunurken, bu yörenin Kürdistan'a tekâbül etmesi dolayısıyla Kürt Meselesi'nin acil olarak gündeme geleceğini kaydedecekti. Ona göre, Kürt Meselesi, Asya Türkiyesi'nin yeni yerleşiminde en hayati konu, milletlerarası taksimin gerçekleşeceği eksendi. Bütün aşiretler aynı bayrak altında toplanabilse, Kürtler'e bağımsızlık verilmesi düşünülebilirdi. Bu imkânsız olduğuna göre, Kuzey Irak, ya Rusya'nın ya da kendilerinin denetimi altına alınacaktı. Bölgenin Rus-

(34) PRO, FO.CP.10339, no. 10, 31.xii.1912.

(35) Aynı yerde, 10718, "Further Correspondence Respecting The Affairs of Turkey". Part II, no.23 (16142/255), 5.iv.1914.

(36) IOR, L/PS/345, P.2600; PRO, FO.CP.25456, 2.vi.1914. Babıâli Billis'deki bazı aşiretlerin İngilizler'le temasta olduklarını öğrenmişti. BBA, BEO(S) 20/2, no. 316870, 12/13 Teşrin-i evvel 1329.

lar'a bırakıldığı takdirde Londra'nın artık "rahat nefes bile alamayacağını" yazan genel vali, İngiltere'nin de bölgenin idaresini yüklenmesinin mümkün olamayacağını iddia ediyordu. Galiba en uygunu Rusya'nın idaresine değil de, himayesine bırakmaktı⁽³⁷⁾. Ancak, Kuzey Mezopotamya'nın akıbeti hususunda İngilizler arasında fikir ayrılıkları başgöstermekte gecikmeyecekti.

6 Nisan 1915 tarihli bir başka teklif paketinde ise Mezopotamya'nın işgali için Araplar yerine Kürtler'in askerî gücüne dayanmaları savunuluyordu. Söz konusu hizmetleri karşılığında Kürtler'e istedikleri verilmeliydi.⁽³⁸⁾ Bu teklife Londra'da karşı çıkanlar olacak ve aşiretlere askerî bir güç olarak güvenilmeyeceği tekrarlanacaktır: "Kürdistan'ın geleceği ileride ciddi bir mesele olacaktır. Oranın ikinci bir Rus Türkistan'ı olmayacağını ümid ederim. Yalnız, Kürtler'e bağımsızlık verilmesinin tehlikeleri de göz önündedir"⁽³⁹⁾ 18 Mayıs tarihli bir raporda ise Büyük Kürdistan'ın Ermeniler'e teslim edilemeyeceği vurgulanıyordu⁽⁴⁰⁾. İngiliz otoritelerinin konu üzerinde ne kadar farklı düşündükleri belli olmuştu. Çözüm için savaşın bitmesinin beklenmesi yerinde bir karar olacaktı. Ne var ki, Kürtler'den İngiltere'nin savaş amaçları uğrunda yararlanması Ekim 1917'de bir kere daha dile getirilecektir.

Kürt istekleri karşısında yönetimin tavrına gelince, yabancı araştırmacı Duguid, klasik Osmanlı tavrının affedici, hattâ "öbür yanağı çeviren" bir zihniyete uygun olduğunu kaydetmektedir⁽⁴¹⁾. II. Abdülhamid döneminde

(37) UL(C), *Crewe Papers*: I/20(2), 14.iii.1915.

(38) Aynı yerde.

(39) UL(C), *Crewe Papers*: I/20(5), 9.iv.1915.

(40) Aynı yerde.

(41) Stephen Duguid, "The Politics of Unity: Hamidian Policy in Eastern Anatolia", *MES*, C.IX/2 (Mayıs 1973), s. 145.

Kürtleri, alışılageldikleri içtimaî yaşantısından kopartmayarak, imparatorluk bünyesi içinde "toplumsallaştırma" gayretleri görülmüştür. Bu konuda "Hamidiye Süvari Alayları" adlı müessese anılmalıdır⁽⁴²⁾. Jön Türkler, II. Abdülhamid'e karşı mücadeleyi Kürtler'le birlikte sürdürmüşler, Hürriyet'in ilânı ile birlikte vücut bulan çeşitli derneklere aldırmadan, bunların "Osmanlıcılık" şemsiyesi altında yerlerini alacağını ummuşlardı. Nitekim, II. Meşrutiyet Meclisi'nde Kürtler de temsil edilmişlerdi⁽⁴³⁾. Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde İttihatçı hükûmet, milletlerarası gaileler arasında bir de ülkeyi içeride sıkıntıya sokacak isyanlarla karşılaşmamak için sınıra yakın bölgelerdeki aşiretlere karşı, aynen Ermeni cemaatiyle olan temaslarındaki gibi, uzlaşma, hattâ yatıştırma siyasetine hız verecekti. Aşiretler içinde "şekavet"te bulunanları af yoluna gidecekti. Talat Bey, "arz-ı dehâlet eden Barzanlılar ile Hemundlular'ın vesait-i mevcude ile takip ve tenkillerindense ibraz ettikleri asar-ı mutavaata binaen haklarında ağmaz edilmesi/ni/ muvafık'ı hâl" buluyor, Bağdat ve Musul vilâyetlerine bu yolda tebligat yaparak, onların "afları için icap eden madde-i kanuniyenin bittanzim kabul ve tasdik" olduğunu belirterek tahliyelerini istiyordu⁽⁴⁴⁾.

Şimdi de Mütâreke ile, tabii büyük ölçüde dış teşviklerin sayesinde, Osmanlı'daki ayrılıkçı cereyanlar oldukça güçlü bir dürtü kazanacaktır. Bu minvalde Abdül-

(42) Bayram Kodaman, **Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası** (İstanbul, 1983).

(43) F. Ahmad/D.A. Rustow, "II. Meşrutiyet Döneminde Meclisler 1908-1918", **İ.Ü.E.F. Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, C.IV/5 (1975-1976), s. 245 vd.

(44) BBA, BEO(S) 12/2, no.291250, 18 Kanun-ı sanî 1326.

kadir'in⁽⁴⁵⁾ oğlu Seyid Abdullah, "İstiklâl-i Kürdistan" cemiyetini kurarak, davalarına diplomatik destek arama çabasına girecektir. Kahire'de Süreyya Bedirhan⁽⁴⁶⁾ tarafından kurulan "Kürt İstiklâl Cemiyeti"ni de anmamız gerekir. Öte yandan 1918'de İstanbul'da kurulan "Kürdistan Cemiyeti"nin nizamnamesi elimizde olmakla birlikte, bu örgütün ilk "Kürdistan Cemiyeti" ile ilgisi olup olmadığını bilmiyoruz. Ancak, bu örgüt amacının "milletinin menafi-i siyasiye, iktisadiye, içtimaiye, hukuk-u tarihiye ve ırkiyesinin temin ve teshil-i inkişâfı" olduğunu ve bu gayenin tahakkuku için her lisanda gazete ve dergi neşredeceğini, mektepler açacağını, konferanslar tertip edeceğini ve şubelerine "Hey'et-i irşâdiyeler" göndereceğini açıklamıştır⁽⁴⁷⁾. Ne var ki, bu dönemdeki en güçlü örgüt muhakkak ki "Kürdistan Teali Cemiyeti"dir. Molla Sait, Motkili Halil Hayali ve Mukuslu Hamza Bey kurucularıdır. İlk kongresinde Abdülkadir başkanlığa, Emin Ali (Bedirhan) ile Fuad Paşa yardımcılıklarına seçileceklerdir. Hamdi Baban ise katib-i umumîliğe getirilecektir. Bu cemiyet, İstanbul'daki yabancı misyonlarla diyalog kuracaktır. Yine de seçilen hedefler konusunda radikal

(45) Abdülkadir, hasım olduğu Seyyid Taha'nın amcasıdır. Hırslı bir insan olmasına rağmen, İngilizler'e bakılırsa, kapasitesi pek yoktur. PRO, WO.106/920, "Personalities in Kurdistan", (Bağdat, Temmuz 1919).

(46) Süreyya, Bedirhanlar'dan Emin Bey'in oğludur. Rıdvan Paşa'nın katlinde suçlu bulunmuş ve Trablusgarb'e sürgün edilmiştir. 1908'de İstanbul'a gelen Süreyya Bey'in, ileride Hürriyet ve İtilâf Fırkası ile bağlantı kurduğunu, daha sonra Talat Bey'in davetlerine uymayarak Mısır'a kaçtığını, orada İngiliz istihbaratıyla yakın ilişkilere girdiğini biliyoruz. PRO, WO.106/920. Ayrıca, bkz: Sevgen, a.g.e., s. 61-134.

(47) Kürdistan Cemiyeti Nizamnamesi (İstanbul, 1334).

gençlerle, seçkinler arasında fikir ayrılıkları belirmediğini unutmamak gerekir. Birinciler ayrılıkçılığı savunurken, ikinci grup Osmanlı bünyesi içinde otonomi ile yetinmeleri gerektiğini ileri sürecektir. Abdülkadir'e göre, Osmanlılar bu en zor dönemlerinde yalnız bırakılmamalıdır. Amaçlardaki farklılık, cemiyeti çatlatacak ve radikaller "Kürt Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti"ne vücut vereceklerdir. Bu arada hakkında pek fazla bilgiye sahip olmadığımız bir "Kürt Millet Fırkası"nın da doğduğuna şahit oluyoruz⁽⁴⁸⁾.

(48) Chaliand, a.g.e., s. 40-41. Cemiyetlerin Nizamnameleri için, bkz: Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, C. II: Mütareke Dönemi** (İstanbul, 1986), s. 205-215.

II. MONDROS MÜTÂREKESİ SONRASINDA İNGİLİZ İŞGALİNDEKİ İRAK'TA SİYASÎ VAZİYET

Mütâreke ile birlikte, İngilizler, bir yandan Mısır'dan ilerleyen birlikleri ile Filistin ve Suriye'ye girmişler; diğer yandan da Hindistan orduları, Basra kanalıyla, Mezopotamya'yı işgal etmişlerdi. Musul'a yerleşip, Güneydoğu Anadolu'nun kapısına dayanan İngilizler'in bu bölgede karşılaştıkları ahalinin gelecekteki idarelerini ellerinde tutacakları açıkça belliydi. Ancak, Bağdat'a Sivil Komiser olarak atanan Albay Wilson'un Kuzey Irak'taki kabileleri kontrol altına almakta ciddi sıkıntıları vardı. Gerçekten de İngilizlerin yerli halkla anlaşmazlıkları hiç de yabana atılacak gibi değildi. Şöyle ki, Kerkük ve Süleymaniye, mahallî lider Şeyh Mahmud'un İngilizler'ce sağlanan valiliğini tanımadıklarını açıklamışlardı. Samarra bölgesi şeyhi Kays ise mütâreke şartlarına uymadığı gerekçesiyle hapse atılmıştı. İran'dan işgal altındaki topraklara sürülerini otlatmak için dönen aşiretlerden İngilizler vergi almaya kalkışınca, yörede polisle çatışmalar başlayacaktı. Bu arada bazı kabileler, Türk tarafı tutumlarını sürdürüyorlardı ve İngilizler'e karşı düşmanca tavırlarını her vesile ile sergilemekten çekinmiyorlardı. Hilla bölgesindeki Türkler'e bağlı kabileler İngilizler'e sığınan soydaşlarına karşı bir tavır almaya kalkışacaklarsa da, bu hareket kısa süre içinde işgal kuvvetleri tarafından sindirilecekti. Ne var ki, Ceziretül Ömer'in Kuzeydoğusundaki Şırnak aşiretinin reisi Abdürrahman Ağa'nın şiddetli protestosu İngilizler'i o kadar sıkıntıya sokacaktı ki, işgalciler durumu Osmanlı Hükümeti'ne bildirerek (bu tür faaliyetle-

rin Türklerce teşvik edildiği varsayımıyla) Damad Ferid'i suçlayacaklardı⁽⁴⁹⁾ Tabii, bu arada kabileler ve liderler arasındaki ezeli çekişmelerin yarattığı kargaşadan da söz etmemiz mümkündür⁽⁵⁰⁾ Son olarak ise, aşiretlerin İngilizler'in Ermeniler'le olan yakın ilişkilerinden kuşku landıklarını ve bunun için Londra ile aralarında tedirginlik verici bir mesâfe koydukları açıkça gözlemlenmektedir. Dahası, Diyarbakır'daki Müslümanlar, Ermeni hakimiyetinden endişelerini Sultan'a bildirmekte bir mahzur görmemişlerdi⁽⁵¹⁾.

Mezopotamya'daki İngiliz işgal kuvvetleri komutanı, Hindistan Bakanlığı'na Güneydoğu Anadolu'nun bağımsızlığı yönünde İstanbul'da da bir teşkilâtlanmaya gidildiğini ve bu hareketin içinde Şeyh Abdülkadir, Seyyid Taha'nın kardeşi, Dr. Abdullah Cevdet ve Süleyman Nazif'in de bulunduğunu bildiriyordu. Bedirhanlar'ın İstanbul'da da oldukça etkin olduklarını kaydeden komutan, bu ünlü liderin itibarının Mardin ve Diyarbakır'da da hayli fazla olduğunu savunuyordu. Mezopotamya'daki işgalciler, yöre halkını kendilerine tamamiyle bağlayabilmek için İstanbul'daki örgütlerden medet ummuşlar; Osmanlı payitahtından gelecek bir dürtünün bölgedeki aşiretleri kanalizetmekte önemli bir unsur olabileceğini düşünmüşlerdi. Ancak, Dışişleri farklı düşünüyordu. Diplomatlar Paris'te Ermeni'nin yanı sıra bir de başka bir etnik hareketle karşılaşmak istemiyorlardı herhalde. Bu düşünceden hareketle İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, İstanbul'a yolladığı bir telgrafla, yazıda adı geçen kişilerin bulunduğu cereyanın hiçbir şekilde desteklenmemesini öğütlüyordu. Nitekim, hareke-

(49) IOR, L/PS/10/781, P.1743, 31.iii.1919.

(50) IOR, L/PS/10/781, P.1455/19, 15.xii.1918 - 15.i.1919.

(51) IOR, L/PS/10/781, P.1945, 9.iv.1919.

tin içyüzü ortaya çıkınca Dışişleri'nin kuşkularında ne kadar haklı olduğu anlaşılacaktı. Çünkü, İstanbul kaynaklı Kürtçülüğe genelde Hristiyan ve özelde İngiliz düşmanlığı hâkimdi. Bu örgüt mensupları, Mardin ve Diyarbakır'da da şubeler açmış ve orada Jön Türk metodlarıyla broşür dağıtmaya başlamışlardı. Ayrıca, Halep, Nusaybin, Cizre, Şırnak ve Musul'a sızarak İngiliz aleyhtarı faaliyetlere girişmişlerdi. İngilizlerin "başarılı" gördükleri bu cereyanın muhtemel sonuçları birkaç işgalci subayın vurulmasından sonra daha iyi değerlendirilecektir. Yine İngilizler'e bakılırsa, söz konusu hareket Mısır'da Süreyya Bedirhan ile de temastaydı. "Eğer umumî merkezleri bir darbe ile dağıtılmazsa, cereyan bir çığ gibi boşalacak ve Musul'daki İngilizler'i çok zor bir duruma sokacaktı"⁽⁵²⁾. Bu sebeple örgüt çökertilmeli, Abdullâh Cevdet ve Şeyh Abdülkadir İstanbul'dan sürülmeliydiler⁽⁵³⁾. Aksi takdirde, Barış Konferansı'nın Ortadoğu'ya bir araştırma komisyonu göndermesiyle, bu tür "düşman" akımların diplomasi masasında İngiltere'nin arzusunun dışında düzenlemelere kavuşması mümkün olabilirdi⁽⁵⁴⁾. Bakan Edwin Montagu de dahil olmak üzere Hindistan Bakanlığı'nın bütün elemanları da aynı fikirdeydiler⁽⁵⁵⁾.

İstanbul'daki Yüksek Komiserlik'ten Amiral Calthorpe, 11 Nisan tarihli ("acil" kayıtlı) yazısında Zekho'nun kuzeyinde durumun "vahim" ve "hayatî" boyutlara ulaştığını bildiriyordu. Yüksek Komiser'e göre, bundan önceki raporlarda belirtilen kişilerin dışında, İngiliz aleyhtarı faaliyetlerin baş muharriki Cizre Müftüsü'ydü.

(52) aynı yerde: P.1945, 11.iv.1919.

(53) Aynı yerde: 14.iv.1919.

(54) Aynı yerde: P.1743, 11.iv.1919.

(55) aynı yerde: P.2151, 15.iv.1919.

Cizre ve Midyat sakinleri “kesin bir askerî harekete” hazırlanıyorlardı. Amaçları önemli stratejik noktaları ele geçirmekti. Silah ve cephaneleri tamamı ve Diyarbakır Valisi’nin nezdinde gizlice depo edilmişti. Koçar aşiretleri de onlara destek olmayı vaad etmişler ve Nusaybin’le Musul şehri arasında kamp kurmuşlardı. Yöredeki alevi tutuşturmak üzere çoktan beri İstanbul’da ikâmet eden Süleymaniyeli bir imam olan Hulusi Diyarbakır’a gelerek, Abdülkadir ve Dr. Abdullah Cevdet’ten teslim aldığı mektupları bölgedeki kabilelere dağıtmaya başlamıştı⁽⁵⁶⁾. Bağdat’taki ajanlarına da bakılırsa İngilizler’e karşı bu hareketi aslında kapatılan İttihat ve Terakki Cemiyeti Örgütlüyordu. Eski İttihatçıların gayretiyle bir “Anti-İngiliz Konfederasyonu” toplanmıştı. Dahası Karaağaç kabilesi 12,000 adamlık bir milis teşkilatı kurmayı da başarmıştı⁽⁵⁷⁾.

Güneydoğu Anadolu’daki gelişmeler İstanbul’daki İngiliz otoritelerini oldukça telaşlandıracaktı. Şura-ı Devlet reisi olan Abdülkadir mesai arkadaşları ile birlikte, İstanbul’da Ameril Webb’i bizzat ziyaret ettikten sonra, Dışişleri’ne yazan Calthorpe, “Kürt Meselesi”nin sandıklarının da ötesinde Barış Konferansı’nda bir ağırlık kazanacağını bildirecekti. Webb, kendisine bir muhtıra sunan Abdülkadir’in sözlerinden Güneydoğu Anadolu’nun önemli olaylara “gebe” olduğunu anlayacaktı. Webb, Abdülkadir’e sözkonusu gelişmelerin önünü almasını tenbihlemişse de karşısındakilerin “karar”lılığını gözlemlemekten aciz değildi. Calthorpe ise Şeyh Abdülkadir’in “satın alınabildiği takdirde” kendilerine güçlük çıkarmayacağına inanıyordu⁽⁵⁸⁾. Yine de Webb, Abdülka-

(56) Aynı yerde: P.2568, 20.i.1919.

(57) Aynı yerde: P.2585 ve P.72530, 21.iv.1919.

(58) IOR, L/PS/11/151, P.23333, 23.iv.1919.

dir'e bu safhada bel bağlanamayacağını anlamış olmalıdır ki, Gnbdeedes'i Sadrazam'a ve Baştercüman Andrew Ryan'ı Harbiye Nazırı'na yollayarak, Babıâli'nin Güneydoğu Anadolu'da askerî bir takım tedbirler alması için zorlayacaktır⁽⁵⁹⁾. Ne var ki, İngiliz askerî istihbaratı aynı kanıda değildi. Türklerin o yöreye göndereceği askerlerin kendi halkını cezalandırması beklenemezdi. Üstelik, o bölgeye yollanan Türk askerleri, halkın nezdinde, Türkiye'nin canlandığını ve yabancıları ülkelerinden söküp atmaya başladıkları, hattâ Güneydoğu Anadolu'yu bile istirdada kalktığı intibainı verebilirdi. İstihbarata göre en doğrusu aşiretlerin uçaklarla bombalanmasıydı⁽⁶⁰⁾. Savaş Bakanlığı ise Osmanlı'nın desteği olmadan bölge üzerinde askerî bir harekâta kalkışmanın mümkün olmadığı inancıdaydı. Yine aynı çevrelere göre Müslümanlara güvenilemezdi. Dahası Türklerle Bakü'ye kadar ilerleyen Bolşevikler işbirliği yaparlarsa, Musul'daki İngilizler'in hâli nice olurdu? Bunun üzerine İngilizler tedbir olarak Abdülkadir'in oğlunu bölgeye "kendi adamları" olarak göndermeyi de tasarlayacaklardı.

İngilizlerin bu manevrasını haber alan Abdülkadir, 15 Nisan'da Ryan'ı görerek, temsil ettiği hareketin İngiliz aleyhtarı olmadığına inandırmaya çalışacaktır. İstencilendiği takdirde Abdülkadir, bir İngiliz subayı ile Güneydoğu Anadolu'ya bizzat gitmeye de hazırdır. Eğer Londra bu formülü uygun bulmazsa, örgütün liderliğinden feragat etmekte bir an bile çekinmeyecektir. Ancak, çekildiği takdirde vücut bulacak sıkıntıları İngiltere omuzlamayı kabullenmelidir. Müslümanlar, Ermeniler'in yönetimine hiçbir surette razı değildirler. İngiltere bu

(59) PRO, WO.106/921, Nisan 1919.

(60) dn.57, P.2180, 22.iv.1919.

konuda kendilerine kesin garanti vermediği takdirde, Türklerle işbirliği yapmayı düşüneceklerdir.

Calthorpe gene de Abdülkadir'i ciddiye almamaktadır. Ona göre asıl tehlike Süleyman Nazif'in başında bulunduğu "Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti"dir. İşte, bu Cemiyete karşı Abdülkadir ve oğlu kullanılabilirdi. Dışişlerine yazan Calthorpe, hükümetinin bir Güneydoğu Anadolu politikasının olup olmadığını sormaktadır. Muhafazat olduğu Ermeni ve Kürt iddialarına karşı ne gibi bir tavır alacağından kendisinin haberdar edilmesini rica etmektedir. Hindistan Bakanlığı ise cevabî yazısında Güneydoğu Anadolu politikasındaki kararsızlığı gizlemek istercesine, Calthorpe'a yeni talimat verilmesinin gerekmediğini kaydedecektir⁽⁶¹⁾.

Güneydoğu Anadolu'da işlerin ters gittiğini fark eden İngilizler Bağdat'taki ajanlarından Bnb. Noel'i hiç olmazsa bu aşamada gelişmeleri leyhlerine çevirebilmek için, Mezopotamya'daki işgal kuvvetleri komutanının onayı ile Nusaybin'e yollamaya karar verir. E.W.C.

(61) Aynı yerde: P.2151, 29.iv.1919.

(62) Noel, bu misyonundan önce Kafkasya'dadır. Hindistan Müstemleke Bakanlığı'na yazdığı raporlarda, İngilizler'in bu yörcde sevilmediğini, halkın onlara kuşku ile baktığını belirtmektedir. İleride Kürt isyanlarının ardındaki motor rolünü oynayacak bu ajanın elimizdeki belgelerden Kafkasya'da bir "Tatar Ayaklanması" peşinde koştuğunu anlıyoruz. IOR, L/PS/11/131, P.405/1918, "The War: Situation in the Caucasus, report by Captain Noel", 25.i.1918. Ancak, İngiltere'deki yöneticiler, onun bu tasavvurlarına geçit vermeyeceklerdir. Çünkü, onlara göre, Türkmenler Araplar'dan hoşlanmamakta, hele Şerif Hüseyin'e "asi ve hain" gözüyle bakmaktadırlar. Londra ise Araplar'a sahip çıkmıştır ve "Tatar"ları kollayarak bu imajı rencide etmek istememektedir: IOR, L/PS/11/130, P.38/1918, 3/4.i.1918.

Noel⁽⁶²⁾, Hindistan Hükümeti Siyasî Şubesi subaylarından-
dı; son dört senedir kuvvetleriyle İran'da İngilizler lehi-
ne faaliyetleri örgütlemekle görevliydi. Yeni görevine
atanırken, Babîlî'ye yazılarak, kendisine mahallî güç-
lerce destek sağlanmasının teminine gidilecekti. Noel,
hem bölgeyi tanıyordu; hem de bu "hassas" vazifenin
üzerinden lâiyiği ile kalkabilecek kapasiteyi haizdi⁽⁶³⁾, İn-
giliz Başbakanı Balfour ise Hindistan Bakanlığı'na bu
tayinden hiç hoşlanmadığını yazacaktır. Ona göre, Nu-
saybin, Fransız tesir sahası içindedir ve bu yöreye bir
İngiliz ajanının yollanması Fransa'nın tepkisine sebep
olabilir⁽⁶⁴⁾. Ne var ki, eğer Noel Fransızları telâşa verme-
den, ya da perde arkasından çalışabilirse mesele kalma-
yacaktı. Balfour, herhangi bir mesele yaratılmayaca-
ğına sonunda inanacak ve Mısır İşgal Ordusu Ko-
mutanı Gn. Allenby'nin Cerablus ile Nusaybin ara-
sındaki demiryolunu ele geçireceğinden bahisle, Noel'in
aynı karargâhta "göstermelik" bir pozisyona atanabile-
ceğini tavsiye edecekti. Konuyu Paris'te Allenby'ye açan
Balfour; generalin, Noel'in hava yoluyla Halep'e gönde-
rebileceğini de bir telgrafla Curzon'a bildirecekti⁽⁶⁵⁾. Dış-
işleri, Savaş ve Hindistan Bakanlıklarının arasındaki bir
dizi yazışmadan sonra biz Noel'i Mardin'de görüyoruz.

Arap faktörünün Noel'in Kürtler'e ilişkin tasavvurlarını da
gerçekleştirmede önemli bir engel teşkil edeceği ilerideki
sayfalarda görülecektir.

(63) IOR, L/PS/10/781, P.1512, 12.iii.1919.

(64) Aynı yerde: P.45832, 27.iii.1919.

(65) Aynı yerde: P.1919, 1.iv.1919.

III. NOEL'İN GÜNEYDOĞU ANADOLU SEYAHATI VE İLK İNTİBALARI

Musul'dan 7 Nisan'da hareket eden Noel⁽⁶⁶⁾, Nusaybin yolunda üç Müslümanla, dört Hıristiyan'dan oluşan küçük bir kafil ile karşılaşır. Adamlar, Arap İsyanı'nın mimarı Şerif Hüseyin'in ordusundandırılar; beş aydır maaş alamamışlardır. Araplar'ın ceplerini yerli halkı talan etmek suretiyle doldurduklarına işaret ederler ve yağmadan kendilerine düşen payı almadıklarından dolayı da şikâyetlerini ifâde ederler. 10 ve 11 Nisan'da Mi-ran'daki aşiretlere konuk olan Noel, onlarla pazarlığa oturmakta vakit kaybetmez. 12'sinde Nusaybin'e var-mıştır. Buradaki ahalinin de Türk yanlısı olduğunu he-men anlayacaktır. Aşiretler yabancı tahakkümünden çe-kinmektedirler ve onların gözünde "Ermeni" ile "İngi-liz" (Hıristiyanlıktan ötürü) eşanlamlıdır. Nitekim, gö-rüştüğü aşiret reisi "kanının son damlasına kadar müs-tevliye karşı çarpışacağını" kendisine söyleyecektir.

Nusaybin'de fazla kalmasının bir yararı olmayaca-ğını anlayan Noel, tekrar yola düşer. Yollar, Noel'e ba-kılırsa, Ali Batı'nın adamları tarafından tutulmuştur. Türklerin Nusaybin'e 18 mil mesâfede Dagir'den başka karakolları kalmadığını kaydeden Noel, burada da bir düzine jandarmadan başka silahlı gücün bulunmadığına da işaret etmektedir. Ne var ki, Dagir ile Nusaybin ara-

(66) Noel'in gezisine ilişkin bütün bilgiler aksi belirtilmedikçe IOR, L/PS/10/818'de bulunan günlüğünden alınmıştır: "Diary of Major E.M. Noel, CIE, DSO, on Special Duty in Kurdistan", Basra, t.y.

sındaki telefon ve telgraf bağlantısı kesilmemiştir. 14'ünde Nusaybin'e sekiz mil mesâfede Nimitli'deki geçici tren istasyonundan geçen Noel, burada da yedi kişilik bir Türk jandarma ekibi ile karşılaşır. Aynı yerde bir de uçak pisti vardır. Öğlenc doğru Nusaybin'e varılabilir ve kaymakamı görür. Kendisine nazik bir tavırla davranılan Noel, trenlerin işleyişi hakkında epeyi malûmat toplayacaktır. Tel Abiadh'dan ayda dört defa trenin gidip geldiğini, iki lokomotif ve altmış vagonun işler durumunda olduğunu öğrenir. Araplar devamlı suretle demiryolunu sabote etmektedirler. Ancak, bunlar ulaşımı pek engelleyememektedir. Yine haberlere bakılırsa, Mardin'de 400, Reysülayn'da ise 200 asker terhis edilmiştir. Yakında Türk ordusunun terhisi tamamlanacaktır. Yörenin siyasî havasına gelince, Noel, birkaç hafta öncesine kadar halkın İngiliz işgâline karşı çıkmayacağını beklenildiğini; fakat şimdi ise Ermeni iddialarına Paris'te sahip çıkılmaya başlanmasıyla durumun değişmeye başladığını yazmaktadır. Artık, halkın tamamı İngilizler'e karşıdır ve bu tavrını da zaman zaman cebri hareketlerle ifâdeye yeltenmektedir. Noel, bu durumda halka sert çıkılmamasını, bu yöntemin ters tepki yaratacağını savunmaktadır. Çözüm; uzlaşmadır. Kürtçülüğün hiçbir zaman tabanı olmadığını, fakat Ermeni tehdidi ve İngilizler'in Ermeni yanlısı tavırlarının bu insanlarda millî bilincin uyanmasında katkıda bulunduğunu iddia edecektir. Aslında Noel'e bakılırsa buradaki Kürtler, kültür itibariyle, "Araplaşmışlardır". Yalnız, bu hâl Nusaybin'e mahsustur. Diğer yörelerde Kürtler, Arap olan herşeye antipati duymaktadır. Bu antipati özdeyişlerde yaşamaktadır: "Arap, sinek gibidir, ne kadar kaçırmaya çalışırsan, o kadar ısrarcı olur"... "Sakin Arab'ı cesaretlendirme, sonra gelir paltonun eteğine sıçar!"

16'sında Şeyh Abdülkadir ve Emin Ali'den Nusaybin'deki mahallî liderlere telgraflar gelir. Aralarında önemli bir iletişim ağının varlığını göstermesi açısından önemli olan bu telgraflarda Emin Ali, kendisinin Osmanlı Hükûmeti tarafından Diyarbakır'a vali olarak atandığını bildirmektedir. Daha da ilginç, Binbaşı, yol-ladığı raporunda Nusaybin'de kaç kabilenin (adlarıyla) olduğunu, nüfuslarını ve ellerindeki silah miktarını Londra'ya bildirmektedir.

Noel, Nusaybin kazasının iktisadî durumuyla ilgili ayrıntıları verirken, bölgenin 50,000 kişinin yaşadığı 2,200 mil kareden oluştuğunu, bununda ekilebilir alanının 1,800 milkare civarına yaklaşabileceğini, fakat halen 50,000 hektarın üzerinde tarım yapıldığını açıklayacaktır. Arazide su bol miktarda vardır. Toprağa gelince verimlidir ve iyi bir yılda bir'e 20/30 kadar verebilmektedir. Harp yıllarında kıtlık hâkim olmuştur, ancak gelecek yıl için 27,000 ton buğday ve 18,000 ton arpa beklenmektedir. Nüfusa gelince Noel halkın büyük çoğunluğunun yarı-göçebe olduğundan söz etmektedir. Durumu yerinde olan aşiretler (ki bunlar toplam nüfusun %60 kadarıdır) ilkbaharda yaylaya çıkmaktadırlar, fakat adamları köylerde kalıp tarımla meşgul olmaktadır. Her aşiretin kendine bağlı köyleri vardır. Savaş öncesinde 3,500 koşumluk hayvan olduğunu kaydeden Noel'e bakılırsa, şimdi bu rakam 1,500'e düşmüştür. Bir inek 20-30 lira iken, bir katır fiyatı da 60 ile 100 arasında değişmektedir.

17 Nisan'da demiryolu yerleşimini gezen Noel, orada bir tabur İngiliz piyadesinin en iyi şekilde barındırılabilceğini yazmaktadır. Ertesi gün araziye dolaşan Noel, halkın İngiliz işgâli korkusuyla ekinlerini bir an önce toplama gayreti içine girdiğine şahit olacaktır.

19'unda ise bir düzine jandarına ile Mardin yoluna düşer. Yolda Amada köyünde Dakhori aşiretine konuk olur. Ferhat Ağa ve Şükrü Ağalar, Şammar Şeyhi Ali Abdürrezzak'a haraç vermektedirler .Noel'e göre Abdürrezzak kaba, tatsız ve İngiliz aleyhtarı bir ihtiyardır.

Ertesi gün Mardin'e vasil olan Noel, orada derhal İstanbul'dan yeni dönen mutasarrıf Zeki Bey'i görür. Zeki Bey, İngiltere yanlısıdır ve İttihad ve Terakki düşmanıdır. 21'inde şehirdeki Amerikan Misyonerleri ile tanışır. Bunlar harp sırasında Ermenileri teşkilâtlandırdıkları için halk tarafından sevilmemektedirler. 22'sinde yöredeki Hıristiyan azınlık gruplarını ziyaret eden Noel, Yakubî, Roma'ya bağlı Katolik Süryanî ve Kaldelilerle tanışır. Yaptığı kısa bir değerlendirmede Noel, Müslüman halkın ona göre Osmanlı propagandasının tesiriyle, İngiliz işgâlinde korktuklarını ve kendilerine karşı koymak üzere kabilelerin silah satın aldıklarını yazar. Eğer bu propagandaya karşı konulmazsa Noel yöreye girecek İngiliz askerlerinin işinin son derece zorlaşacağına inanmaktadır⁽⁶⁷⁾.

Noel'in raporu Londra'ya ulaşınca Hindistan Bakanlığı yetkilileri bu çalışmanın "ilginç", hattâ edebî yönlerinin de olduğu inancıyla basılarak bakanlıklar arasında dağıtılmasını uygun bulacaklardır. Yetkililere göre, bu rapordan birleşik bir Kürdistan'ın gerçekleşme şansının olmadığı ve üzerinde durulmaması gerektiği intibai çıkmaktadır. Yine içeriğinde değinilen Müslüman-Hıristiyan çatışmasında, Noel'in Kürt taraflısı yanının ağır bastığı da ortaya çıkmaktadır ki, yetkililerin aynı

(67) IOR, L/PS/10/818, P.3643, 11.v.1919 ve P.3879, 25.ix.1919 ve P. 3044, 11/12.v.1919.

eğilimde olmadıkları raporun yanına karaladıkları kısa notlardan anlaşılmaktadır⁽⁶⁸⁾.

25 Nisan ile 10 Mayıs arasındaki günlerini Halep'te geçiren Noel, bu süre içinde demiryollarının işleyip işlemediğini kontrol edecektir. 11 Mayıs'ta Mardin'e vasil olan Noel, VI. Ordu'ya bağlı V. Kolordu Kumandanı Miralay Kenan Bey'le görüşecektir. Miralay ona İstanbul'dan gelen talimata göre Allenby'nin mütareke şartlarına eklediği oniki ek maddeye uymayacağını açıklayacaktır. Bu arada Noel, İstanbul'dan gelen Fehim Efendi ile Yakubî Pâtriği Elias'ın Mardin'deki Osmanlı hakimiyetinin devamı için müracaatta bulunmak üzere payitahta doğru yola çıktıklarını da rapor edecek ve bu kişilerin Halep'te durdurulmalarının yerinde olacağını vurgulayacaktır. 12 Mayıs'ta bir düzine Osmanlı süvarisi ile Midyat'a doğru yola çıkan Noel, coğrafya koşullarını, toprağın verimini, yöre halkının nüfus durumunu ve İngilizler'e karşı tavrını içerecek notlarıyla seyahatine devam edecektir. 13 Mayıs akşamını Mahalami aşiretine konuk olarak geçiren Noel, orada Şeyh Halil ile kardeşi Hasan beylerle tanışır. Amcaları Halaf Bey'in Türkler tarafından yakalanıp idam edilmesine rağmen Mahalami kabilesi reisinin Hükümet'e hiçbir suretle kırgın olmadığı İngiliz ajanını oldukça şaşırtacaktır. Aksine Halil Bey, gerçek bir Türk dostudur ve bir İslâm hükûmetinin her icraatının, aleyhlerine tecelli etse bile, onlara şeref katacağına inanmaktadır. Onlar için, şariat düzeni oldukça Osmanlı hakimiyetinden ayrılmayı düşünmemektedirler. Noel, bu tutumun halkın genel yaklaşımı olduğuna kanaat getirmiştir. Hayal kırıklığı ile 14 Mayıs'ta Midyat'a gider. Burada da Osmanlı üniforması taşıyan Kürt kökenli subaylarla karşıla-

(68) IOR, L/PS/10/818, 21.viii.1919.

şır. Tanıştığı Kürtler kendisine Osmanlı ordusunun sadece Süleymaniye'deki birliklerinde 2,000'e yakın kürt'ün olduğunu hatırlatınca Noel'in hayreti daha da artacaktır. Kürtler'deki Türk dostluğunu gözlemleyen Noel, aşiretlerin Ermeniler'le uzlaştırılmasının pek mümkün görünmediğine de artık inanmış bulunmaktadır. Bu sebeple Noel halkı İngiltere'nin Ermeniler'le hiçbir şekilde işbirliği yapmadığına ve yapmayacağına inandırmaya çalışır. Fakat, gayretleri boşunadır.

17 Mayıs'ta Midyat'ı geride bırakan Noel, Sor'a hareket eder. Kayalıklı yollardan geçerek zorluklarla Habasbani aşiretinin bölgesine girerler. Reisleri İzzettin'in kasrında konuk olan Noel, bu zatın Ali Batı'ya düşman olduğunu kısa zamanda anlayacaktır. Geçen yıl Osmanlı Hükûmeti'ne karşı gelmiş, fakat yenilmişti. Şimdi ise kararsızdır. Bir yandan Osmanlılar'dan intikam almak istemektedir; diğer yandan da İngilizler'e pek güvenememektedir. Şeyhin adamları arasında gizlice bir araştırma yapan Noel işbirlikçilerinden İngiltere düşmanı liderlerin isimlerini temin edecektir. Ertesi gün İzzeddin Noel'e Sor'a doğru eşlik etmek istediğini bildirecek ve orada kuzeni Esad Bey'de kalabileceklerini söyleyecektir. Fakat, sonradan anlaşılacağı üzere Sor'dakiler bir İngiliz'in kamplarına ayak dahi basmasını istemediklerini belirten bir yazı göndereceklerdir.

21'inde Avire'ye doğru yola çıkan Noel, burada Hacı Ahmed Ağa'nın Sürgici ve Şeykhan aşiretlerinde konaklayacaktır. Ahmed Ağa, savaş boyunca adamları ile birlikte Türkler'in yanında yer almıştır. Oğlu Kamil, İsviçre'de mühendislik tahsil etmiş ve dönüşünde Osmanlı ordusuna girerek, Almanlar'la Türkler arasında irtibat subaylığı yapmıştır. Noel, Ahmed Ağa'ya Avrupa'daki siyasî gelişmelerden ve bilhassa İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu

siyasetinden sözedecektir. Aldığı tepkiden sonra Noel hatıra defterine "burada mandaterliği üstlenecek devletin hiç de öyle gıpta edilecek bir durumunun olmayacağı" not eden Noel, Bakanlığa Sor kazası ile ilgili oldukça detaylı bir rapor sunmayı da unutmayacaktır. Yine bundan önce dolaştığı yörelerden yazdığı gibi kabilelerin silah gücü, nüfusu ve adamların eğilimleri hakkında çalışmayı da kaleme alacaktır.

Kendi ifadesine göre soğukça geçen bir Mayıs'ın 23'ünde Mardin'e giren Noel, yolda düzenli taşımacılık yapan kervanlarla da karşılaştığını yazmaktadır. Yörede kaçakçılığın yoğun olduğunu da hissettiğini kaydeden Noel, Mardin'de fazla kalmayarak Diyarbakır'a hareket eder. Seyahati sırasında geçtiği kasabalardaki ev sayısı ve hane halkı nüfusunu dahi Londra'ya bildiren Noel, 28 Mayıs'ta Dirik'te sabık Revanduz Kaymakamı Mesud Bey'le karşılaşacak ve adamın yakalanarak Musul'daki otoritelere teslimini sağlayacaktır. Dirik'te münasebet kurduğu Osmanlı makamlarının kendisine iyi davrandığını kaydeden Noel'e göre aslında Türkler Londra'nın kendilerine karşı gaddarlıkla davranmayacağını sanmaktadırlar. Bu yörede asıl nefrete mazhar olan millet, Ermeniler'in davasını üstlenmiş gözüken Amerikalıdır. Hattâ, bir süre önce Diyarbakır'a İstanbul'dan bir emir gelerek, bölgede bir "İngiliz Muhipleri Cemiyeti" kurulması düşünülmüştür. Ancak, tabii, bazı kişiler Yunanlılar'ın İzmir'e çıkmasındaki İngiliz parmağını Noel'e hatırlatmaktan kaçınmamışlardır. Şammar Arapları ile de temas kuran Noel'e Şerif Hüseyin'in adamlarının oralara kadar nüfuz ettikleri ve İngilizler'i Musul'dan atmak üzere halkı etkiledikleri söylenmişti. Noel'in anlayamadığı bir husus Şerif'in adının Türkler'le bir tutulmasıydı. Başka bir deyişle, Noel, Şerif'le Türkler ara-

sında İngilizler'e karşı bir işbirliğinin şekillendiğini sezinlemişti. Acaba Türkler'le Araplar "İslamcılık" şemsiyesi altında yeniden biraraya mı geleceklerdi? Bu cepheye Müslüman olan Kürtler de katılırsa, İngiltere'nin hali nice olurdu? Diyarbakır'da Seyyid Ahmet'le, Seyyid Mehdi adında Samarralı iki Arap İngiliz aleyhtarı propaganda yapmaktaydılar. Bu iki zat Türk himâyesi altında Arap muhtariyetini savunuyorlardı. Bu bilgiler ışığında Noel, Araplar'ın Kürtler'den daha dindar Müslüman oldukları kanaatine kapılmış ve İngiltere olarak Araplar yerine gayretlerini Kürtler üzerinde yoğunlaştırarak, onları dinî değil millî hedefler doğrultusunda yönlendirme ihtimâlinin güçlü olduğuna inanmıştı.

29 Mayıs'ta Dirik'e 12 mil mesafedeki Arbete'ya varış olan Noel, bu köyün Millîler'in nüfuz sahasındaki ilk durak olduğunu kaydedecekti. Yezidiler'in arasından geçerek 31 Mayıs'ta Millî aşireti reisi İbrahim Paşa'nın oğullarının kampına ulaşacaktı. Sir Mark Sykes'ın 1906'da yayınladığı kitabındaki⁽⁶⁹⁾ intibalarının aksine Millî aşiretinin kendisine özgü renkli ve çekici hususiyetlerini kaybederek "Araplaştığını" gören Noel, hayal kırıklığını gizlemeksizin, satırlarında itiraf edecekti. Şimdi, aşiretin reisi durumunda olan Mahmud Bey'i kendi safalarına almak için Türkler'in yoğun uğraş verdiğini kaydeden Noel'in kendisi de aynı misyonla kampla bulunmuyor muydu? İstanbul'daki Kürt cemiyetinin ve Araplar'ın da onu ziyaret ettiğini söyleyen Noel, Mahmud Bey'in aynı anda Kürtler, Araplar, İngilizler ve Türklerle temas kurup, "müşteri kızıştırdığını" anlamıştı. Noel'e göre, adam, bu gidişle, kendini çok önemli biri sanacaktı.

(69) *The Caliph's Last Heritage* (Londra, 1901), s. 333.

Haziran'ın başında Karacadağ üzerinden Diyarbakır'a hareket eden Noel, yolda Mahallî aşireti tarafından durdurulur. Kendisine İngilizler'in ülkeye girmelerinin Müslümanların selâmeti açısından çok kötü gelişmelere gebe olacağı hatırlatılır. Buna karşılık Noel, yalan söyleyerek, İngilizler'in hepsinin aşiret hayatı yaşadığını ve onlar kadar şehirlilerin fesadından nefret ettiklerini, onlara iletir. Bu sebeple, Noel'e bakılırsa, İngilizler'in bölgeye gelmesi, onların açısından büyük bir kazanç olacaktır. Bu cevap karşısında aşiret liderleri inanmış görünürler ve Noel hayatını kurtararak Diyarbakır'a vasil olur. O şehirdeki eşrafın "istismarcı" ve "soysuz komplocular" olduğunu iddia ederek daha Diyarbakır'a girmeden peşin hükümlerini Londra'ya sıralayacaktır. Bu özellikleriyle Diyarbakırlı eşraf İttihad ve Terakki yandaşıdır. Cemiyet ile Fırka'nın mütareke ile birlikte lâğvedilmesiyle sözkonusu zevat Kürt derneklerine girmişlerdir. Türkler'in himayesinde bir Kürt muhtariyetine bel bağlamışlardır. Bu hedeflerine de ulaşmada Amerikan Başkanı Wilson'un öne sürdüğü ilkelerin kendilerine yardımcı olacağına inanmaktadırlar. Noel, Kürtçü derneğin ılımlı üyelerinin İngiltere himayesine ve yönetimine de iknâ olabileceklerini düşünmektedir. Bu arada üzerinde durulması gereken başka bir güç de Hürriyet ve İtilâf Partisi'dir. Hükümet yetkililerinin de içinde bulunduğu mahallî şubesinde eşraftan Niyazi Bey'le Nakib-ül Eşraf Bekir Bey de yer almaktadır. Onların hükümet safındaki konumları, Noel'e bakılırsa, Kürt Cemiyeti'nin "yelkenlerinden rüzgârı çalmaktadır". Kürt Kulübü önceleri Hükümet'e sadık bir görünüm vermişse de, giderek özgür bir çizgiye kaymış; fakat bu eğilimi ile Babıâli'nin hışmına uğrayarak 4 Haziran'da kapatılmıştır. Ne var ki, İngiltere için muhtemel sıkıntıların sona erdiğini iddia etmek de mümkün değildir. Yunanlılar'ın

İngiltere'nin teşvik ve himayesinde İzmir'e çıkmaları ve yörede gerçekleştirdikleri katliamlar, Doğulular için de başlarına gelmesi muhtemel akıbetin göstergesi niteliğindeydi. Başka bir deyişle, İngiltere'nin yörede nüfuzunu kurmasının ardından Ermeni işgâli, istilası ve katliamı bekleniyordu. Fakat, Noel'e göre bu çıkmazdan sıyrılma ihtimâli de vardı. Şöyle ki, Kürt Kulübü'nün "gerçek" amacı deşifre edilip, liderleri karalanabilirse, yöre halkının onlara olan desteği azalır ve bu kaostan yararlanan İngilizler, güçlü bir muhalefetle karşılaşmaksızın Diyarbakır ve havalisine girebilirlerdi.

Hindistan Bakanlığı'nda Binbaşı'nın ayrıntılı raporlarını değerlendiren yetkililer, Noel'in cesaretinden övgüyle bahsettikten sonra "bir siyasal ünite olarak" Kürdistan'ın mevcut olmadığını, fakat zamanla gerekli zeminin yaratılarak bu yörede millî bilincin oluşturulabileceğine inandıklarını kaydediyorlardı⁽⁷⁰⁾.

Noel daha sonra 14 Haziran'da Diyarbakır'ı terk ederek Halep'e doğru ilerleyecektir. Yolda 26 Haziran'da Bağdat'tan gelen Albay Wilson'la buluşacaktır. 13 Haziran'da Wilson, Londra'ya himâyeleri altında bağımsız Kürdistan'ın teşkilini ve bu yeni siyasal oluşuma Van, Bitlis, Diyarbakır ve Mamuretülaziz'in alınmasını önermişti. Kendisine danışan Noel'e Wilson, İstanbul'a gidip Bedirhanlar'la görüşmesini, aileden birini alarak Türkler'in "İslamcı" propagandasını kırmak amacıyla Güneydoğu Anadolu'yu turlamasını da teklif edecekti. Böylece, Noel'e Emin Ali Bedirhan'ın oğullarından Seyyid Moin, şeyh Abdülkadir'in damadı ve Dersimli Seyyid İbrahim'in katılması kararlaştırılacaktı. Ne var ki, sayılan bu şahıslar "ikinci" derece ağırlığa sahiptiler, yöre halkını ikna etmele-

(70) IOR, L/PS/10/818, P.2481, 19.ii.1920.

ri güç olabilirdi. Abdülkadir Türkler'den korktuğu için böyle bir misyona katılmak istemiyordu. Noel, herşeye rağmen Emin Ali'nin kendisine katılmasını tercih ederdi. Yine de elindeki işbirlikçilerle yetinmekten başka çaresi kalmayan Noel, Kürt Kulübü üyelerinin İstanbul'daki Yüksek Komiserliğe başvurarak bu görevi kabul eden arkadaşlarının canlarının teminat altına alınmasını istediklerini kaydediyordu. Yüksek Komiser de cevap olarak "Kürtleri Türk Hükümeti'ne karşı bir ayaklanmaya teşvik etmedikleri ve sadece Osmanlı propagandasına karşı çıktıkları sürece gerekli güvenlik tedbirlerini alacaklarını" bildirecekti.

23 Temmuz'da Halep'e dönen ve oradan Bağdat'a geçen Noel, 19 Ağustos'ta tekrar Halep'e İstanbul'dan gelen Celadet Ali ve Kamuran Ali Bedirhanlar'la buluşmak üzere vasil olacaktı. Delegasyonun iki üyesini değiştirmek zorunda kalmışlar ve kafileye Diyarbakırlı Cemil Paşa'nın oğlu Belçika'da tahsil görmüş Ekrem Bey katılmıştı. Ekrem Bey, Noel'e İngiliz mandası taraftarı olduğunu ifade etmiş, fakat bunun üzerine Vali onu tutuklamaya çalışınca, Ekrem Bey Halep'e kaçmak zorunda kalmıştı. Yolda yakalanmasına ramak kalmıştı. Ne var ki, Ekrem Bey, Noel'in ismini verince serbest bırakılmıştı.

21 Ağustos'ta Halep'i geride bırakarak trene atlayan Noel bu defa da Antep yollarına düşecekti. Yolda görüştüğü Türkler'in "Antep'te İngilizler'in ne işi olduğunu" sordukları Noel'e Binbaşı'nın cevabını beklemeden İngilizler'in Ermeniler'in intikamını almak üzere geldikleri söylenmişti. Yine seyahati sırasında İslamiyeti kabul etmiş bir Ermeni kadınla evlenen bir Türk genci ile karşılaşmıştı. Ermeniler bu yuvayı bozup, kadının kocasını terk etmesi için tazyik yapıyorlardı. Bu uğur-

da Ermeni papazlar da araya girmişlerdi. Kadın, bütün Türk ve İngiliz orduları karşısına dikilse kocasından vazgeçmeyeceğini, hattâ bu uğurda ölümü bile göze alacağını haykıracaktı. Sinirlenen Ermeniler, "Ne Türkler, ne de İngilizler bu topraklara sahip olabileceklerdir. Yakında burası Ermeniler'in yurdu olacak!" diyerek mahalden uzaklaşmak zorunda kalacaklardı. Şahit olduğu bu vak'a karşısında Noel bile İngiltere'nin bir Ermeni'ye karşı on Türk'ü feda ettiği izlenimini edinecektir. 25'inde Pazarcık'tan geçerek, "Ermeni iddialarının başlangıç noktasına adım attığını" ifade eden Noel, bu kasabada savaş öncesinde bile Ermeni nüfusunun 25 kişiyi geçmediğini itiraftan kendini alamayacaktı. Hele civar köylerde bir tek Ermeni'ye bile rastlamak mümkün değildi. "Bu insanların Ermeni hakimiyetine terkedilmesi hangi adalet kavramı ile bağdaşabilirdi?" diye kendi kendine soran Noel'in bu sorgulamasına Londra'dan herhangi bir cevap verilmeyecektir. Dahası Noel, burada yaşayan 30,000 kişinin akıbeti nasıl istismarcı, içten-pazarlıklı ve tefeci Ermeniler'in ellerine bırakılabilir?" diye de not düşmekten kendini alamayacaktır. Bölgedeki temaslarını çeşitli kabileler arasında sürdüren Noel, onlar arasındaki lehçe farklarını da fark edecek ve Kürtçenin yayladan yaylaya değişen bir dil olduğu intibasını edinecektir. Fakat, yine de Noel bu farklılaşmaların ileride giderilebileceği kanaatindedir. Şaşılacak olan odur ki, Noel, yazılı Kürtçeyi aşiret mensuplarından daha süratle ve kolaylıkla okuduğunu iddia etmektedir. Herhalde burada kabilelerdeki düşük okuma-yazma oranı kastedilmiş olsa gerektir.

30 Ağustos'ta Atmılı aşiretinin obasına uğrayan Noel, Yakup Paşa'nın misafiri olacaktır. Aşiretler arasındaki faaliyetlerinde ne kadar başarılı olduğunu göster-

mek açısından Noel'in kayda geçirdiği şu cümle gerçekten önemlidir : "Ziyaretimizle Kürt millî duygularında uyanma gerçekleşmiştir". Davul - zurna ile karşılanması'nın da ötesinde kendisine mahallî folklorik danslardan oluşan gösteriler yapılmış, şerefine zengin sofralar hazırlanmıştır. Noel, günlüğünde seyrettiği dansların koreografyasından yediği yemeklerin hazırlanış biçimine, içinde kullanılan malzemeye; tanıdığı insanların kostümlerinin rengine kadar her ayrıntıyı bir fotoğraf makinası gibi yakalamıştır. Biz sadece siyasî gelişmelerle ilgilendiğimiz için bu konuları geçiyoruz.

Nihayet, Noel 31 Ağustos gecesi Malatya'ya doğru hareket eder. Yolda Polat'tan geçerken görüştüğü bir muhtar ona "Ermeniler dışında herhangi bir yabancı —Avrupalı— hâkimiyetine razı olduklarını" çaresiz bir tavırla iletacaktır. 2 Eylül'de Gürecik aşiretinin ikâmet ettiği Urem köyüne gelen Noel, ilginç bir sürprizle karşılaşacaktır. Kendisini misafir edenlerle Kürtçe konuşmaya başlayınca liderlerin Kürtçe pek bilmediklerini ve Türkçe cevap verdiklerini görecektir. Bu durumun sebebini sorunca, Gürecikliler Kürtçeyi unuttuklarını, yönetimde yükselebilmek için Türkçe'nin öğrenilmesi gerektiğini hatırlatacaklardır. Gürecikliler'in reisi Ömer Ağa, savaşla birlikte hükümetin merkeziyetçi bir tutuma girdiğini ve ordunun gücünü de kullanarak bu yöreyi Babıâli'ye bağladığını ifade edecektir. Aşiretinin göçebe yapısı bozulmuş, Gürecik'te güç kendisinden nahiye müdürünün eline kaymıştır.

IV. GÜNEYDOĞU ANADOLU HAKKINDA NOEL'İN TESBİTLERİ VE İNGİLİZ SİYASETİ

Şimdi, Noel'in gezisini burada keserek, tekrar bu zaman içerisinde çeşitli İngiliz karar organları arasındaki yazışmalara dönmeliyiz. Noel'in gezisi ileride tamamlandığında küçük bir kitapçık olarak "hizmete özel" damgasıyla yayınlanacaktır. Noel'in her ziyaret mahallinden gönderdiği bu raporlar, ilgili dairelerce değerlendiriliyor ve intibaları, önerdikleriyle birlikte çeşitli tepkilere sebep oluyordu. Kısım de olsa Noel'in vardığı sonuçlara burada kısaca yer vererek, anlatımımıza devam edelim.

Noel, oldukça heyecanlı bir üslûpla yörede yoğun İngiliz aleyhtarı İslamcı akımın varlığını kaydetmektedir. Halk, İngilizlere karşı olduğu kadar Avrupa'da Kürtçülük şampiyonluğuna kalkan Şerif Paşa'ya da düşmandır. Noel burada derhal harekete geçmenin acilliği üzerinde de durmaktadır⁽⁷¹⁾. Bir sonraki yazısında Noel, bölgede rastlanan Türk yanlısı tavrın ne İstanbul, ne de müdafaa-yı hukukçuların gayretleri sonucunda yeşerdiğini; bunun halkın doğal insiyatifinden kaynaklandığını hatırlatacaktır. Daha sonra Noel, bu kötü gidişin önünü alabilmek için İngiltere'nin Kürtler lehine bir siyaseti açıklamalarını savunacaktır. Bu açıklama resmî görüş olmayıp sadece kendi tarafından dile getirilebilse, yerli halkı ve aşiretleri teskin etmekte yararlı olacaktır. Ge-

(71) Aynı yerde: P.2381, 29.iv.1919.

rek Bağdat'taki ajan ve gerekse işgal kuvvetleri komutanı da Noel'in bu düşüncesine katılmaktadırlar⁽⁷²⁾.

Durumdan haberdar olan Galthorpe'a göre de Londra'nın önünde üç alternatif yatmaktadır : İngilizler, ya işgalleri dışındaki yörelerde cereyan eden gelişmelere gözünü kapatacaktır; ya tavsiyeleriyle Babiâli'nin bu konuda bazı tedbirler almasını sağlayacaklardır; ya da Kürt liderlerinden bazılarını yanlarına alarak gelişmeleri kontrol altında tutacaklardır. Yüksek Komisere göre en doğrusu üçüncü şıkkı seçmektir. Ancak, burada da Kürtler'e, verilecek tavizler söz konusuydu ki, acaba Londra buna hazır mıydı? Kürtlere verilecek tavizler, Ermeniler'e tanınan vaadlerle çelişmekteydi. Ancak, "İttihatçılar", Ermeni tehlikesini kullanarak Türklerle Kürtleri aynı safta toplamayı başarmışlardı⁽⁷³⁾. Üstelik, İngiltere'ye sempati duyan liderlerin yörede aslında hiç de ağırlıkları yoktu. Bedirhanlar'ın ise durumu farklıydı; eğer kardeşler Noel'le buluşabilirlerse belki kısmî bir sonuç alınabilirdi. Fakat, buna da bel bağlamamak lazımdı.

Bağdat'taki Sivil Komiser de üçüncü çözümü öneriyordu. Önce, Kürtler için "genel bir af" çıkarılmalıydı; sonra da İngiltere'yi fazla angaje etmeden Musul'un ötesinde bir "Manda" ihtimâli ortaya atılabilirdi. Komiser, bu politikanın mümkünse tek bir merkezden yönlendirilmesinin gereğine de işaret ediyordu⁽⁷⁴⁾.

Bu arada adetâ işleri daha karmaşıklaştıracak şekilde Mardinliler Sadrazam'a bir muhtıra göndererek, Osmanlı'ya olan bağlılıklarını bir kere daha tescil ettir-

(72) aynı yerde: P.2424, 3.v.1919.

(73) Aynı yerde: P.2476A, 2.v.1919.

(74) aynı yerde: P.2548, 12.v.1919.

mişlerdi⁽⁷⁵⁾. Gelen telgrafları inceleyen Osmanlı vekiller heyeti Güneydoğu'nun hükûmetten müdahale bekleyen müracaatlarına aczini belirten bir cevapla yetinmeyi uygun bulacaktır. Yöreye asker gönderilmesi mümkün değildir. Hazinesinin durumu müsait bulunmamaktadır. Ancak, durum İngiliz Yüksek Komiserliği'ne bildirilmiştir. Bu arada İngiliz işfallerine kapılan aşiretleri kazanmak açısından belki kendilerine ünvan veya madalya tevdi edilebilir, eğer bu tedbir kâfi gelmezse bölgeye oralarca iyi tanınan, sözü geçer, faziletli ve karakteri muteber kimselerden "nasihatçiler" gönderilmesi muvafık sayılabilir : "Bu zevat, hâl ve zamanın fevkalade ehemmiyetini kendilerine anlatacak şekilde irşadlarda bulunacaklardı". Bu cümleden olarak, Diyarbakır valisi Faik Bey'e tavsiye ve telkinlerde bulunuldu⁽⁷⁶⁾. Diğer yandan da Şeyh Mahmud ve taraftarları Seyyid Ahmed ve Reşid Efendi, Paris Barış Konferansı'na katılma hakkı tanınması için İngiltere'ye müracaatta bulunmuşlardı⁽⁷⁷⁾.

Barış Konferansı'na iştirak eden İngiltere delegasyonu ise bu başvuruyu "yersiz" ve "zamansız" bulacak ve Calthorpe aracılığıyla Kürtlerin "sessiz" durmalarını, Paris'te onların aleyhine herhangi bir karar geçirilmeyeceğini bildirecekti⁽⁷⁸⁾. Şerif Paşa da özel katibi Bnb. Ali Galip Bey'i Güneydoğu Anadolu'ya göndererek, halkı Müttefiklerarası Komisyon'a hazırlamak için göndermeyi teklif ediyordu⁽⁷⁹⁾. Montagu Bağdat'ın görüşüne katılıyor ve Kürtler'i teskin etmek için "genel affı" vazge-

(75) Aynı yerde: P.3393, 7.v.1919.

(76) Tayyib Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, C. I Ankara, 1959, s. 134-135.

(77) dn.75, p.2565, 4.v.1919.

(78) Aynı yerde: P.2585, 14.v.1919.

(79) Aynı yerde: P.2523, 15.v.1919.

çilmez bir tedbir olarak gördüğünü ifade ediyordu. Yine ona göre Güneydoğu Anadolu - Musul politikası Bağdat'tan yönlendirilmeliydi. Ancak, düzenlemelerin "geçici" olabileceği gözden uzak tutulmamalıydı. Curzon, uygun görürse, Sivil Komiser, Kürt davasını sırtlamalıydı. Yine Montagu için Bedirhan kardeşlerin Güney Anadolu'ya gelmelerinden yarar beklenebilirdi⁽⁸⁰⁾.

İzmir'in Yunanlılar'ca işgali Güneydoğu Anadolu'daki olayların yeni bir çehre kazanmasını sağlayacaktı. Şöyle ki, yöre halkının aynen Batı Anadolu'da olduğu gibi burada da Müslümanların Hristiyan bir güç (Ermeniler) tarafından tahakküm altına alınacağı kuşkularını arttırmıştı. Bu durumda Anadolu'da "İmparatorluğu Koruyalım" kampanyasının Türkler lehine bir dürtü kazanacağı belliydi⁽⁸¹⁾. Nitekim, 18 Nisan'da Erzurumlular, 25 Nisan'da da Diyarbakırlılar Sadrazam'a çektikleri telgraflarda Ermeni tehlikesine temas ederek, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Osmanlı İmparatorluğu'nun ayrılmaz parçaları olduğunu ifade ediyorlardı⁽⁸²⁾. İngilizlerin açısından daha kötüsü, Şeyh Mahmud'un beklenmedik isyanıydı. Bu durum karşısında Wilson, Süleymaniye'yi işgalden başka çare göremediğini üstlerine bildirecekti. Artık, çevredeki kabilelerin de Mahmud'un isyanına katılacaklarından korkulmaya başlanmıştı. Üstelik bu ayaklanmanın önü alınmazsa Güney Anadolu, İran ve Musul'da zincirleme akisleri beklenebilirdi⁽⁸³⁾. Daha da korkuncu, Arap milliyetçilerinin Türk ve Kürtler'e katılıp, İngilizler'e karşı ortak bir cephe oluşturmasıydı. Noel'in kulağına gelen haberlere bakılırsa,

(80) Aynı yerde: 22.v.1919.

(81) Aynı yerde: P.3208, 21.v.1919.

(82) Aynı yerde: 22.v.1919.

(83) Aynı yerde: P.2879A, 28.v.1919.

Faysal, İstanbul'a girmiş ve Padişah'la anlaşmıştı. Bu anlaşmanın bir sembolü olarak da Padişah kızlarından birini Faysal'la evlendirecekti⁽⁸⁴⁾.

Güneydoğu Anadolu, Şeyh Mahmud'un İngilizler'e başkaldırmasına destek olmak istemiştir. Fakat, devlete sadık bazı eşrafın Babîâli'yi tazyikini Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa anlamamıştır bile. Kendisine "İslamiyetin mukaddes mabedi olan Ayasofya'ya karşı Yunanlılar'ın mecnunane talepleri ve o sırada da Osmanlı payitahtının mukadderatına ait birçok dedikoduların duyulması suretiyle hakaret görmesi hepimizi derin bir şekilde müteessir ve müteheyyiç etmiştir" diyerek, bütün bu aşağılanmaların müsebbibi ve Güneydoğu'yu bombalayan İngilizler'e karşı direnişe geçmiş Şeyh Mahmud'a sahip çıkılması gerektiğine yalvaran yöre halkının isteklerini, aşiretlerin yarattığı "anarşi"den yakınmaları olarak yorumlayacaktı.⁽⁸⁵⁾.

Süleymaniye'de olaylar birbirini kovalarken, Londra'da "Kürdistan" politikasının anahatlarını oluşturmaya çalışıyordu. Dışişleri'nin Kürtler'e verecekleri güvenenin sınırlı tutulması düşüncesi Hindistan Bakanlığınca da uygun bulunmuştu. Bu yörenin siyasi geleceğinin halen belirsiz olduğuna inanan müsteşar Shucburg, mutasavver Ermeni Devleti'nin hududlarının nereye kadar inebileceğini bilmediğini itiraf ediyordu. Henüz Ermeniler'in konumu açığa çıkmadan, Kürtler'e herhangi bir vaadde bulunmak ileride Londra'yı sıkıntıya sokabilirdi. Fakat, durum kötüye giderken Dışişleri'ni dinleyip Wilson'a "hiç adım atma" demek yerine, "önemli bir adım" atmaması söylenebilirdi. Fakat kastedilen bu

(84) IOR, L/PS/11/153, P. 3709, 22.v.1919.

(85) Gökbilgin, a.g.e., C. I, s. 189-190.

önemsiz adımların ne olabileceği henüz oluşturulmuş değildi; olay tamamiyle Wilson'un insiyatifine ve mahallî şartların gereklerine terk edilmişti. Demek ki, bu gelişmelerden Güneydoğu Anadolu'da belli ölçüler içinde Ermeniler aleyhine de olsa Kürtler'e bazı tavizler verileceği anlaşılmaktadır⁽⁸⁶⁾.

Hindistan Bakanı, 12 Mayıs tarihli bir telgrafla Bağdat'taki Sivil Komisere, Kürt Meselesi'ni ele almasını, fakat İstanbul'daki Yüksek Komiserliğe danışarak karar vermesini; ancak bu konuda önemli adımlar atmaktan çekinmesini öğütleyecekti. Talimatın son kısmında aşiretlere karşı "muğlak" vaadlerin ötesine geçilmemesi de hatırlatılıyordu⁽⁸⁷⁾.

Şeyh Mahmud'a karşı bir harekâtın hazırlıklarını hisseden Babîâli ise İngiliz kuvvetlerinin mütareke şartlarını çiğneyecek şekilde Musul ve Diyarbakır'a herhangi bir saldırıya geçilmemesini rica etmişti⁽⁸⁸⁾. Bu arada Mardin'de de Abdülkadir Bey evinde yöredeki aşiret reislerini, Kaldeli ve Yakubî rahipleri toplamış ve burada Osmanlı'ya bağlılık yemini edilerek, durum Babîâli'ye bildirilmişti⁽⁸⁹⁾.

Bağdat'taki Komiser görüşlerini Londra'ya iletirken Trabzon ve Erzurum'un Amerikan himayesinde bir Ermeni Devleti'ne dönüştürülmesini, diğer dört vilâyetin ise İngiltere'nin kanatları altında bir Kürdistan'a tahvilini; Musul, Bağdat ve Basra'nın ise yine İngiltere'nin nüfuz dairesi içinde bir Arap Devleti'ne bırakılmasını önerecekti. Bu tasarının yegâne alternatifi altı vilâyeti

(86) IOR, L/PS/11/153, P.2906, 31.v.1919.

(87) Aynı yerde: 12.v.1919.

(88) Aynı yerde: P.3391, 3.vi.1919.

(89) Aynı yerde: P.3836, 11.vi.1919.

yeniden Türkler'e bırakarak, Osmanlı'nın üzerinde Avrupa denetimi kurulması olduğunu da ilâve ediyordu. Ona göre İngiltere Kürdistan'a doğru hiç yayılmamalıydı; bölgenin Amerikalılar'a, hattâ Türkler'e bırakılması daha uygun olurdu. Ancak, ajan, Noel'i ayın yirmisinde göreceğini ve kesin tavsiyelerini onunla görüştüğünden sonra sunabileceğini de kaydediyordu⁽⁹⁰⁾. Bağdat'taki Komiser'in yukarıdaki önerilerinin Hindistan Bakanlığı'na oldukça "ters" geldiğini, raporun altına konulan kısaca şerhlerden anlıyoruz⁽⁹¹⁾.

13 Haziran'da görüşlerini Halep'ten kaleme alan Noel ise ilk alternatifin daha tutarlı olduğunu ve eğer Irak'a dost bir komşu ülke tesisi düşünülüyorsa; Erbil, Süleymaniye, Nusaybin ve Harran'ın Kürtler'e tesliminin zaruretini savunuyordu⁽⁹²⁾. Bakanlıklar arası yazışmalar da araştırmasını tamamlayan Noel'in Kürt Meselesi'nin "bir numaralı mütehassısı" olduğunu belirten Shuckburg bu faaliyetlerin Güneydoğu Anadolu'da da devam etmesinde "her türlü yararın beklenebileceği"ni vurguluyordu⁽⁹³⁾. 2 Haziran'da Diyarbakır'a gelen Noel, yol üzerinde Millî aşireti reisi İbrahim Paşa'nın oğlu Mahmud Beyle görüşerek, kendisine İngiltere'nin "Kürtçülüğün ardında olduğunu" söylemiştir⁽⁹⁴⁾. Diyarbakır'da ise görüştüğü aşiret reisleri, Noel'e, Ermeni iddialarına Avrupa kamuoyunda sahip çıkılırken kendilerinin hâlâ burada yerlerinde oturmaya mecbur tutulduklarından dolayı sitem edeceklerdi. Noel ise, karşılık olarak, merâk etmelerini İngiltere'nin meselelere en kısa zamanda çözüm

(90) Aynı yerde: P.3299, 15.vi.1919.

(91) Aynı yerde: 19.vi.1919.

(92) Aynı yerde: P.4808, 24.vi.1919.

(93) Aynı yerde: P.3067, 5.vi.1919.

(94) Aynı yerde: P.3341, 9.vi.1919.

leyeceğini vaad ediyordu⁽⁹⁵⁾. Ne var ki, Noel bu yörede son derece kesif İngiliz aleyhtarlığı ile karşılaştığını, hattâ adamlarının halk tarafından tahkir edildiğini ve yerine göre tartaklandığını da itirafa mecbur kalacaktı⁽⁹⁶⁾.

Noel'in misyonundan Babıâli de haberdar olmuş, XV. Kolordu Kumandanlığı'na aşağıdaki şifre çekilmiştir : "Hükümet-i Osmaniye aleyhinde pek fena propagandalar" yapan Noel'in "rüesa-yı aşairden aldığı kati cevaplar kendisini memnun etmemiştir. Kürtler bilâkaydı şart devletten ve Türk kardeşlerinden ayrılmayacaklarını, bu uğurda en son nefeslerine varıncaya kadar fedayı hayatta âmâde bulunduklarını söylemiştir. Ve mümaileyhin vermek istediği külliyetli parayı kabul etmeyerek ibraz-ı hakimiyet ve namus eylemiştir"⁽⁹⁷⁾. Noel'in faaliyetlerini Anadolu topraklarına sıçratması karşısında Babıâli gerek rahatlığı ve gerekse binbaşının misyonunu küçümseyici tavrı dikkatle anılmaya değer.

Bağdat'taki Sivil Komiser, Diyarbakır'dan sonra Noel'i Kürt Meselesi'ni tartışmak üzere Kahire yoluyla İstanbul'a göndermeyi tasarlıyordu⁽⁹⁸⁾. Ne var ki, Dışişleri Bakanlığı, Noel'e verilecek bu yeni vazifeyi tehlikeli görüyor ve bu kadar "değerli" bir ajanlarının kaybının yanı sıra Binbaşı'nın Kürtlere vereceği karşılıksız çeklerin ileride tahsil edilmemesi karşısında Majestelerinin Hükümeti'nin prestijine zarar verebileceğini de kaydediyordu. Bu nedenle Noel'in "tarafsızlığını" muhafaza et-

(95) Aynı yerde: P.3354, 17.vi.1919.

(96) Aynı yerdc: P.3533/19, 17.vi.1919.

(97) ATTB, C. IV, s. 43, 24.vi.1919.

(98) dn. 96, P.3647/19, 25.vii.1919.

mesi ve aşiretlerle görüşürken İngiliz dış politikasının dışına çıkmaması tenbihlenmeliydi⁽⁹⁹⁾.

Öte yandan İran Hükûmeti, Şıkak aşireti reisi ve "Simko" adıyla tanınan İsmail Ağa'nın Urmiye üzerine gözlerini dikmiş olduğundan söz ederek Bağdat'taki İngiliz otoritelerinden ülkelerinin bütünlüğünün korunması konusunda yardım talep ediyordu⁽¹⁰⁰⁾. Bağdat'taki Komiser, bu müracaat üzerine, Simko'ya tesir edebileceği düşüncesiyle Seyyid Taha ile temas kuracaktır. Ancak, Taha, İran Kürdistanı'nda emlâkinin olduğunu belirterek, "İran siyasetinden kendisini tamamiyle ayrı tutamayacağını" ifade edecektir. Aslında işleri karıştıranın İran Hükûmeti olduğuna değinen Seyyid Taha, idarecilerin Kürtler'le Ermeniler'i birbirlerine karşı kullandıklarını savunacaktır. Bu elektrikli konuşmadan sonra Bağdat'taki Komiser söz konusu cereyanın ancak "şiddet" yoluyla etkisiz hale getirilebileceğini kaydedecektir⁽¹⁰¹⁾. Nitekim, İngilizler'in Revanduz'daki adamları Kürtler'in ekonomik ve siyasal sebeplerle İran'dan ayrılmak istediklerini ve Urmiye'yi ele geçirinceye kadar savaşıacaklarını bildiriyordu. Yine, Komiser'e göre, İran aşiretlerinin üzerine asker gönderilmesi siyasî açıdan İngiltere'nin Kürtlerle olan münasebetlerini ciddi olarak yaralayabilirdi⁽¹⁰²⁾. Shuckburg da Revanduz'daki ajanlarının fikrine katılıyordu. İran Hükûmeti zaten hiçbir zaman ne Kürtler'i asimile etmiş, ne de o yöreye hâkim olabilmişti. Ne var ki, İran Kürdistanı'nın ayrılması Tahran'ı kışkırtabilir; bu da Barış Konferansı'nda Ortadoğu'da

(99) Aynı yerde: P.3639/19, 28.vii.1919.

(100) Aynı yerde: P.3868, 1.vii.1919.

(101) aynı yerde: P.3932, 3.vii.1919.

(102) Aynı yerde: P.3982, 7.vii.1919.

elde edilmek istenen nizamı bozacak gelişmelere yol açabilirdi⁽¹⁰³⁾.

Dört bir yandan kaynakayan yöreyi sakinleştirmek üzere Bağdat'taki Komiser, ilkin Başkale, Diza ve Neri'deki Osmanlı garnizonlarının sökölüp atılmasını; ikinci olarak, Van, Bitlis ve diğer vilâyetlere Abdülkadir'in adamlarının atanmasını talep ediyordu. Ne var ki, Seyyid Taha ve Simko'nun İngiltere'nin safhalarına çekilmesi zordu. Çünkü, işbirliklerinin karşılığında bu liderler Urmiye bölgesini istiyorlardı ki, bu, İran'ın parçalanması demek olurdu⁽¹⁰⁴⁾. İstanbul'dan Calthorpe ise Bağdat'ın Türkler'le Kürtler'in birbirlerine düşman olmadıklarını sandığını yazıyordu. Yüksek Komiser aslında bu iki zümrenin aralarının hayli açık olduğunu savunuyor ve vilâyetlere Kürt vali tayinini Babîâli'nin onaylamayacağını kaydediyordu. En doğrusu Bnb. Noel'in misyonunun tamamlanmasını beklemek ve gelişmelere göre istikametlerini tayin etmekte⁽¹⁰⁵⁾.

Araştırma gezisini tamamlayan Noel, "Kürtlerin Hakkında Bir Not" adı altında yirmi sayfalık bir rapor hazırlayarak Bağdat'taki amirlerine Temmuzda sunacaktı. Çalışmasına Kürtler'in kökeni, dilleri ve tarihlerini inceleyerek başlayan Noel, "Kürtlerin millî özelliklerine" değinerek Avrupa'daki Ermeni yanlısı kesimlerin kanaatlerinin aksine, bu milletin cesur, teşkilatçı, medeniyete açık, ilerici insanlar olduğuna işaret etmektedir. Kürtler'le Ermeniler arasındaki kan davasına "Hamidiye Süvarileri"ni ihdas etmek ve Anadolu'yu elinde tutmak için her iki unsuru birbirine düşürmek suretiyle II. Ab-

(103) aynı yerde: 16.vii.1919.

(104) Aynı yerde: P.3933, 10.vii.1919.

(105) Aynı yerde: P.4222, 13.vii.1919.

dülhamid'in sebep olduğunu da yazmaktadır. Asıl düşmanlığın Kürtler'le Türkler arasında olduğuna temas eden Noel'e göre; Kürtler, Arî ırka mensup oldukları cihetle Avrupalılara, ya da başka bir deyişle, Hıristiyanlara, Türkler'den daha yakındırlar. Türkler, Kürtler'i "Osmanlılaştırmaya" çalışmışlar; mütareke ile birlikte de işgalcilere karşı kader birliği oluşturma gayretlerine girişmişlerdir.

Noel'e bakılırsa, İngiltere Kürt iddialarına sahip çıkmalıdır. Ermeniler'e bol keseden verilen vaadler gerçekleşirse, onlar tamamiyle açıkta kalacaklardır. Sınırlandırılarak bile olsa Ermeniler'in "self-determinasyon" hakkının Mütteliklerce tanınması, büyük bir Müslüman kitlesini Ermeni hakimiyetine terk edecektir. Dahası, Musul'un ve İran'ın İngiliz himayesinde Arap ve Acemler'e bırakılmasıyla; Mezopotamya'da, İran'da ve Ermenistan'da da Kürtler yabancı boyunduruğu altına gireceklerdir. Problem basite irca edilince, bu çözümle on Kürt'ün bir Ermeni'nin yönetimine bırakıldığı görülecektir. Fakat, tersi söz konusu olunca, Kürtler'in daha yetenekli ve insaniyetçi bir ırk olduklarından problem çözülmüş sayılacaktır. Ermeniler'in Doğu Anadolu'daki varlıklarını demografik açıdan hayli "şişirdiklerini" yazan Noel, bu kanaatini çeşitli kaynaklardan temin ettiği rakamlarla belgelemekten de kaçınmamıştır. İngiltere kamuoyunun Ermeni ve Kürt konularında bölgedeki Amerikan misyonerlerinin taraflı hükümlerinden etkilendiğini yazan Noel, dikkatleri daha ziyade Kürtler üzerine çekmeye çalışmaktadır. Kürtler'in arasında "İslamcı" ve "Milliyetçi" olmak üzere iki akımın hakim olduğu gözlemlenmektedir. Noel, İngiltere'nin "Milliyetçileri" desteklemesinin daha avantajlı olacağına inanmaktadır. Çünkü Türkler, İslamcılarla işbirliği yapmakta-

dırlar. Ve eğer İngiltere Kürtler'e sahip çıkar ve onlara istikrarlı bir hükümet kurarsa o zaman, Londra, Kafkasya ile Mezopotamya arasında güçlü bir tampon bölge ihdas etmiş olacaktır ki, bu, herşeyden önce İngiltere'nin emperyalist siyasetinin gereklerine fevkalâde uygundur. Ama, Bağdat'taki Yüksek Komiser'in önerilerine uyulur da Musul ve Kerkük Mezopotamya mandası altına alınırsa, o zaman, Noel'e göre, Kürt çoğunluğunun olduğu ve zenginliklerle dolu bu yörede kurulan Kürdistan insan gücünü mıknatıs gibi çekecektir. Sonuç ise siyasal bağımsızlığına yeni kavuşmuş Kürdistan'ın sosyo-ekonomik açıdan çöküşü olacaktır.

Noel için çözüm, bir formül bularak Mezopotamya'nın ekonomik ve stratejik çıkarlarını garanti altına alacak şekilde Kürt davasına arka çıkmaktır. Bunun da yolu Kürtler'le Ermeniler'i uzlaştırıp, barıştırmaktan geçmektedir. Ermeni davasından taviz verilmesinin Lord Bryce ve arkadaşları gibi dünya kamuoyuna açıklamalarda bulunan İngiliz devlet adamlarını mahcup edeceğini de hatırlatan Noel, yine de hiç olmazsa "Büyük Ermenistan" projesinden vazgeçilerek, sınırları ileri bir tarihte belirlenecek bir Ermenistan ve onun yanbaşıda da, bir Kürdistan da karar kılınmasının yerinde olabileceğini savunuyordu. Savaş dolayısıyla nüfusun oynak olması ve güçler, bu yörede demografik açıdan tam bir koas yaratmıştı. Manda idareleri tesis edilir edilmez, yörenin nüfusunun artık doğal coğrafi dağılımına kavuşabilmesi umulabilirdi. İşte, Noel, Kürt isteklerini de dikkate alan nihaî Ortadoğu haritasının o zaman çizilebileceğinden emindi. Ancak, o gün gelinceye kadar altı eyalet tek bir mandaterin egemenliğine bırakılmalı; fakat bölge güneyde çoğunluğun Kürtler'de kuzeyde, çoğunluğun Ermeniler'de olduğu ve arasında da karışık

demografik yapıya sahip bir bölümün bulunacağı üç kesite ayrılmalıydı. Aynı idarî yapının tesis edileceği bu üç bölüm, belli ölçüler içinde halklarının millî özelliklerine uygun bir özyönetim sistemine kavuşturulmalıydı. Zamanla her bölümün kendi kaderini tayin hususunda önemli gelişmeye mazhar ve muktedir olması beklenebilirdi⁽¹⁰⁶⁾.

(106) Aynı yerde: P.5374, 18.vii.1919.

V. İNGİLİZLER'İN YENİ TEŞEBBÜSLERİ

İngilizler, Noel'le yetinmeyecekler ve Mısır İşgâl Kuvvetleri'nin sahasına giren yörede benzeri bir araştırma yapmak üzere Yüzbaşı C.L. Woolley'i görevlendireceklerdi. Yüzbaşı; Millî, Zaza, Karavar, Kitkan, Barası ve Elayn aşiretleri liderleri, dinî ve mülkî zevat, Osmanlı subayları ve köylülerle görüşecekti. Yaptığı mülahakatlar çerçevesinde "Kürdistan"ın Kaş ile Tiflis'ten Adana'ya, Trabzon'dan Malatya ve Revanduz'a uzandığını ileten Woolley'e göre altı "Ermeni" vilâyeti, Rusya'nın bir kısmı ve kuzey İran'ın da Kürtler'in "vatan" adettikleri araziye dahil olduğunu yazmaktaydı. Woolley de, aynen Noel'le ağız birliği etmiş gibi, Ermeniler'in nüfus iddiaları konusunda Batı'nın aldatılmış olduğunu yazıyor ve Güneydoğu Anadolu'da çoğunluk oluşturan Kürtler'in aslında Arî ırka bağlı barışsever bir halk olduğunu, İngiltere himayesinde onları manda idaresi altına almanın yerinde bir karar olabileceğini vurguluyordu. Noel'den farklı olarak Woolley, Kürtler'in Türkler'den değil de "dinsiz"likle suçladıkları İttihad ve Terakki Fırkası'ndan nefret ettiklerini ileri sürecekti. Araplar ve Ermeniler'le ilişkiler konusuna gelince, Woolley'in ziyaret ettiği aşiretler kendisine Ermenistan veya Irak mandası altında yaşamaktansa alıştıkları Türk hakimiyetinin devamını tercih ettiklerini bildireceklerdi. Yabancı "himayesi" değil, "desteği" istediklerini belirten aşiretler sıra Wilson'un prensiplerine gelince; aynen şu karşılığı vermişlerdir: "Wilson'un fikirleri teoride mükemmel olmakla beraber uygulamadan yoksundur-

lar". Bir başka vesile ile aşiret reislerinden biri evrensel barışın kurulmasında oldukça karamsar olduğunu aktaracak ve "Bolşevizmin yayılmasını durdurmak için ileride yeni genel savaflara gerek duyulacağı muhakkaktır" diyecektir. Kongre'nin düşüncesini tatbik edebilmek için "Meclis-üd-dünya"ya (Milletler Cemiyeti kastediliyor) ihtiyaç olduğunu ve bu örgütün millî ordularını bünyesinde toplayarak zayıf hükümetleri korumasının gerektiğine işaret edeceklerdir. Hattâ, aşiretler, mandater gücün yetkilerini suistimal etmesi karşısında yerli halkın şikayetlerini iletecekleri bir milletlerarası mahkemenin varlığını da dünya barışı için zarurî görüyorlardı. Woolley, müstakbel Kürt prensliğinin aşiretlerarası karakterini muhafaza edeceğini liderliğine de Abdül Rıza Bedirhan ile İbrahim Paşa İbn-i Mahmud Bey'in düşünüldüğünü yazıyordu⁽¹⁰⁷⁾.

11 ile 18 Mayıs arasında Viranşehir ve sonra Urfa'ya vasıl olan Woolley, burada Mahmud Bey'le uzun bir görüşme yapma imkânı bulacaktır. Yüzbaşı'nın, aşiretlerin Türkler'le birleşip, İngilizler'e karşı bir tavır aldıkları ithamına, Mahmud Bey; adamlarıyla İngilizler'in Urfa'daki garnizonunu rahatlıkla aşabileceğini; ancak, daha sonra topu, tüfeği, uçağı ile Londra'nın kendisini mahvedeceğini bildiği için böylesine bir çılgınlığa cesaret edemeyeceğini hatırlatır. Ancak, aralarındaki iletişimin düzenli olmadığına da temas eden Mahmud, çoğu kez İngilizler'in siyasetlerini Türkler'den —o da söylenti olarak— işittiklerinden sitem edecekti. Bu arada Woolley'e Kudüs'te bir Yahudi Krallığı'nın tesis edildiğine ilişkin rivayetin doğru olup olmadığını soran Mahmud, bu "asılsız" iddianın Türk "propagandası" olarak nitelendirildi-

(107). Aynı yerde: P.3755, 6.vi.1919.

ğine şahit olacaktır!⁽¹⁰⁸⁾ Woolley, Kürtler'in Irak Arapları'nın yukarıya doğru sarkmasından da çekindiklerini anlayacaktır. Aralarından ayrılmadan Woolley, İngilizler'e bağlılığını belgeleyecek yazılı bir vesikayı Mahmud Bey'den almayı da ihmâl etmez. Askerî istihbarata verdiği raporunda Woolley, nüfusları ile birlikte görüştüğü aşiretlerin adlarını, liderlerinin yapılarını, yol durumunu ve arazinin coğrafî, ekonomik yapısını da eklemeyi görevinin bir parçası addetmiştir⁽¹⁰⁹⁾.

Ajanlarından gelen gözlemleri değerlendiren Wilson, uzunca bir rapor hazırlayarak Londra'ya iletecektir⁽¹¹⁰⁾. "Büyük Savaş Sırasında Güney Kürdistan'daki Olayların İcyüzü" adlı bu çalışmanın birinci bölümü İngilizler'in Kürtler'le ilk temaslarına ayrılmış bulunmaktadır. Aşiretlerin İttihat ve Terakki Hükûmeti'nin merkezileştirme gayretlerine karşı çıktıkları; hattâ, savaş patlak verince, cihad'a uyup Osmanlı ordusunu desteklemediklerinden bahsedilmektedir. Böylece, ilk temaslarında İngilizler'in "makul" bir politika ile Kürtler'i kendi yanlarına rahatlıkla çekebilecekleri işaret edilmektedir. Ancak, bu yola gidilmemiştir. İngiltere'nin müttefiği Rusya, savaş sırasında bu yörede büyük ölçüde, Ermeniler'in girişimi ile katliâmlara sebep olmuş; bölgeyi talan etmekten çekinmemiştir. İngilizler ise, aşiretlerin bu konudaki tavassut ricalarını geri çevirmişlerdir. Bir ara Hanikin'e siyasî şubeden bir subayın yollanması düşünülmüşse de Savaş Bakanlığı, bu teklifi hemen reddetmiştir. Ermeniler'in kadınlarının ırzına geçmeleri, tarlalarını, evlerini eşyaları ve servetleri ile birlikte yağma

(108) Aynı yerde: P.4300, 8.vii.1919.

(109) Aynı raporu IOR, L/PS/10/658, **Arab Bulletin**, no.113, 17.vii.1919'da da bulabilirsiniz.

(110) dn. 108, P.5461, 8.vii.1919, Bağdat.

etmeleri ve bu tatsız gelişmelere İngilizler'in kayıtsız kalmaları, Kürtler'i Türkler'e ısındırmış ve Osmanlılar'ın harbin sonuna doğru kaydettikleri başarıları alkışlamalarına sebep olmuştur. 1918 Haziranı'nın sonuna doğru Hanikin'den Rusların çekilmesiyle yöreye giren Türkler, halk tarafından bayram sevinci ile karşılanmışlardır. Gaza'da Allenby'nin Türk ordusunu 'püskürtmesi ve ricata zorlamasından sonra İngilizler'e Musul yolu açılacaktır. Nitekim Aralık'ta Hanik'in İngilizler'in işgâline düşecektir. Sincab aşireti Hristiyan istilâsına karşı çıkınca, üzerlerine bir askerî harekâtın yapılması zarurî hale gelecektir. Aşiret sindirilecek ve lideri Ali Ekber Han canını kurtarmak için kaçmaya mecbur olacaktır. Artık yöreye askerî birliklerin yanısıra siyasî şubenin ajanları da dağılmaya başlayacaktır. Süleymaniye'de başında Şeyh Mahmud'un olduğu geçici bir Hükûmet kurulacaktır. Wilson'a göre İngilizler mahallî ortama adapte olmakta gecikmişler ve Süleymaniye Kürtleri'ni vaadlerle yanlarına almayı becerememişlerdir. Açıkça zikretmemekle birlikte bu başarısızlığın sebebi olarak "temkinli", hattâ Ermeni yanlısı dış politikalarını imâ etmeye çalışmaktadır. Demek ki, İngilizler ilerleyen Türk askerleri karşısında Kerkük'ü Şeyh Mahmud'a terk ederek, şehri boşaltacaklardır. Musul'u elinde tutan Türk kumandanı —Ali İhsan Paşa— A. İhsan SABİS ise kısa bir süre içinde mahallî halkı yanına alacaktır. Durumun aleyhine geliştiğini gören ajanlar Kerkük'ü yeniden almak üzere Hanikin'deki Kürtler'den bir birlik oluşturmaya çalışmışlarsa da başaramayacaklardır. Bu arada Türkler de toparlanmış ve İngilizler'e İran'a bir darbe indirmek üzere hazırlıklarını tamamlamışlardır. Bu mu tasavver Türk ileri hareketine karşı ajanlar; Ermeniler'i ve Nesturiler'i silahlandırmışlardır. Ancak, Türkler için üzerlerine sürülen bu güçleri püskürtmek pek zor olma-

ynacaktır. Üstelik, İngilizlerin işini daha da zorlaştıracak şekilde Kuzey İran'daki kabileler Türkler'e katılacaklardır. Ne var ki, Batı cephelerindeki gelişmeler ve Filistin'deki zaferler, İngilizler'e Mezopotamya'ya doğru bir saldırı için gerekli imkânı sağlayacaktı. Ve 25 Ekim'de İngiliz askerî kuvvetleri Kerkük'e girecekti .1 Kasım'da Türkler Musul'da çevrelenmişken, mütârekenin imzalandığı haberi alınacaktı. İşte, tam bu sırada Kürtler arasında faaliyette bulunmak üzere Bnb. Noel Süleymaniye'ye yollanacaktır.

Raporun bu kısmında "Kürtçülük" ele alınmaktadır. İngilizler'in Ermeni ve Araplar'a arka çıkmaları Kürtler'i de heveslendirmiş ve Londra'ya başvurmalarını sağlamıştır. Bu aşamada Şerif Paşa da devreye girecek ve Kürtler'i onların himâyesi altında örgütlemeye talip olacaktır. Paris Barış Konferansı'na onlar adına katılmayı da düşleyen Şerif Paşa, Londra'nın Ermeniler'e ilişkin tasarılarını da bildiğinden onlarla Ermeniler'i uzlaştırma formülleri sunarak soydaşlarına bir çıkış yolu aramaya çalışacaktı. Bu amaçla Londra'da Ermeni liderleriyle buluşmayı da önerecekti. Ne var ki, İngilizler, Şerif Paşa'nın Güney Anadolu'da pek ağırlığının olmadığına kanaat getirecekler ve onunla işbirliğinden çekineceklerdi. Ayrıca, Avrupa'da Ermeniler'le Kürtler'in aynı yörede barış içinde bir arada yaşamayacakları inancı egemendi. Bu durumu yerinde tesbit etmek amacıyla Bnb. Noel Süleymaniye'ye hareket edecektir. Görevi; mütâreke sebebiyle ilerlemesi durdurulmuş İngiliz askerî güçlerinin giremediği, fakat Londra'nın göz diktiği Musul'u, buradaki Kürtler'i saflarına çekerek içinden fethetmektir. Bu uğurda para harcama ve mahalli unsurlardan atama yapma yetkisi kendisine cömertçe verilmiştir. Bnb. Noel Şeyh Mahmud'u bölgenin valisi ola-

rak tayin etmiş ve geçici bir yönetimin iskeletini oluşturmuştu.

Bölgede yoğun bir propagandaya giren Noel, karşılıksız vaadlerle halkın İngilizler'e belli ölçüde sempati duymalarını sağlayacaktır. 1 Aralık'ta Süleymaniye'ye gelen Wilson, altmış liderle bir toplantı yapacak ve bunun sonucunda Londra ile aralarında bir işbirliği andlaşması imzalanacaktır. Ancak, bütün bu gelişmeler yörenin tamamıyla İngiliz tesirine düştüğü intibakını da vermemelidir. Türkler'in itibarı Güneydoğu Anadolu'nun aşağılarına doğru da halen devam ettiği gibi, Sykes-Picot Andlaşması ile Fransızlar'a devredilen Musul'u Paris'in hemen gözden çıkarmayacağı da belliydi. Bilhassa Fransızlar bölgedeki Hristiyanların şampiyonluğuna soyundukları gibi, Avrupa'daki Müslümanlara bölgedeki İngiliz yönetiminin geçici olduğunu, kısa bir süre sonra Musul'un kendilerine devredileceğini yayacaklardı. Her iki halde de, yöre halkı, gelişmeleri tedirginlikle takip ediyorlardı. Bu da doğal olarak aşiretlerin Türkler'e sığınmasını kolaylaştıracaktı. Hele Ermeni iddialarına sahip çıkılması ile Kürtler İngilizler'in ikiyüzlülüğünden kuşku duymaya başlayacaklardı. 1915'te Osmanlılar tarafından Suriye ve Irak'a gönderilen Ermeniler'in yeniden Kuzey'e yollanabilecekleri kâbusu bile Güneydoğu'nun Müslüman sakinlerinin hemen silahlarına sarılmasına sebep olabiliirdi. Onları endişelendiren başka bir mesele de Musul'un Mezopotamya tarafından yutularak, Araplar'ın hakimiyetine geçirilmesiydi. Wilson bu tesirler yüzünden Musul'daki Kürtler'in İngilizler'e sırt çevirmeye başladıklarını itiraf etmektedir. Ona göre gerçek bir Kürt milliyetçiliğinden bahsetmek mümkün müdür, bilinmez. Yoksa, bütün bu gelişmeler birkaç Kürt liderinin şahsî ihtirasından mı kaynaklanmaktadır? Wilson'a bakılırsa, pek çok Kürd'ün bağımsızlıktan anladığı

ğı düzenli yönetim, iktisadî ilerleme ve asayişin sağlanmasıdır.

İngilizler nasıl değerlendirirlerse değerlendirsınler, rapor, bize İran'daki aşiretlerin bir isyan hazırlığı içinde olduğunu işaret etmektedir. İran'daki İngiliz tesirinden kurtulmak isteyen aşiretler, yukarıda temas ettiğimiz kuşkların da etkisiyle canlanmaya başlamışlardır. Bu arada Musul'daki kabileler de İstanbul'la temas kurmuşlar ve İran'daki soydaşlarıyla aynı ayaklanma özlemini duymuşlardı. Nisan'ın ilk haftasında Zakho'da görev yapan Yüzbaşı Pearson isyancı kabileleri yola getirmek için Goyan liderlerine doğru harekete geçince yolda baskına uğramaktan kendisini kurtaramayacaktı. İsyan dalga dalga yöreye yayılacak ve İngilizler kendileri için son derece tehlikeli olan bu gelişmelerin önünü almakta aciz kalacaklardı. İngilizler asillerin üzerine savas filosunu göndermeyi de tasarlayacaklardı. Ne var ki, uçakların başka bir mahalde meşgul olmaları dolayısıyla bu imkân onlardan esirgenecekti. Zor durumda kalan İngiliz otoriteleri Babilî'yi araya sokarak kabileleri teskin etmeyi de düşüneceklerdi. Ancak, zaten bu isyanın ardında İstanbul'un olduğu şüphesi, İngilizler'i bu tasavvurlarından da vazgeçirecekti. Dahası, Türkler'e yapılacak bu yardım başvurusu, İngilizler'in bu isyanı yalnız başlarına bastırmaktaki acizliklerinin açık bir ifadesi de sayılabilir; bu da yöre halkının nezdinde Londra'nın prestijini hayli sarsardı. Uçakların bu kararsızlık anında serbest kalması İngilizler için bulunmaz bir şanstı. Ne var ki, bu sefer de kötü hava şartları ve bölgenin coğrafi yapısının uygunsuzluğu en etkin çözüme revaçı azaltacak fakat engellemeyecekti.

İngilizler'in tereddütü aşiretleri cesaretlendirecek ve Musul'daki ayaklanma genişleyecek; bu arada İngiliz

askerî konvoyları saldırılara uğrayacaktır. Aşiretlerin uyanışından etkilenen Şeyh Mahmud, Wilson'un yorumuna bakılırsa, kendisine İngilizler'in tevzi ettiği sorumluluk sahasının dışına çıkmak isteyen ihtirasının tesiriyle Erbil ve Musul'a da yayılabilme imkânlarını da arıyordu. "Muhteris" Mahmud'un keyfî davranışları, raporun yazdığına göre, Süleymaniye halkını da bezdirmişti. İngilizler ise bu kötü gidişe son verip, Mahmud'un insiyatifini elinden alınaya kalkışınca sıkıntılar başlayacaktı. Gücünün azaldığını gören Şeyh 22 Mayıs'ta bir darbe tertipleyerek, İran'ın Avroman ve Merivan aşiretleri ile birleşerek Süleymaniye'deki İngilizlerin üzerine çullanmıştı. Bölgedeki ajanları eve bağladıktan sonra, kontrolü tamamen üstüne alarak, kaymakam atadığı gibi şehirde hazineye ve kayıtlara da el koyacaktı. Wilson bu gelişmelere kendilerinin engel olmadığını açıkça ifade etmektedir.

Bu çerçeve içerisinde bölgedeki siyasî durumun son derece karışık olduğunu kaydeden İngilizler'e bakılırsa, Kürtler; İslamcı ve Milliyetçi olarak iki gruba ayrılmışlardır. Her iki grupta da İngiliz aleyhtarlığının mevcudiyetinden bahseden raporda, bu tavrın kaynağı olarak bir yandan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, diğer yandan İstanbul'daki Kürt kulüplerinin propaganda gayretleri gösterilmekte; ayrıca Kürtler'in yukarıda temas edilen kuşkuvarı da sayılmaktadır. Barış Konferansı'nda Kürt davasının halen ele alınmayışı bir de bunun üzerine İtalyanlar'la Yunanlılar'ın Ortadoğu'da boy gösterişleri Kürtler'in beklenen Hıristiyan hakimiyetinden doğan tedirginliklerini daha da arttırmaktadır. Kürtler'in çekindikleri başka bir nokta da, Ermeniler'in dümen suyundan giden Müttefiklerin yöreyi işgallerini takiben propagandacıların tesirinde kalarak savaş sırasında Hı-

ristiyanlara kötü davranmaktan ötürü kendilerini cezalandırabilecekleri endişesidir. İngilizler bu kanıyı bertaraf etmek için bölgede "genel af" ilân edecekler ve hatırlanacağı gibi, Noel aşiretlere istiklâlleri doğrultusunda bazı vaadlerde bulunacaktır. Ancak, İngilizler Kürdistan konusunda bir çözüme gidebilmenin ne güç bir mesele olduğunu da görmekten aciz değillerdi. Kürt Meselesi'nin kalıcı bir çözüme bağlanmasının Ermeni davasını sarsacağı belliydi. Ne var ki, Kürt davası çözüme kavuşturulmadan Ortadoğu'da barışın sağlanması da mümkün görülüyordu.

Kürtler'in millet oluşturmalarına karşılık, liderden yoksun olduklarına temas edilen raporda, onların kendi kendini idare edemeyeceklerinin de altı çiziliyordu. Onları kendi haline bırakmak da, demek ki, yörede barış ve huzuru sağlamakta yetersiz kalacaktı. En doğrusu, onların yabancı yönetim altına alınmasıydı. Bu yönetim Türk de olabilirdi. Ancak Güneydoğu Anadolu'nun Türkler'e bırakılması Ermeni meselesinin arzulanan çözümünü engellerdi. Raporun yazarı bu satırların sonunda ülkenin geleceği için İngiliz himayesinin şart olduğunu belirtmektedir!

Yöredeki İngiliz hakimiyeti iki şekilde tecelli edebilirdi. İlkin, İngilizler işgallerini takiben ülkeyi dolaysız yönetimleri altına alarak muhalefeti sindirirler ve İstanbul'daki gibi halka göz açtırmazlardı. Ancak, bu yolla mahallî halkın antipatisini de kazanabilirlerdi. İkinci olarak da, İngiliz himayesi altında otonom bir devletçik tesis etmek düşünülebilirdi. Raporun yazarının bu ikinci formülü benimsediği anlaşılmaktadır. Özerk bir devletin sınırlarının daha sonra —Ermeni davası neticesinde— belirleneceğine temas eden rapor, bu konuda ciddi ve berrak kayıtlar getirmekten aciz olduk-

larını da itiraf etmektedir. Meselâ, herşeyden önce bu devletin başkanının kim olacağı önemli bir meseleydi. Çünkü, aşiretler arasında herkesce kabul edilmiş bir lider yoktur. Belki de bu çerçeve içinde en doğrusu bu liderlerin başkanlığında küçük üniteler oluşturmak, onlara İngiliz malî desteği ve siyasî denetimi vermek olacaktır. Böylece, bir İngiliz'in, ya da sembolik olarak birisinin başkanlığında bir Konfederasyon tesis etmek mümkündür. Yukarı Mezopotamya ile birlikte, düşünülen Ceziretül Ömer, Nusaybin, Reisülayn'dan Birecik'e, oradan Fırat'ın kuzeyinden doğuya doğru dönerek Harput (Elazığ), Bitlis ve Van'ı içine alarak İran sınırında tamamlanacak bir Kürt devleti kurulabilirdi. Bu hudutlar dışındaki Trabzon, Erzurum ve Erzincan ise Ermeniler'e bırakılabilirdi. Bu öneriler dahilinde ulaşılabilecek bir çözüm İngiltere'nin Ortadoğu'daki sorumluluğunu arttıracaktı. Ancak raporda Kürt ve Ermeni meselelerinin böylesine cesur bir zihniyetle çözümlenmesinin yararının ileride görüleceği de belirtiliyordu.

Yukarıda anahatları ile verilen raporları inceleyen Hindistan Bakanlığı'ndan Shuckburg, Kürt Meselesi'ni genişçe ele almanın zamanı geldiğine inanmaktadır. Ayaklanmalar sebebiyle Yukarı Mezopotamya'daki durumları hiç de içaçııcı değildir ve kendiliğinden düzeleceğini beklemek de âbestir. Herhalükarda bu meselelerin Paris Barış Konferansı'ndan önce çözümünü beklenemezse de, yine İngiltere bu alandaki siyasetini şimdiden oluşturmak zorundadır. Söz konusu tasarının bu konudaki fitili ateşleyeceğini umduğunu, belirten Shuckburg, Dışişleri Bakanlığı ile görüşmüş ve onların onayını da sağlamıştır⁽¹¹¹⁾.

(111) Aynı yerde: P.4284, 28.vii.1919.

VI. POLİTİKA TESBİTİNE DOĞRU

“Şimdiki sıkıntım Kürtlerle... Bağdat’tan Noel geldi. İyi ve dirayetli bir adama benziyor, fakat o da başka bir fanatik. Kürtlerin peygamberi olarak ortaya çıkıyor. Ona göre, Kürtler’den cömert, soylu ve iyisi yoktur. Yine Noel’e bakılırsa, Ermeniler’le Türkler de o kadar aşağılık ve tiksindiricidirler. Kürtler bir tek Ermeni’nin kılına bile dokunmamışlar, hattâ binlercesini (tehcirden) kurtarmışlardır. Tam aksine, asıl Ermeniler Kürtler’i katletmişlerdir. Korkarım, bu görüşleri ve yaklaşımı ile, Noel bir Kürt Lawrence’ı olup karşımıza çıkacaktır”⁽¹¹²⁾.

Yukarıdaki satırların yazarı Calthorpe, Londra’daki bir dostuna —Tilley— Mezopotamya’nın İngiltere’nin olması gerektiğini ve bu mandanın da kuzey sınırının Kürtler’le iskan edilmiş Anadolu dağlarına dayandığını yazıyordu. Bu sebeple İngiltere’nin bir “Kürdistan” politikası olması ve Kürt liderleriyle sıkı sıkı temas kurlmaları doğaldı. Majestelerinin Hükümeti’nin bu konuda herhangi bir siyaset oluşturmada yapacak en doğru yaklaşımın temkinli, yavaş ve şartların gerektirdiği şekilde davranmak olduğunu da savunacaktı. Bu arada sınırı çok iyi tutmalarının şart olduğunu da kaydediyordu. Önceleri Türkler’e bu konuda bel bağlamışlardı,

(112) Aynı yerde: P.4869, 21.vii.1919.

ama yetkili bunun kendileri için küçük düşürücü bir yöntem olduğuna inanıyordu. İşgal ettikleri, ordusunu terhis ettikleri bir ülkeye nasıl böylesine hayatî bir meselede borçlu kalabilirlerdi? Hem Türkler'in Kürtler'le İngilizler'in aleyhine anlaşmaları da beklenebilirdi.

Nitekim, İstanbul'dan Abdülkadir Efendi, gazeteci Mevlanazade Rıfat, Adliye Nezareti'nden Emin Ali Beyler, Babıâli nezdinde Bahriye Nazırı Avni Paşa, sabık Harbiye nazırı Ahmed Abuk Paşa ve yine sabık Şeyhülislam Haydar Efendi tarafından kabul edileceklerdir. Babıâli'nin onlarla uzlaşabileceği tehdidini hisseden İngiltere, yörede asayişin temini hususunda Kürt liderlerini saflarına çekip ve onların nüfuzlarını Ichlerine kullanmalarını istemişlerdi. Resmî olmayan kanallarla gerçekleştirilen bu temasları bizzat İstanbul'dan kendisinin yürüttüğünü yazıyordu. Onları ikna edebilmek için ailelerinin Irak'ta İngiliz işgal kuvvetlerinin eline düştüğünü hatırlatan Calthorpe, İstanbul'daki liderlere gerekirse onları "rehine" olarak kullanabilecekleri şantajını da açıkça yapmaktan kaçınmayacaktı. Noel'in aksine, Calthorpe onlara hiç umut vermeyecekti. Komiserlik baştercümanı İstihbaratçı Sir Andrew Ryan ile kendisinin ikazlarına rağmen Noel Kürt Kulübü'nün davetini kabul edecek ve toplantıya üniformasını giymiş bir şekilde, başka bir deyişle, "resmî" olarak katılacaktı. Çeşitli güvenilir istihbarat kaynaklarından haber aldıkları kadarıyla bu ziyaretin "Kulüp" cephesinde tepkisi büyük olmuş, fakat İngilizler'i de talihsiz bir şekilde Kürt davasına angaje etmişti. Aşiretlerle Türkler'in aralarının giderek açıldığına da değinen Calthorpe, İslâmın bu iki milletin ortak imânı olduğundan bahisle, ileride onları yeniden bir araya getirebilme ihtimâline işaret ediyordu. Hükûmetinin Osmanlı İmparatorluğu'nu sonuna ka-

dar zayıf düşürmekte olduğunu kaydeden Calthorpe, bunun bir yolunun da Kürtler'le Türkler'i birbirine düşürmekten geçtiğine inanıyordu. Fakat, bu sabırla ve temkinle izlenecek bir yoldu ve Noel'le onun gibi Kürtçüler bunu anlamıyorlardı. Lütfen, diyordu, Calthorpe, bu konuda daha dikkatli davranılsın. "Keşke Noel bu kadar alenî bir Kürtçü olmasaydı" (I wish Noel wasn't quite such an out-and out Kurd!).

23 Temmuz'da Calthorpe, ayın 10'unda Kürt Cemiyeti ile Osmanlı Hükûmeti yetkilileri arasında geçen görüşmelerin ayrıntılarını —sanki teypten çözülmüş gibi— Londra'ya iletliyordu⁽¹¹³⁾. Toplantıyı açan Haydarzade valilerden gelen telgraflarda Kürtçü komitelerin yurt sathına hızla yayıldıklarını ve bağımsızlıklarını elde etmek amacıyla giderek örgütlediklerini, hattâ Hükûmet'i tanımaz bir tavıra girdiklerini belirterek, şöyle devam edecekti: "Hükûmet adına kendilerini çağırıp, gerçek taleplerinizi öğrenmek istiyoruz. Bu sebeple arzularınızı yazarak vükelaya bildiriniz".

Bu sitemler üzerine Miralay Emin Bey söz konusu telgrafların gerçek dışı olaylardan söz ettiğini ve Cemiyetlerinin şubelerine bu tür "gayr-ı meşru" emirler vermediğini ifade edecektir. "Bana inanmalısınız" diyen Haydarzade'ye göre "Kürtler'in Osmanlı'dan ayrılmak istemediklerini biliyorum, fakat aldatılmış olabilirler. Aslında Süleymaniye'yi işgâl eden İngiltere büyük bir Kürdistan kurup, doğu vilâyetine katılmak istiyor. Biz bunu görüyoruz". Mevlanazade Rıfat atılarak eğer Haydarzade'nin söyledikleri doğru ise İngiltere'nin Türkiye'ye Sadrazam Damad Ferid'den daha fazla sahip çıktığını iddia edecektir. Çünkü, büyük Ermenistan'dan ziyade

(113) Aynı yerde: P.5097, 23.vii.1919.

“Büyük Kürdistan” Osmanlı çıkarlarına daha fazla hizmet edecektir. Haydarzade : “Ne demek istediğinizi pek anlayamadım”. Cevap olarak Mevlânâzade : “Malumunuz, Paris Konferansı’nda Sadrazam Hükûmet’in Ermeniler’e geniş otonomi vereceğini açıkladılar. Bu da doğal olarak Kürtleri etkilemiştir”. Bu çıkışa karşılık Avni Paşa bu otonominin Anadolu’da değil, Kafkasya’da bahis konusu olduğunu hatırlatacaktır. Ne var ki, Rıfat sesini yükselterek Sadrazam’ın nasıl onlara ait olmayan arazi üzerinde vaadler verebileceğini sorar. Abuk Paşa kızmıştır. “Merak etmeyin, biz kumandanlarımıza hududlarımızı santimi santimine korumaları için emir verdik”.

Binbaşı Avni Bey, konuşmaya girerek “O zaman Kürdistan’da gerekli tedbirleri almak için de bize de emir verin” diyecektir. Abuk Paşa onlara merak etmemesini ve Kürt askerlerini de silahlandırdıklarını belirtir. Bedirhanzade Emin ise “Pekiî, öyleyse niye bizden şikayet ediyorsunuz?” diye sorar. Haydarzade şikayetçi olmadıklarını ve Kürtlerin samimiyetinden emin olduklarını, sadece Kulüb’ün taleplerini öğrenmek istediklerini anlatacaktır. Ona karşılık Seyyid Abdülkadir, Sadrazam’ın sözlerinin açık olduğunu ve Ermeniler lehine Kürtler’i feda ettiklerini vurgulayacaktır. Haydarzade de Sadrazam’ın beyanının talihsiz olduğunu ve tashih edilmesi için girişimlerde bulunduklarını itiraf edecektir. Mevlanazade : “O zaman neden kamuoyunu teskin etme yoluna hâlâ başvurmadınız?” Haydarzade : “Sadrazam’ın dönüşünü bekliyoruz”.

Avni Paşa, bu ateşli münakale üzerine havanın gerginliğini azaltmak için “Açık konuşalım, bugün kaderimiz belli değil. Aynı netice için birlikte çalışmalıyız. Sizden sadakat ve destek istiyoruz” diyerek Kürtler’e, Os-

manlılar çökerse onların da bu enkazın altında kalacağını işaret eder. Eğer o zaman gelirse, kendisi, Kürtler'e "artık biz bittik, şimdi başınızın çaresine bakın" diyecektir. Mevlanazade hemen itirazını yükseltir: "Fakat, o zaman çok geç kalınmış, olmayacak mıdır?" Rıfat'a göre şu anda herkesin kaderi Paris'te tayin edilmektedir ve hükûmetler o kararlara uymak zorunda kalacaklardır. "Onun için kulübümüz Kürt milletinin selameti için Kürdistan'da barış ve asayiş temine çalışmaktadır".

Bu konuşmalardan sonra Bedirhan Emin Ali, bakla-yı ağızından çıkaracaktır. "Bugünden sonra Osmanlı Hükûmeti Kürdistan'ın varlığını kabul eder, bize otonom bir idare verir mi?" Avni Paşa'nın cevabı "evet"tir. Paşa, İmam Yahya'ya karşı yapılan son Yemen seferinde artık adem-i merkeziyetin imparatorluğun muhafazası için vazgeçilmez bir şart olduğuna inanmıştır? O zaman arkadaşları onu dinlememişlerdir, fakat sonra önerisini kabule mecbur kalmışlardır. Bedirhan Emin Bey: "Madem Kürdistan'a imtiyazlar vermeyi kabul ediyorsunuz, peki, o zaman oraya Kürt bir vali ile subaylar göndermeniz daha iyi olmaz mı" deyince Avni Paşa, "Neden olmasın. Bize isim verin" cevabını yapıştıracaktır. Seyyid Abdülkadir ise Babıâli'nin bundan önce teklifini kabul ederek Diyarbakır ve Mamuretelaş'e iki Kürt vali atadığını, fakat Ferid Paşa'nın bu kararı iptal ettiğini hatırlatacaktır. Ona göre, Ferid Paşa, "Kürtler'e karşıdır". Avni Paşa kararı bozanın Ferid Paşa olmadığını belirtince, Abdülkadir "Öyleyse, kimdi?" diye sorar. Avni Paşa, "Onu burada söyleyemem" diyecektir. Altıbuçukta biten toplantı sonunda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki nüfus oranına göre Kürt subay ve mülkî yetkililerinin yollanması prensip olarak karara bağlanır.

Kürdistan'ın gelecekteki siyasî statüsü hakkında 1 Ağustos'ta Hindistan Bakanlığı'ndan yazan Müsteşar⁽¹¹⁴⁾, Bağdat'taki Sivil Komisere İngiliz siyasî danışmanlarının yönetimi altında otonom Kürt devletçikleri gerdanlığının sardığı bir Arap eyâletinin Kuzey Irak'ta kurulması talimatını verdiklerini belirtecektir. Bu talimatların geçici nitelikte olduklarını ve nihaî kararın Osmanlı ile barış andlaşması imzalandıktan sonra alınacağını da ilâve edecekti. Mütereddit Montagu sorunu, şu içinde bulundukları konjonktürde ele almaya gerek duymamıştı. Ancak Bağdat'tan aldıkları istihbarata bakılırsa, ciddi bir siyasetin olmayışı mahallî şartların aleyhlerine gelişmesine sebebiyet veriyordu. Böylece, Bakan, Majestelerinin Hükûmeti'nin en kısa zamanda bu meseleye eğilmesinin isabetli olacağını savunuyordu. Çünkü, Barış Konferansı'na gidildiğinde İngiltere'nin elinde üzerinde çalışılmış somut teklifler mevcut olabildi. Ne var ki, Shuckburg, Albay Wilson'un İngiltere'nin Güney Anadolu'da da sorumluluk kabullenmesi fikrine karşı çıkıyor ve söz konusu çözümü tenkid ediyordu. Ona göre, İngiltere'nin askerî ve siyasî nüfuz sahasını genişletmesi ciddi sıkıntıları da beraberinde getirebilirdi. Diğer yandan ise Montagu, başka hiçbir Batılı gücün Güneydoğu Anadolu mandasını kabul etmeyeceğine değiniyor, diğer alternatif olan Türk hakimiyetinin yeniden tesisi ise, Calthorpe'un belirttiği gibi, pratik bir çözüm olarak görülemezdi. Bu yüzden belki de en doğrusu aşiretleri kendi hallerine bırakmaktı. Fakat, kendi başına büyük bir Kürdistan; kuzeyde Ermeniler'e, güneyde ise Irak'a sevimsiz bir komşu olabildi. Hele İran'daki Kürtler'in milliyetçilik akımının ağına düştüğü bir sırada Kürtler'e bağımsızlık tanınması söz konusu İngi-

(114) IOR, L/PS/10/781.

liz nüfuz sahasını da içinden çökertebilirdi. Bu şartlar dahilinde, Montagu dönüp dolaşıyor ve Wilson'un önerilerine katılmaktan kendini alamadığını itiraf ediyordu. Bu arada Wilson'un tasarısı üzerinde çalışmalara başlanmadan İstanbul'daki Yüksek Komiser'in Londra'ya çağrılarak konu hakkında görüşünün alınmasının yerinde olacağına inanıyordu⁽¹¹⁵⁾.

5 Ağustos'ta Kahire'den yazan Albay French, Mardinli Arif Paşa, Süreyya Bedirhan ve Said Kâmil Paşa'nın kendisini ziyarete geldiğini ve İngiltere'nin bağımsızlık yolunda Kürtler'e destek olmasını, hiç olmazsa ilk safhada manda yönetimini kabullenmesini istediklerini belirtecekti. Kürtler nüfus yoğunluklarına uygun olarak Ermeniler'e hükûmette söz hakkı tanımayı da kabullenmişlerdi. Ancak, Süleymaniye'nin dışındaki aşiretlere söz geçirebileceklerinden ümitsiz görünüyorlardı⁽¹¹⁶⁾. Liderler İstanbul'a gitmek istediklerini de bildirmişlerdi. Kendilerine bir sakınca olmadığı da iletilecektir. Ancak, daha ileri bir tarihte Arif Paşa'nın Noel'le görüşmek üzere Halep'e gönderilmesinin yerinde olacağı düşünülecektir⁽¹¹⁷⁾.

İstanbul'dan 19 Ağustos'ta yazan Amiral Webb, 13 Haziran tarihli Wilson raporunda "hayatî mahzurlar" olduğunu ileri sürecekti⁽¹¹⁸⁾. Webb'e göre, Trabzon'da nerede ise hiç Ermeni yoktu. Fakat, buna rağmen Ermeni Devleti'ne bırakılıyordu. Buna rağmen Ermeniler'in "çoğunluk" oluşturduğunu sandığı Van ve Muş Kürt Devleti'nin kapsamına alınmıştı. Bu, en azından

(115) Aynı yerde: 1.viii.1919.

(116) Aynı yerde: P.5089, 5.viii.1919.

(117) Aynı yerde: 12.viii.1919.

(118) IOR, L/PS/10/781, P.5004, 19.viii.1919.

Ermeni davasına ihânet demek olacaktı. Yine de Webb, Noel'in tavsiye ettiği "ortayolun" bu sıkıntılı durumdan yegâne çıkış noktası olacağına inanıyordu. Sınırlar henüz çizilmemeli, geçici nüfuz sahaları oluşturmakla yetinilmeliydi. Belki de ilerisi için en doğrusu işgal güçleri ile desteklenen tek bir manda idaresinin tesisiydi. Buna nazaran Webb, Güneydoğu Anadolu ile Musul'un Mezopotamya'ya katılmasının yaratacağı sakıncalardan çekinmediğini açıklıyordu. Neden olduğu bilinmez, yöredeki İngiliz ajanları Londra'ya Kürt direnişi tehlikesini atlatmış oldukları intibaini vermek istiyorlardı. Bağdat'taki ajan Kürtler'de millitetçiliğin saman alevi gibi geçici bir durum olduğunu ve zamanla gücünü kaybettiğini yazıyordu⁽¹¹⁹⁾. Onları kendi kaderlerine bırakabilmek için deneyler yaptıklarını, fakat ilk çabaların cesaret verici olmadığını kaydediyordu. Yine de, ajan "otonom devletçikler" fikrinden rücû etmediğini de ilâve ediyordu. Aynı gün Curzon, Hindistan Bakanlığı'na Şerif Paşa'nın kendisini gelecekteki Kürt Devleti'nin reisi seçildiğini ilân ettiğini bildiriyordu.

Paris Barış Konferansı'na "Kürtlerin İddialarına İlişkin Bir Muhtıra" ile müracaat eden Şerif Paşa⁽¹²⁰⁾,

(119) Aynı yerde: P.5283, 29.viii.1919.

(120) Şerif Paşa kimdi? Tarihimizde II. Abdülhamid'in Stockholm sefiri ve hızlı "İtilâfçı" olarak bilinen Şerif Paşa hakkında geniş bir soruşturma yapan İngiltere'nin İsviçre'deki istihbaratçılarından Binbaşı Vivian, mezkûr şahsın giyim ve tavrındaki züppelik dolayısıyla "**Cherif le Beau**"— ya da Türklerce "Boş Herif" şeklinde tanıdığını yazıyordu. İhtiraslıydı. Cüzdanının kabarıklığı ile siyasi mevkiiler elde etmeye azımlıydı. Zengin bir Mısırlı, hâl'inden sonra Jönlerle anlaşmak istemiş, fakat İttihadçılar'la geçinememişti. Şahsî yetersizlikleri yüzünden Paris büyükelçiliğini kendisine vermeyen İttihadçılarla ba-

bu çalışmayı bilinen emperyalist Ermeni isteklerine karşı karar vericileri aydınlatmak amacıyla kaleme aldığını vurguluyordu. Ona göre, ırkçı açıdan olaya bakıldığında, "Kürdistan" kuzeyde Ziven (Kafkasya hududu)'den başlıyor, batıya doğru Erzurum, Erzincan, Kemah, Arapkir, Behismi, Divik'i de içine alacak şekilde genişliyordu. Güneyde Harran, Sincar dağları, Tel Asfar, Erbil, Kerkük, Süleymaniye, Akelman, Sinna çizgisini takip ederek, Doğu'da Revanduz, Başkale, Vezirkale'den geçerek İran hududu ile birleşiyordu. Noel gibi bu yöredeki Ermeni nüfusunun daima azınlıkta kaldığını çeşitli kaynaklardan ortaya koyan Şerif Paşa, muhtırasında "Hamidiye Süverileri" konusuna da girerek, Kürtler'in Osmanlı hakimiyetinde geniş bir hoşgörü ortamında yaşadıklarını, fakat asla muhtariyetlerinden taviz vermediklerini de yazmaktadır. Avrupalı misyonerlerin, XIX. yüzyıldan itibaren, Kürtleri "Hristiyanlaştırmak" için uğraştıklarına değinen Şerif Paşa, bu gayretlerin beyhude olduğunu da işaret etmektedir. Ancak, bu misyonerler Ermeniler üzerindeki çabalarında hayli başarılı olmuşlar ve onları sunî olarak yaratılmış bir mitolojinin peşinde koşan hayalperestlere çevirmişlerdir. İmparatorluğun son yüzyılındaki Ermeni isyanlarını bu faaliyetlerle bağlayan Şerif Paşa, Ermeniler lehine Kürtler'e bü-

ğını kopartarak, Avrupa'da onlara karşı şiddetli bir muhalefet kampanyası başlatacaktır. İstihbaratçıya bakılırsa, İttihadçılar'ın polis şefi Cemal Azmi Bey, Paris'te onu vurdurtmaya kalkacak, fakat Şerif Paşa bu komlodan hayatını kıl payı kurtaracaktır. Savaş yıllarında Müttefiklere Çanakkale Boğazı'nın tahkimatına ilişkin gizli bilgileri veren Şerif Paşa, Türkiye'de "vatanhaini" olarak addediliyordu. Vivian, Paşa'nın ikbâlperestliğinin onu Bogos Nubar'la işbirliğine kadar vardırduğuna inanıyordu. Arkasında Fransızların da olması muhtemeldi: IOR, L/PS/10/745, 19.iv.1920.

yük haksızlık yapıldığını ve çöken Osmanlı İmparatorluğu'nun bu durumu engellemekten aciz kaldığını savunmaktadır. Savaş sırasında pek çok Ermeni'nin kendi arzularıyla bu yöreyi terk edip, Kafkasya'ya geçtiklerini ve bu itibarla Anadolu'da herhangi bir hak talebinde bulunmalarının yersiz olduğunu da kaydediyordu. Kürtler ise bugüne kadar gelenek ve göreneklerini muhafaza ederek yüzyıllarca himâyesi altında yaşadıkları Osmanlı İmparatorluğu'na bundan sonra da sadık kalmaları mahfuz tutularak, Wilson prensipleri doğrultusunda geleceklerine kendilerinin yön vereceği siyasî haklar istiyorlardı. Bu hedefe yönelik gayretlerin ilk safhası olarak Barış Konferansı'ndan Kürdistan'ın hudutlarını belirleyecek milletlerarası bir komisyonun, yörede çalışmalara başlamak üzere tesbitini öneriyordu⁽¹²¹⁾. Söz konusu muhtırayı İngiltere Hükûmeti'ne teslim ettiğini kızına yazan Şerif Paşa, "İngiliz takviyesi"nden aslında maskelenmiş bir "protectorate" (himâye) anlaşılması gerektiğini de içtenlikle itiraf ediyordu. Ona göre, bütün Müslüman ülkeler kendi kendilerini yönetmekten acizdiler. Ama, Mısır'da olduğu gibi Avrupalı bir güç idareyi ele alırsa, o ülkeden başarılı sonuçlar beklemek mümkün olabilirdi⁽¹²²⁾.

3 Haziran'da Sir Percy Cox ile Marsilya'da buluşan Şerif Paşa, aynı görüşlerini bir kere daha tekrarlayacaktır. Muhtırasında beyan ettiği hususları Cox'a sözlü olarak tekrarlayan Şerif Paşa, kısaca özetlemek gerekirse İngiltere'den Mezopotamya'da Araplar'a vaad ettiğinin aynısını Kürtler için talep etmektedir. Kendisine söz konusu yönetim merkezinin neresi olabileceğini soran

(121) IOR, L/PS/10/745, 22.iii.1919.

(122) aynı yerde: 26.v.1919.

Cox'a Şerif Paşa "şüphesiz ki Musul" diye cevap verecektir⁽¹²³⁾.

Önündeki yazıları değerlendiren Curzon, Paris'teki büyükelçileri Lord Crewe ile yazışacaktır. Crewe'ya göre "Kürdistan Sorunu" ancak Amerika Birleşik Devletleri'nin Ermeni Mandası'nı üstlenip üstlenmeyeceği anlaşıldıktan sonra berraklığa kavuşacaktır. Amerikan Barış Komisyonu uzmanları Ermeni Devleti'nin güney sınırının Fırat'tan geçerek Ergara'dan Diyarbakır'ı takiben güneybatı istikametinde Dicle'nin kuzeyinden dolaacağını, oradan Karakol Dağı'ndan doğuya açılarak Karahisar dağında İran'a dayanacağını uygun görmüşlerdi. Bu çizgilerin güneyinde kalan bölgeler ise Mezopotamya mandasına dahil edilecekti. Crewe'ya göre asıl mesele, Musul'un Fransız Hükümeti'ne bırakılıp bırakılmayacağıydı⁽¹²⁴⁾.

Tekrar Şerif Paşa'ya dönecek olursak, Osmanlı eski Stockholm sefiri bir yıldan beridir Ermeni davasının Avrupa'da savunuculuğunu yapan Mısır ikâmetli Bogos Nubar'la temastaydı. Bogos Nubar zaten II. Meşrutiyet döneminden başlayarak bu meselede aktif bir siyaset izliyordu. Bu uğurda Osmanlı sefirleri ile yazışmış⁽¹²⁵⁾, konferanslar tertiplemiş⁽¹²⁶⁾, İngilizler'le⁽¹²⁷⁾, Ruslar'la⁽¹²⁸⁾, Almanlar'la⁽¹²⁹⁾ temas kurmuştu. Bu arada Şerif Paşa ile de yazıştığı muhtemeldir. Ancak, bu faaliyetleri Babıâli'nin dikkatini çekecek ve Hükümet, Bogos Nubar'ı "önemli

(123) Aynı yerde: P.1070.

(124) aynı yerde: P.6666, 23.x.1919.

(125) DBHE, S-III, 321/92-A, 16.xii.1912.

(126) Aynı yerde: 27.vi.1913.

(127) Aynı yerde: 3.ii.1913.

(128) Aynı yerde: 18.xi.1913.

(129) Aynı yerde: 28.xi.1913.

konuları" görüşmek üzere İstanbul'a davet edecektir⁽¹³⁰⁾. Savaş'tan sonra İttihatçılar'dan iktidarı devralan Osmanlı Hükûmeti de Bogos Nubar'ın yurt dışındaki bu faaliyetlerini yakinen takip edecektir⁽¹³¹⁾. Osmanlı Hükûmeti Şerif Paşa ile Bogos Nubar'ın ortak bir muhtırayla Paris Barış Konferansı'na katılması karşısında Doğu ve Güneydoğu valiliklerine birer telgraf çekerek, kısaca Kürtler'in Osmanlı topluluğundan ayrılmak düşüncesinde olmadıklarına dair Kürt ahali ve aşiretleri tarafından Babîâlî'ye pek çok mesaj gelmişse de, Türkiye meselelerinin elc alındığı ve görüşüldüğü şu sırada bütün Kürtler adına Konferans'a yapılacak girişimlerden doğabilecek her türlü yanlış anlaşmalara sebep olmamak için Şerif Paşa'nın hiçbir yetkisi bulunmadığına ve özel emelleri ile yapılan haddini aşan teşebbüslerin Kürt milletinin gönülden isteklerini kesinlikle belirtmeyeceğine göre, bu konuda Kürt ileri gelenlerinden, aşiret ve ahalisi tarafından Paris'e, İtilâf Devletleri temsilcilerine çekecekleri tabii olan telgrafların, vakit geciktirilmeden çekilmesi tavsiyesinde bulunuyordu⁽¹³²⁾. Ne var ki, Curzon, Güneydoğu Anadolu'nun akıbeti konusunda oldukça müteredditti ve Şerif Paşa'nın Paris'teki uzun ikâmetinin muhtırasında işaretlediği role uygun düşmediğine de inanıyordu⁽¹³³⁾. Webb de Şerif

(130) Aynı yerde: 13.xii.1913.

(131) DBHE, Harb-i Umumi 167/2, 23.vii.1921. Hazine-i Evrak'ta Bogos Nubar'dan sonra Ermeni davasının propagandacılığını yüklenen eski Osmanlı Hariciye Nazırı G. Noradunkiyan'ın faaliyetlerinin belgelerini de bulmak mümkündür. Noradunkiyan, 1922'de Türk - Fransız Andlaşması'nı engellemek için gayret göstermişti: DBHE, Harb-i Umumi, 109/5/1, 20.ii.1922 ve H-İ U. 167/6.

(132) BBA, Dah: Şifre Kalemi: 19.ii.1920.

(133) IOR, L/PS/10/745, P.5099, 29.viii.1919.

Paşa'nın kendi kendine "gelin-güvey olduğunu" ve teklif ettiği role hiç de uygun bulunmadığını tekrarlayacaktır⁽¹³⁴⁾.

Öte yandan Kahire'den yazan Albay French ise aksine "Ermenistan" ve "Kürdistan"ın durumlarını tek bir mesele olarak kabul etmenin yararlı olacağını düşünüyordu. Savaş Bakanlığı tarafından basılıp dağıtılan yörenin etnik haritasından da görüleceği üzere Kürtler, le Ermeniler her yerde birbirlerinin içine geçmiş bir halde dağınık bir şekilde yaşamaktadırlar. Bu itibarla iki ayrı devlet yaratmanın zorluğu bellidir. Bu yola gidildiği takdirde, hem büyük bir adaletsizlik yapılmış olur; hem de kanlı çatışmalar patlak verebilir. En doğrusu Noel'in tavsiyesine uyarak Kürdistan ve Ermenistan'ın coğrafi sınırlarının çizilmesini ileri bir tarihe ertelemektir. Fakat, bu arada bütün bölgeyi geçici bir manda idaresine almak caiz olabilir. Tabii, yönetimin ilkele-ri mandater güç tarafından belirlenecektir. Bu arada Albay French kendi telkinlerini de kaydedecektir. Ona göre, Ermeniler'e sınırsız hakimiyet tanınmamalı, Kürtler'in haklarının çiğnenmesine engel olunmalıdır. Çünkü, açıkça belirtmek gerekirse, Kürt aydınlarının en büyük endişesi burada yatmaktadır. Onu da bırakınız, Hristiyanların ülkelerine sahip çıkacağı endişesi Kürtler'i, İttihatçıların —Kuva-yı Milliyecileri kastediyor— kollarına atmaktadır. Bu gidişle İngilizler'in karşısında birleşik bir Türk - Kürt cephesi bulmaları mukadderdir. Fakat, madalyonun öbür yüzü değerlendirilecek olursa Kürtler, Türkler tarafından hazırlanan bir cihada karşı kullanılabilirler. Tabii, Kürtler Ermeniler'le işbirliğine ikna edilebilirlerse... Kürdistan'ın geleceği hakkında Noel'in tavsiyelerini benimsediğini işaret eden French, ilâveten

(134) Aynı yerde: P.5768, 8.ix.1919.

Irak sınırları içinde Kürtler'in serbest bırakılmamasını savunuyordu. Çünkü, Irak'ta sıkışıp kalanlar ayrılıkçı hevesler besleyebilirler, bu da ileride İngiltere'yi Mezopotamya'da zor durumda bırakabilirdi. Ayrıca, Albay, Batı yöntemleriyle Ermenistan'ı ve Kürdistan'ı yönetmeye kalkışmanın da hata olacağına inanıyordu. Bölgede görevli siyasî ajanların gerek gördüğü ölçüde ıslahat yapılması yeterli olmalıydı. Gerisi kuvvetli bir jandarmayla halledilebilirdi⁽¹³⁵⁾.

8 Eylül'de İstanbul Yüksek Komiserlikten yazan Webb, Şerif Paşa'nın iddialarının anlamsız (**preposterous**) olduğundan dem vuruyor ve onun hiçbir Kürt lideri tarafından bu bölgenin gelecekteki idarecisi olarak düşünülmediğini vurguluyordu. Şu anda karşı karşıya kaldıkları durumun kendisini "şaşkına çevirdiğini" itiraf eden Webb, İstanbul'da Bedirhanlar'ın bile benimsemişmediğini kaydediyordu. Hele Noel'in bu ailenin bazı fertleriyle Anadolu turuna çıkmasının yararlarını şüphe ile değerlendiriyor ve bu gayretleri tehlikeli ve gereksiz olarak niteliyordu. Hükûmeti'nin "Kürdistan" konusunda ne kadar "açıldığını" acilen bilmek istiyordu. Söylentilere göre Seyyid Taha ile bir anlaşma yapılmış ve Türk topraklarından bir bölümü kendisine verilmişti. Öte yandan, Mezopotamya'daki Sivil Komiser'den kendisine ulaşan bir mesajda bir Kürt Konfederasyonu projesinden bahsediliyordu. Bu durumda Kürtler onu İstanbul'da sıkıştırıyorlardı. Yüksek Komiser'e bakılırsa, Kürtler, İngiltere'deki İskoçlar gibiydiler. Osmanlı siyasî hayatıyla hercümerç olmuşlardı. Aralarında heyecanlı Osmanlı vatanperverleri olduğu gibi, Kürt milliyetçilerine de rastlamak mümkündü. Eğer Majestelerinin Hükûmeti Ermeni davasında olduğu gibi Kürtçülüğü de des-

(135) IOR, L/PS/10/781, P.6127, Eylül 1919.

tekleyecekse, Webb, bu tavrın açıkça ortaya konmasından yana olduğunu bildiriyordu. Aksi takdirde, ileride kendilerine sorun olabilecek şekilde yanlış anlamalara yol açabilirlerdi⁽¹³⁶⁾.

Kendisine Dışişleri'nden verilen cevapta, Webb'in Şerif Paşa hakkında ne kadar haklı olduğu vurgulanıyordu⁽¹³⁷⁾. On gün sonra Yüksek Komiser'likten de Robeck, Londra'ya Millî Kürdistan Demokratik Partisi tarafından kendisine iletilen bir müracaatı bildirecekti⁽¹³⁸⁾. Parti adına katib-i umumisi Selimbeyli'nin imzaladığı bu muhtırada millî çıkarlarını uluslararası platformda korumak üzere Kürtler'in İngiltere'ye bel bağladıkları işaret ediliyordu. Ancak, İngiltere'nin desteği ve himâyesinde medeniyete ulaşabilirlerdi!

Bu arada Binbaşı Noel, Halep'tedir. Beraberinde Anadolu'ya götürdüğü Kürt liderlerinin halk arasındaki faaliyetlerinin meyvasını vermeye başladığını müjdelemektedir. Yine ona göre, eğer Mustafa Kemâl'in başlattığı hareket ciddileşirse, Bedirhanlar kullanılabilir, hattâ İstanbul Hükûmeti'nin onları yöreye vali olarak tayin etmeleri de mümkün olabilirdi. Noel'in bu fikrine Bağdat'taki Sivil Komiser de katılmaktadır⁽¹³⁹⁾. Hindistan Bakanlığı'ndan azledilen L.D. Wakely ise yukarıdaki mesajı, Dışişleri Bakanlığı'na iletirken önerilerin, Hükûmetlerinin Kürtçülük davasının peşinde olduğu varsayımı üzerine inşa edildiğini hatırlatacaktı. Fakat, Hindistan Bakanı Montagu, bu hipotezin doğru olmadığına inanıyordu. Hele İstanbul'daki hükûmet değişikliği ile

(136) Aynı yerde : P.7444, 8.ix.1919.

(137) IOR, L/PS/10/745, P.7444, 28.x.1919.

(138) IOR, L/PS/10/781, P. 6130, 18.ix.1919.

(139) IOR, L/PS/10/781, P.6163, 29.ix.1919.

Kürt valilerin atanması için Sadrazam'a tazyik yapılmasının zamanı olmadığı belliydi. Montagu, bu konuda bir an önce bir siyaset tesbitinin ve Til-Dicle-Jag-Jag-Habur sınırına doğru geri çekilmenin yerinde olacağını söylüyordu⁽¹⁴⁰⁾.

(140) Aynı yerde: 14.11.1919.

VII. MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN GÜNEYDOĞU'DAKİ İNGİLİZ PLÂNLARINI YOKETMESİ

İngiltere'nin başını çektiği Savaş'ın galiplerinin Türklere revâ gördüğü gelişmeler karşısında milli bir direnişi başlatmak amacıyla 19 Mayıs'ta Samsun'a çıkan Mustafa Kemâl Paşa'nın o günden itibaren önderliğinde yürüttüğü Türk Millî Mücadelesi çeşitli eserlerde verilmiştir. Biz, burada sadece konumuza ilgi derecesi açısından kayıt edilmesi gereken hususları işaretleyeceğiz. Bilindiği gibi, Mustafa Kemâl'in amacı, "hâkimiyet-i milliyeye müstenid, bilâkaydüşart müstakil yeni bir Türk Devleti tesis etmek"⁽¹⁾. Demek ki, ordudan istifa ederek, mücadelesini sine-i milletde sürdürecektir. Mustafa Kemâl, ilk aşamada yurdu düşman işgalinden kurtarmayı, ya da millete bağımsızlık kazandırmayı hedeflemişti. Bu hedefler Millî Misak'da resmî ve somut niteliğe bürüneceklerdir. Millî Misak, 30 Ekim 1918 tarihli Mütâreke'nin yapıldığı sıralarda söz konusu çizgi içinde kalan ve din, ırk ve soy yönünden birleşik, birbirine karşılıklı saygı ve fedakârlık duygularıyla bağlı Osmanlı İslam çoğunluğunun oturduğu bölgelerin tümünün, hiç bir sebeple ayırım kabul etmez bir bütün olduğunu daha ilk maddesinde vurguluyordu.

Diğer yandan Mustafa Kemâl "vatan" kavramının kıstası olarak, Batı siyasî düşüncesine egemen olmaya başlayan "self-determinasyon" ilkesinin dayandığı "kültürel" temelleri seçmiş, bu aşamada da belki çevre koşullarının gereğiyle söz konusu temeller içinde din un-

suruna ağırlık vermiştir. Misak-ı Millî, bu sebeple “Osmanlı - İslam” unsuruyla meskûn yörelerin istiklâline kavuşturulmasından ve yeni devletin vatan sathını oluşturaçağından bahsetmektedir. Burada “Türk” milletinden ise söz edilmemektedir. Kürkçüoğlu’na bakılırsa, bu belirsizlik, Mustafa Kemâl’in politikadaki zaman seçimindeki ustalığı yansıtır⁽¹⁴²⁾. “Türk” yerine “İslâm” unsuruna yer vererek, İngiltere başta olmak üzere Büyük Güçler’in Anadolu’daki Müslümanlar arasında bir ayrılık yaratıp, parçalama teşebbüslerine karşı emniyet süpabı koymak istemişti. Tunaya’nın da kaydettiğı gibi, Mustafa Kemâl, “hudud-ı millî” dahilinde “anasır-ı İslamiye’den yalnız bir cins millet olduğunu” vurguluyordu⁽¹⁴³⁾. Mustafa Kemâl, bir yıl sonra hakimiyetin bilâkaydüşart millete ait olduğunu ve milletin iradesinin de “ruh-ı mazlum-ı İslâmı” temsil eden Büyük Millet Meclisi’nde tecelli ettiğini vurgulayacaktı⁽¹⁴⁴⁾.

Amaç belirlendikten sonra sıra örgütlenmeye gelmiş ve Mustafa Kemâl, Samsun’a çıkmadan Anadolu’da

(141) Nutuk, C. I (Ankara, 1961), s. 12.

(142) Ö. Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri 1919-1926* (Ankara, 1978), s. 81.

(143) T.Z. Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler, C. II: Mütareke Dönemi* (İstanbul, 1984), s. 201dn.

(144) Nutuk, C. II, s. 576. Atatürk’deki milliyetçilik anlayışı, bu safhada dini, milleti oluşturan temel kıstas olarak alan ve imparatorluktaki gayr-i müslimleri “Millet Sistemi” çatısında toplayan Osmanlı siyasî düşüncesi doğrultusundadır. Zamanla ve bilhassa çevre şartlarının baskısıyla, Atatürk’ün milliyetçilik anlayışı önce soy tabanına, daha sonra ise kültürel ve diğer —maddî— unsurlara dayanan bir evrime, gelişmeye tâbi olacak ve nihai olgunluğa ulaşacaktır. Yazarlar, genellikle bu değişim üzerinde durmazlar. Yine de Atatürk ve milliyetçiliğı hakkında, bkz: Turhan Feyzioğlu, *Atatürk ve Milliyetçilik* (Ankara, 1986).

neşet eden, fakat mahallî sınırları aşamayan “Müdafaa-yı Hukuk” cemiyetlerini aynı çatı altına toplamayı başarmıştı. Doğu Anadolu’nun Büyük Güçlerce Ermeniler’e verilmesini protesto amacıyla Erzurum’da biraraya gelen milletin temsilcilerine Mustafa Kemâl, yine vatanın bir bütün olduğunu, Doğu Anadolu’nun hiçbir bahane veya sebeple Osmanlı camiasından ayrılamayacağını ve bölgedeki bütün Müslümanların özkardeşliklerini haykıracaktı. Mustafa Kemâl, düşmanın ülkeyi içriden çökertmek, tutuşturmak istediklerini direniş meşâlesini tamamiyle söndürebilmek için Güneydoğu Anadolu’daki Müslümanlar arasında, Kürtçülük maskesi altında, ayrılıkçılık yarattıklarını kaydediyordu⁽¹⁴⁵⁾. 17 Haziran’da Kazım (Karabekir) Paşa’ya gönderdiği şifrede Diyarbakır’daki Kürt kulübünün kapattırıldığından bahsediyordu. Mustafa Kemâl, bu kulübün mensuplarının Güney Anadolu halkını temsil etmediklerine; bilakis aldığı telgrafların neticesinde, yörenin “vatanın ve milletin müstakil ve hür yaşaması uğrunda her fedakarlığı” yapmaya âmâde olduklarına inanıyordu. Devâmla Mustafa Kemâl, aynen şöyle diyordu :

“Vilâyatı şarkıye halkının Ermeni çetelerinin gadır ve taarruzatına hedef olmuş en büyük felâketi görmüş bir unsur olmak sıfatıyla elhak fedakârlık lüzumunu en evvel takdir eyledikleri kemali iftiharla görmektedir. Fakat Anadolu’nun sakin tarafları böyle değildir. Siyasî zümrelerin şimdiye kadar menfaatleri uğrunda halkı baziçe etmiş olmaları ahalide her türlü teşkilâta karşı bir nevi ihtirâzkârlık tevlid eylemiştir. Bu sebeple muvasalatdan şimdiye ka-

(145) Nutuk, C. III, s. 904, belge no. 9.

dar en çok ehemmiyet verdiğim cihet istikbalî milletin ve halkı hayatımızın ancak millî birlikle kurtulacağını ve bunun için her nevi ihtisasatı siyasiye ve şahsiyeden münezzeh ve yalnız milleti hür ve müstakil yaşatmağa matuf teşkilâtın yani Müdafai Hukuku Milliye'nin her nahiyyeye varıncaya kadar teşmîli esasatını hazırlamak oldu. Şayanı mahinedettir ki, her tarafta gerek askerî gerek mülkî, zatî biraderileri gibi hemfikir ve içtihat arkadaşlarımızın sayei himmet ve delâletiyle her taraftan aldığım telgrafnameler milletin bu ihtiyacı duyduğunu ve sureti umumiyede bu işe bilfiil başladığını ispat ediyor. Hükûmeti merkeziyenin adeta esir bir vaziyette olması paytahtın kuvvetli bir işgal-i askerî altında bulunması hassebiyle mukadderatı milletin yine millet ordusuyla zarurî kıldığı zatîâlilerince müsellemdir. Bu sebepten ben Kürdler'i ve hattâ bir öz kardeş olarak tek milleti bir nokta etrafında birleştirmek ve bunu cihana Müdafai Hukuku Milliye Cemiyetleri vasıtasıyla göstermek karar ve azmindeyim. Esasen millî vicdandan doğan bu kadar kuvvet tasavvur etmiyorum. Erzurum'da tek mil vilâyâtı şarkiyenin murahhaslarından mürekkep bir heyet bulundurmak hususundaki fikir ve teşebbüsünüzü takdir ederim. Bu behemehal lâzımdır''⁽¹⁴⁶⁾.

Erzurum Kongresi'nde milleti yekvücut olarak birleştirmeyi sağlayan Mustafa Kemâl Sivas'a gitmeden Do-

(146) ATTB, C. IV, s. 34, 35.

ğu ve Güneydoğu'daki aşiret reislerine birer mektup yollayarak, onlara Anadolu'nun içinde bulunduğu şartları ve başlattığı mücâdelenin anahatlarıyla özelliklerini tasvir edecekti. Mutkili Hacı Musa Bey'e⁽¹⁴⁷⁾, Bitlisli Kufrevizade Şeyh Abdülbâki Efendi'ye⁽¹⁴⁸⁾, Şırnaklı Abdürrahman, Derşev'li Ömer, Muşas'lı Resul Ağalar'a⁽¹⁴⁹⁾, Sadullah Efendi'ye⁽¹⁵⁰⁾, Şeyh Mahmud'a⁽¹⁵¹⁾, Norşins'li Şeyh Ziyaeddin'e⁽¹⁵²⁾ ve Garzan'dan Cemil Çeto'ya⁽¹⁵³⁾ "düşmanlarımızın bugün devlet ve milletimize karşı pek hainane bir vaziyet alarak memleketimizi tamamen parçalamak, alem-i İslâm için asırlardanberi kanlarını isar eden milletimizin hakk-ı hakimiyet ve istiklâlini elinden alarak köle mevkiine düşürmek için çalıştıkları, ecdadımızın bıraktığı anavatanda Ermenistan yapmağa uğraştıkları"nı belirten Mustafa Kemâl, hükûmetin bu hayatî meseleler karşısında acze düştüğünü, fakat milletin kendi kaderini kendi eline aldığını kaydederek onları müdafaa-yı hukuk cemiyetlerinde birleşmeye, kongrelere katılmaya davet ediyordu. Yukarıdaki isimlerden bazılarını Kongre üyeliğine, bazılarını ise Heyet-i Temsiliye'ye seçen Mustafa Kemâl önemli aşiret reislerini Millî Mücadele'ye entegre etmeyi başarmıştı⁽¹⁵⁴⁾. Elimizdeki bilgilerden Mustafa Kemâl'in Noel'in icraatından ilk defa 8 Haziran (1919) tarihinde Diyarbakır Vali Vekilinin IX. Ordu Müfettişliği'ne çektiği telgrafın kendisine iletilmesiyle haberdar olduğu anlaşılmaktadır⁽¹⁵⁵⁾. III. Or-

(147) Nutuk, C. III, s. 937-938, belge no. 47, 10.viii.1919

(148) Aynı yerde: s. 939-940, belge no. 48.

(149) Aynı yerde: s. 940, belge no. 49.

(150) Aynı yerde: s. 941, belge no. 50.

(151) Aynı yerde: s. 941, belge no. 51.

(152) Aynı yerde: s. 942-943, belge no. 52.

(153) Aynı yerde: s. 944-945, belge no. 53.

(154) aynı yerde: s. 916-917, belge no. 27.

(155) Aynı yerde: s. 903, belge no. 8.

du müfettişliği görevinden daha istifa etmemiş olan Mustafa Kemâl, 15 Haziran'da Amasya'dan Diyarbakır vilâyetine gönderdiği cevapta "bir ecnebi devletin himayesine sığınarak zelil ve esir yaşamayı tercih eden her türlü içtihatın, memleketi tefrikaya düşürecek her nevi cemiyetin dağıtılması pek vatanî ve zarurî vazife" olduğundan bahisle Kürt Kulübü'nün kapatılmasının yerinde bir karar teşkil ettiğini ve herkesin "Kuva-yı Milliye" ruhuyla kenetlenmesi gerektiğini bildirecekti⁽¹⁵⁶⁾.

Mustafa Kemâl'in faaliyetleri İngilizler'le iyi geçinmeye azamî dikkat gösteren teslimiyetçi Babîâli için giderek artan bir huzursuzluk kaynağıydı. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'nin telkinleriyle, Damad Ferid Hükûmeti, 29 Temmuz'da Mustafa Kemâl'in yakalanarak, payitahta getirilmesini kararlaştırmış; fakat bu yoldaki buyruklarını milliyetçi direnişe katılan Erzurum ve Sivas'taki ilgililere uygulatamamıştı⁽¹⁵⁷⁾. Hükûmet bu karara varmadan, Mustafa Kemâl'i Sivas'ta tutuklattırmak isteyen birisi çıkacaktı. Bu, Mamuretelaiz (Elazığ) Valisi Ali Galip'ti. Kayseri'nin Feyzioğulları ailesinden olan Ali Galip, 1911'de Kurmay Yarbay iken İttihatçı düşmanlığı sebebiyle istifa etmek zorunda kalmış, fakat bir yıl sonra Meclis'e mebus olarak girmeyi başarmıştı⁽¹⁵⁸⁾. 3 Mayıs 1919'da Elazığ Valiliği'ne getirilen Ali Galip, hükûmetin talimatıyla Mustafa Kemâl'e azil kararını tebliğ etmek üzere 23 Haziran'da Sivas'a gelir. Mustafa Kemâl'in tutuklanması için Sivas Valisi'ne baskı yaparsa da, herhangi bir sonuç alamayacaktır. Kendisi

(156) Aynı yerde: s. 904-905, belge no. 9.

(157) Sina Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele* (İstanbul, 1976), s. 540.

(158) Hayatı için, bkz: Kâmil Erdeha, *Millî Mücadelede Villayetler ve Valiler* (İstanbul, 1975), s. 120-121.

hakkındaki tasavvurları öğrenen Mustafa Kemâl, Ali Galip'i ağır bir biçimde paylayacak; fakat o nasılsa dil dökerek Millî Mücadele'nin iyi niyetli liderini Elazığ'a gidebilmesi konusunda ikna etmeyi başaracaktı⁽¹⁵⁹⁾. Ancak, Ali Galip, Dahiliye Nazırı Adil Bey'le 29 Ağustos'da başlayıp, 3 Eylül'de nihayetlenen bir dizi telgraf pazarlığı sonucunda yeniden Mustafa Kemâl'i tutuklamayı, hattâ bu arada Güneydoğu Anadolu'daki aşiretlerden aldığı silahlı yardımlarla Sivas Kongresi'ni dağıtmayı kabullenecektir⁽¹⁶⁰⁾.

Aynı gün (3 Eylül) Binbaşı Noel, Malatya'ya gelmiştir. Şehre girerken Ermeniler'in işgâline uğrayan Kars'tan kaçan Türk mültecilerine rastlar. Noel onlara geri dönüp dönmeyeceklerini sorunca; mülteciler, Ermeni katliamından çekindiklerini, bu şartlar altında ancak Müslüman bir idare altında yaşayabileceklerini söyleyerek Türkiye'ye sığındıklarını bildireceklerdir. Noel, daha sonra Malatya yakınlarında mutasarrıf Halil Bey'le tanışacaktır. Halil Bey, Bedirhanlar'dandır; Noel'in yoldaşlarının amcalarıdır. Kendisini İstanbul'daki Kürt derneğinin ve gazetesinin kurucularından olarak tanıtmıştır. Mutasarrıf'ın Noel'e söylediğine göre, onlar Diyarbakır'a varmadan on gün önce XIII. Kolordu Malatya'daki birliklere telgraf çekerek, beraberindekileri tutuklamasını istemişti. Nutuk'tan bu emri verenin bizzat Mustafa Kemâl Paşa olduğunu biliyoruz⁽¹⁶¹⁾. Garnizonun dağılmış olması ve mutasarrıfın Noel'in safında yer alması gibi sebeplerle bu ikâza uyulmadığını da biliyoruz. Bunun üzerine Noel, Babıâli'nin kendisinden beklenen işbirliğini göstermedi-

(159) Nutuk, C. I, s. 117.

(160) Yunus Nadi (Abahoğlu), Ali Galip Hadisesi (İstanbul, 1955).

(161) Nutuk, C. I, s. 117.

ğini fark edince, İstanbul'a derhal bir protesto telgrafı yollayacaktır (5 Eylül). Mesaj İstanbul'a ulaştığında, İstanbul'daki Yüksek Komiser, Diyarbakır'daki askerî erkânın Mustafa Kemâl'e katıldığını ve Babiâli'den gelecek talimata uymayacağını takdir etmiştir⁽¹⁶²⁾. Bu sebeple, Babiâli'yi sıkıştırmanın Noel'e herhangi bir mahallî destek kazandıracağından endişelidirler. Demek ki, bu safhada mesele Anadolu'daki memurların İstanbul'un mu, yoksa Mustafa Kemâl'in mi emrini dinlemelerine gelip dayanmıştır. Gerçek odur ki, Kuva-yı Milliye'nin daha oluşum safhasındaki o günlerde yöredekiilerin açısından sadakat merkezleri daha belirginleşmemiştir.

Noel'in protestosunun İstanbul'daki yankılanmasına ilk ve belki de yegâne tepki yine Ali Galip'ten gelir. Elazığ Valisi, Noel'e bir yazıyla, misyonuna iştirak eden şahısları "İttihad ve Terakki'nin tacizlerinden koruyacağını taahhüt edecektir. Bu arada Noel'in eline geçen bir mektup, aynen aşağıya alınacak kadar ilginç ifadelerle doludur. XIII. Kolordu erkan-ı harbiye reisi Halid Bey, Malatya'da üslenmiş süvari yüzbaşısına şöyle yazmaktadır :

"Mektubunu aldım. Teşekkür ederim. Evet, seni sürdüğüm doğrudur. Ama, bunu seni sevdiğim için, senin iyiliğin için yaptım. Buna beni olaylar zorladı. Teklif edilen toplantı hakkında Diyarbakır'da meydana gelen heyecanı hatırlıyorsun. Mektubunda bu toplantının amacının, aynen bundan önce Erzurum'da olduğu gibi, Ermeni iddialarını reddedecek bir hareket oluşturmak olduğunu yazıyordun. Eğer toplantının yegâ-

(162) IOR, L/PS/10/818, P.5791, 16.ix.1919.

ne amacının bu olduğunu bilseydim, bunu benden daha fazla arzulayan olamazdı. Ne var ki, Diyarbakırlılar'ın zihniyetini mikroskobun altında inceledim. Onların her düşüncesini biliyorum. Şu anda Kürt milliyetçiliği maskesi adı altında Diyarbakırlılar İngiliz mandası için çalışıyorlar... Diyarbakır'daki liderlere kalplerinin şehrin bazalt kayaları gibi kapkara olduğunu söylemekten kendimi alamadım. Burada vatan sevgisi ile dolu olan bir kişiye bile rastlayamadım..."⁽¹⁶³⁾

Öte yandan Bedirhanlı Halil Bey, Sivas baskınına genel bir ayaklanmaya dönüştürmek üzere atlı silahşörler sağlamaya koyulmuştu. Gelişmelerden oldukça telâşlanan Mustafa Kemâl, oyunu tam kavramış olarak karşı harekete geçti. Sivas'taki III. Kolordu erkan-ı harp reisinden, kumandanın muvafakatı olmasa bile, Elazığ'daki XV. alay komutanı İlyas Bey'in altmış süvari ile Malatya'ya giderek, Ali Galip'i, Halil Bey'i, Noel ve arkadaşlarını "behemehal" tutuklamasını istedi. Fakat, Diyarbakır'dan tereddüt dolu, bu konuda İstanbul'la haberleşildiği yolunda bir cevap geldi. Bunun üzerine Mustafa Kemâl, haberleşmeyi bizzat ele alarak, aynı konuda Diyarbakır, Elazığ ve Malatya'ya ısrarlı teller göndermeye başladı. Sonuç olarak XIII. Kolordu kurmaybaşkanı 8 Eylül'de İlyas Bey'e istenilen emri verdi⁽¹⁶⁴⁾.

Aynı günlerde karşı cephede de telâş hakimdi. 7 Eylül'de Mutasarrıf Halil Bey, Ali Galip'le Dahiliye Nazırı arasında geçen son şifreleri Noel'e gösterecektir. 6 Ey-

(163) Aynı yerde: "Diary of Major E.M.Noel..." içinde.

(164) Nutuk, C. I, s. 119-121; c. III, s. 952-957.

lül tarihli telgrafında Adil, Binbaşı Noel'in yazısını Yüksek Komiser'e ulaştırdığını, Bedirhanlar'ın tutuklanmasından vazgeçildiğini, fakat XIII. Kolordu'dan gelen raporlara nazaran, Kürtçülük propagandasının çok tehlikeli boyutlara vardığını yazıyordu. Buna karşılık, Ali Galip, Noel'in yörede "yıkıcı faaliyetlere" girmek niyetinde olmadığını için yanındaki Kürtler'i tutuklamaya gerek olmadığını şahsî düşüncesi olarak bir daha vurguluyor ve oradaki faaliyetleri küçümseyerek, asıl onların tutuklanmasının infîâle sebep teşkil edeceğini savunuyordu. Bu arada Fransız jandarma binbaşlarından Bruno teftiş için Malatya'ya gelecektir. Ali Galip'i çileden çıkartacak şekilde Mustafa Kemâl'den sitayişle söz edecek ve Noel'in telkinlerinin tersine ona karşı hiçbir faaliyete geçilmemesini öğütleyecekti. Bu olay, Noel'e, Fransızlar'ın açıkça değilse bile gizliden gizliye Millî Mücadele'den yana olduklarını düşündürecekti. Ali Galip de, Sivas'taki telsizin bir Fransız tarafından kullanıldığını ve böylece şehirdeki genel heyecanın belli ölçüde Bruno'nun "İttihatçıları" cesaretlendirmesinden kaynaklandığını ileri sürecekti. Eylül'ün başında (1'inde) Ali Galip mutasarrıf Halil Bey'e telsizle Rışvan aşiretinden yüze yakın silahşör toplamasını bildirmişti. Mutasarrıf durumu Rışvanlar'ın reisi Bedir Ağa'ya iletcek, fakat onlar bu talimatı ağırdan almaya yeğleyeceklerdi. Hadiselerle oldukça "uzak" kalan Noel'in yazdıklarına bakılırsa, Binbaşı şimdi "anıyordu ki", bu silahşörler Sivas Kongresi'ni basmak için kullanılacaklardır! Ali Galip, Sivas'taki "İttihatçılara" engel olmak üzere İstanbul tarafından görevlendirilmiş, hattâ dediğine göre, III. Ordu emrine tahsis edilmiştir. Bu olay, Kürtler'in açısından olumlu bir gelişme ve bulunmaz bir fırsat olarak değerlendirilecekti. Vali'ye katıldıkları takdirde Müttefiklerin davasına hizmet etmiş olacaklardı. Müttefikler

de desteklerinin karşısında Kürtler'e karşı minnet duygularını onların millî isteklerine sahip çıkmakla ödeyebilirlerdi. Bu sebeple mutasarrıf, yörede yüz yerine beşyüz atlı toplama kampanyasına çıkacaktı. Notlarında Noel'in, kendini bu gelişmelerin tamamıyla dışında göstermeye çalışması doğrusu çok ilginçtir. Ateşli binbaşı herhalde Londra'ya karşı Bakanlık talimatının dışına çıkmadığı imajını vermek istemektedir⁽¹⁶⁵⁾.

Diyarbakır'daki günlük hayatının bir kısmını bundan önce uğradığı kasaba ve şehirlerde olduğu gibi resmî dairelerdeki çeşitli kayıtları inceleyerek, arşivlerine bakarak geçiren Noel'in günlüğünde 8 Eylül'e tesadüf eden ilginç bir paragrafla karşılaşırız. Sabahtan beri Türk nüfus sicillerini gözden geçirdiğini belirten Noel, Ermeniler'in bu kayıtların Türkler tarafından Müslümanların lehine oynandığı iddialarının varlığını hatırlatarak bunun doğru olmadığını, bilâkis, kendi araştırmasına göre, sicillerin hem mükemmel hem de gerçekten doğru olduğunu belirtecektir. Dahası Noel, Ermenilerin iddialarının aksine Ermeniler'in değil, Müslümanların olduklarından daha az nüfusa geçirildiklerinden adetâ emindir. Çünkü, Ermeniler daha ziyade şehir ve köylerde ikâmet etmektedirler; Müslümanlar ise çoğunlukla göçebelğe kayan bir hayat sürdükleri için çoğu defa nüfus sayımcılarının dikkatinden kaçmakta, hele bazen sayılma işlemi sırasında büyük zorluklarla karşılaşmaktadır. Sonra, Türkler'in Ermeniler'den Hıristiyanlıkları dolayısıyla zımnîlerden aldıkları cizye'yi toplamak için ciddi nüfus kayıtlarına ihtiyaçları vardı.

Mustafa Kemâl, XIII. Kolordu'nun Malatya'dakilere karşı harekete geçmesi için baskı yaparken, İstanbul'da,

bir an önce Sivas'a yürümesi için, aynı şiddetle Ali Galip'i sıkıştırmaktaydı. Ancak, bu safhada Elazığ Valisi'nin tereddütlere düşerek, görevini savsaklamaya başladığı görülmüyordu⁽¹⁶⁶⁾. Ali Galip kuşkularında haklıydı. Çünkü, 9 Eylül'de XIII. Kolordu kumandanı Cevdet Bey bir bildiri yayınlayarak, maiyeti ile birlikte Malatya'ya gelen İngiliz subayının anavatanlarına karşı sinsi emeller peşinde koştuğunu haber veriyordu. Albay Noel adındaki bu şahıs iki ay önce Diyarbakır'a gelmiş ve oradan Türk Hükûmeti'ne karşı propaganda kampanyası başlatmıştı. Noel, Millî aşiretine para dağıtmış ve onlara altı hafta içinde bu yörede tek bir Türk subayının kalmayacağını söylemişti. Cevdet Bey, tüm telkinlerine rağmen Noel'in müracaatlarının beyhuda kaldığını yazıyordu. Karşılaştığı onurlu insanlar —Kürtler ve Türkler— islâm bayrağı altında yıllarca sırt sırta savaşmışlardı. Bağımsızlık aldatmacası ile Balkan Savaşları sırasında Osmanlı'dan ayrılan Arnavutlar, bugün minyatür bir devlet olarak milletlerarası siyasal sistemde adeta yokolmuş gibidir. Yine İslâm uluslarından olan Araplar, Mekke Şerifi'nin o talihsiz çıkışından sonra yabancı himayesine düşecekleri günü beklemektedirler. Aynı müstevli şimdi Türk'le Kürd'ü birbirinden ayırmak istemektedir. Bu amaçla da kendine Albay dedirten, fakat aslında binbaşı olan Noel gizli bir görevle yöreye gönderilmişti. Noel, Cevdet Bey'in istihbaratına bakılırsa, Süleymaniye'de siyasî ajanlık yapmış; Şeyh Mahmud'u bir ara kandırmayı bile başarmıştı. Cevdet Bey'in öğrendiğine göre iki ay önce Kafkasya'dan gelen bir İngiliz subayı Doğubeyazıt mutasarrıfına bu sancağın Ermeniler'e verildiğini ve yerli halkın şehri terk etmesi gerektiğini söylemişti. Aynı şekilde Revanduz'daki Siyasî ajan da

(166) Akşin, a.g.e., s. 548.

Şemdinli'nin boşaltılması talimatını verecekti. Ve, bugün, Süleymaniye, Zakho, İmadiye İngilizlere karşı savaşmaktaydılar. Eğer Kürtler'e bağımsızlık verilecekse, bu olaylar nasıl tefsir edilebilirdi, vaadlerle nasıl bağdaştırılabilirdi? Cevdet Bey ahaliye düşmanın iğfâline kapılmamasını, Türk'ten ayrılırsa İslâm'ın zayıflayacağını hatırlatıyordu. Ona göre "Türk Kürtsüz yaşayabilirdi, fakat Araplar'a, Ermeniler'e ve İranlılar'a komşu olan Kürtler Türkler olmaksızın yok olmaya mahkûmdular!"⁽¹⁶⁷⁾

Bildirinin yayınlandığı gün Ali Galip, Mustafa Kemâl Paşa'nın Noel ve arkadaşlarını tutuklamak üzere Malatya'ya bir birlik yolladığını ikaz edecekti⁽¹⁶⁸⁾. Gerçekten de İlyas Bey yola çıkmıştı. Aynı gün, Ali Galip, galiba işlerin dosdoğru bir kesin hesaplaşmaya yöneldiğini anlamış olacak ki, cesaretini toplayarak, ayın ondördünde Sivas'a hareket edileceğini bildiriyor ve "müsademede" başarılı olacaklarına inandığını söylüyordu. O gece, telgraf müdürü İlyas Bey'in gelmekte olduğunu Valiye bildirdi. Büyük telaşa kapılan Ali Galip, aşiret reislerinden Hacı Kaya'nın gelen müfrezeyle pusu kurmasını istediye de, o kabul etmedi. Ertesi sabah (10 Eylül), şafakla birlikte İlyas Bey birliğinin yaklaştığı haberi üzerine Noel ve arkadaşları Malatya'dan kaçarak Rışvan aşiretine sığındılar. Vali, Mutasarrıf ve Rışvan reisi Bedir Ağa da İlyas Bey'in niyetinin ciddi olduğunu anlayınca, onlar da Beydağı'na kaçtılar⁽¹⁶⁹⁾. Bu arada Noel'in kaçışını süvari birliğinden Cemâl Bey haber alacak ve İngiliz binbaşısının ardına düşecektir. Kırk kişilik bu süvari birliği Noel ve arkadaşlarını kısıtırır. Durumları-

(167) dn. 163.

(168) IOR, L/PS/10/818, P.5916, 20.ix.1919.

(169) Nutuk, C. I, s. 122-125; III, s. 957-964.

nın hiç de içaçıcı olmadığını itiraf eden Noel, kendilerinde sadece on tüfeğin bulunduğundan da dem vurur. Tek çaresinin “blöf yapmak” olduğuna inanmıştır. Türk subayı ondan teslim olmasını ister. Karşılıklı gelince Noel onunla teketek görüşmek istediğini belirtir. Ancak, Türk subay bu teklife uyunca bir anda on tüfeğin etrafını çevirdiğini görecektir. Adamlarını Türk subayının başına bırakarak Noel ve yandaşı Kürtler oradan bu oyuna dayanarak sınışımayı başaraklardır.

Mustafa Kemâl, 10 Eylül’de gönderdiği bir telde⁽¹⁷⁰⁾ İlyas Bey’e Valinin, mutasarrıfın İngilizler’le bir olup millet aleyhine çalıştıklarını, İstanbul’daki hükûmetin de bunların “şerik-i cinayetleri” olduğunu bildiriyordu. Ayrıca, Mustafa Kemâl şöyle diyordu : “...Kürtlük cereyanının kökünden sökölüp atılması ve firarî hainlerin İngiliz parasıyla Kürtler’i aldatarak padişah ve asker aleyhine sevke çalıştıkları; bunlara uyanların bilâemân ve merhamet imha edileceği her tarafa müsait suretlerle tamim olunarak saf ve namuslu halkı hakikatten haberdar eylemek gibi tedabire bir an evvel tevessül pek mühimdir. Bu millet hainlerinin İngilizler’le teşrik-i mesai edeceğinin de göz önüne alınarak icabında mevcudiyeti milliyemizi tehlikeye sokacak olan ecnebi askerlerine de mukabele olunacağını derpiş edilmesi lâzımdır”. Aynı gün Erzurum’daki XV. Kolordu Kumandanlığı’na da yazan Mustafa Kemâl, firarîlerin mukabil harekâta kalkışmaları karşısında teyakkuz durumunda olunmasını istiyordu⁽¹⁷¹⁾.

Mustafa Kemâl haklıydı. Ali Galip’in ricatla birlikte nelele tevessül edebileceği Noel’i bile —eğer Binbaşı

(170) Nutuk, C. III, s. 962-963.

(171) Aynı yerde: s. 964-965.

sorumluluğu ona yıkıp, Londra nezdinde aklanmak düşüncesiyle yalan söylemiyorsa— şaşırtmıştı. Noel, 11 Eylül'de padişahın valiye bir irade göndererek Kürt silahşörler toplamasını ve onlarla Sivas'ta Mustafa Kemâl'i basmasını emrettiğini yazıyordu. Akşin'e göre, Ali Galip, Kürtler'e, hükûmetin isteğini yaptırabilmek için talimatı padişah buyruğu olarak sunduğundan şüphelenmektedir. Araştırmacı, Vahdettin gibi ihtiyatlı bir adamın, Ali Galip'e, Sivas'ı basması için doğrudan doğruya emir vermesinin pek mümkün gözükmeyeceğini kaydetmektedir⁽¹⁷²⁾. Noel'e bakılırsa, Kahta'da toplanan aşiretlere Ali Galip kendisine Sivas'taki "İttihatçı" örgütleri bertaraf etmek görevinin verildiğini söyleyince, Halil Bey, Malatya'ya saldırmak varken ne diye tâ Sivas'ı hedef seçtiklerini anlayamadığını belirtecekti. Bedir Ağa ve diğer aşiret reislerinin de bu projeye soğuk durduğunu gören Ali Galip, Noel'e başvurarak, Kürtler nezdindeki ikna gücünden yararlanmak istediğini söyleyecektir. Noel ise, bu isteği geri çevirirken, kendisini "resmen" Kürt davasına adanmış intibaini vermemeği yeğlediğini kaydedecektir!⁽¹⁷³⁾ Ancak, biz, Kahta'daki tartışmalar sırasında Noel'in Urfa'daki İngiliz fırkasından yararlanma teklifini yaptığını, fakat bunu Bedir Ağa'nın kabul etmediğini biliyoruz⁽¹⁷⁴⁾.

Ertesi gün (12 Eylül) tekrar Ali Galip'le görüşen Noel, onun artık aşiretlerin nihaî amaçlarından çekinmeye başladığını ve harekâtın dizginlerinin elinden kaçmaya yüz tuttuğunu anladığını gözlemler. Sonunda Vali, silahlı aşiretleri dağıtmayı deneyecektir. Aslında Noel, buna Kürt reislerinin de sevindiğini yazmaktadır.

(172) Akşin, a.g.e., s. 550.

(173) "Diary of Major E.M. Noel..." içinde.

(174) Akşin, a.g.e., s. 551.

Ona göre, bu havalideki Kürtler "İttihad ve Terakki"—Kuva-yı Milliye'yi kastetmektedir—yanlısıdır⁽¹⁷⁵⁾. Üstelik, Kazım Karabekir Paşa'nın teşebbüsleriyle, bütün Doğu Anadolu'ya yayılmış askerî birliklerden bazı-
larının Malatya ve Elazığ'a kaydırılması için tedbir alın-
mıştır⁽¹⁷⁶⁾. Ayrıca, toplanan aşiretlere yine Niel'in tabiriyle "İttihadçılar"dan oluşan bir arabulucu heyeti yollan-
mıştır. Heyetin amacı aşiretleri, Ali Galip'in tesir saha-
sından tecrit etmektir.

Aynı gün (12 Eylül) Noel, Albay Bell'in⁽¹⁷⁷⁾ Malatya'ya geldiğini haber alacaktı. Bell, General Allenby'nin komutasındaki Mısır Seferi Kuvveti'nin Baş Siyasî Subay Vekiliydi. İstihbaratçıydı. 4 Eylül'de Halep'ten başlayan bir "inceleme gezisine" çıkmış olup, Noel'le görüşmesi öngörülmüştü. Fakat, İlyas Bey'e, amacının Malatya, Elazığ ve Diyarbakır'da eşraf ve yetkililerle görüşmek olduğunu, Noel'in görevini bilmediğini ve hükûmetinin bundan katiyen haberi olmadığını ve böyle bir propagandacı subayın buralarda gezmesini kabul edemeyeceğini ve onu çağıracağını, "maksad-ı hainane" ile gezdiği kanısına varırsa, tutuklu olarak Halep'e göndereceğini söyledi ve kendisinin Ali Galip'le görüşebilmesi için, Vali'nin hayatının teminat altına alınmasını istedi. Sonra Elazığ'a gidecekti, fakat elinde belgesi yoktu⁽¹⁷⁸⁾. Bu kadar kolayca gerçek dışı sözler sıralayabilen

(175) dn. 163.

(176) Nutuk, C. I, s. 132-135; III, s. 969-970.

(177) Gertrude Lowthian Bell yöredeki bazı gözlemlerini kayda geçirmiştir: Meselâ, bkz: Amurath to Amurath (Londra, 1921). Ayrıca: Hindistan Hükûmeti'nin çıkardığı **The Arabs of Mesopotamia**, Basra, 1916-17'de onundur. Lady Bell (der.), **The Letters of Gertrude Bell** (Londra, 1927), 2 C.

(178) Nutuk, C. I, s. 135-136; III, s. 971-972; Kazım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz** (İstanbul, 1960), s. 226-229.

—Karabekir'in deyimiyle "tüy diken"— ve anlaşılan İlyas Bey'i de etkilemiş bulunan Bell için, Mustafa Kemâl, lâîyk olduğu muameleyi buyurmakta gecikmedi⁽¹⁷⁹⁾. Ayrıca, "firarî Valinin hıyanet-i vatan ile müttehem" olduğunu, ele geçince tutuklanıp adaletin pençesine teslim olunacağını bildirdi. Sonunda, Bell'in İlyas Bey'den aldığı teminat çerçevesinde Noel, birkaç silahlı süvariyle şehre girer. Bell'le olan görüşmelerinde Albay ona isyancı bir hükûmetin —Mustafa Kemâl— silahlı muhalefeti arasında seyahatine devam edemeyeceğini ikâz eder. Aslında söz konusu karşılaşmada Albay Bell'in ikazının ne derece ve hangi İngiliz yetkililerinden kaynaklandığını —ve bu arada Noel'in ya başarısızlığı ya da maceraperestliği dolayısıyla azarlanıp azarlanmadığını— bilmiyoruz. Belgeler —Türk veya İngiliz— bu konuda suskundurlar. Bildiğimiz, Noel'in kendisi için daha emin bir çevre olan Halep'e sığındığıdır. 14 Eylül'de Türk jandarmasının korumasında Malatya'dan ayrılan Noel, misyonunun son günlerini at sırtında geçirecektir. Ayın 17'sinde Beşke aşiretinin arasından geçerken ayran içmek üzere mola verirler. Bir ağacın gölgesinde kestirmekte olan yaşlı biri, yanına gelip kısık sesle Türkler'den şikâyetle bulununca, Noel dayanamayarak, "Haydi, haydi! Kalbinizin derinliklerinde hâlâ Türkleri seviyorsunuz; Onlarsız da yapamıyorsunuz" diyecektir.

Noel, 18 Eylül'de Briman'ı geride bırakarak, Sam-sat'tan Fırat'ı geçecek ve Beyzıklı Hacı Şeyh Ağa'nın aşiretinde konaklayacaktır. 1915 Yer değiştirmesi sırasında yolculuğun meşakkati ile takatı kalmayan Ermeniler'e kendi giysilerini vererek, aşiretinde alıkoyan Ağa ile çeşitli temaslar yapacaktır. Bu arada bir Ermeni kadının da Şeyh'le görüştüğüne şahit olur. Yine 1915'te Er-

(179) Akşin, a.g.e., s. 552.

zurum'dan yola çıkan Ermeni kafilesi yöreye geldiğinde adı Samdug olan bu kadın, oğlunun giderek güç kaybettiğini ve böyle devam ederse ölebileceğini kestirerek, onu Ağa'ya bırakmayı uygun bulmuştur. Yıllar sonra oğlunu almak üzere aşirete uğramıştır. Oğlunu sıhhatli ve rahatı yerinde bulacaktır. Annesinin "Sana Kürtler iyi davrandı mı?" sorusuna çocuk "Bu da ne demek oluyor? Ben zaten Kürd'üm" demiştir. Anne, Noel'in gördüklerine göre, oğlunu kendisiyle gelmeye zor iknâ edebilmiştir. Noel, şahit olduklarının ışığında "Ermeni mezâlimi"nin bir masal olduğuna inanmaya başlayacaktır. Ancak, bu gerçeklerin Batı'da bilinmediğine, hattâ yeterli derecede kamuoyunun aydınlatılmadığına da hayıflanacaktır. 19'unda Urfa'ya gelen Noel, valinin şehirden ayrılarak Halep'e gittiğini öğrenir. Kendisini takip ederek Noel'de Halep'e doğru hareket eder. Halep'te Albay Bell'in eşinin Elbistan'da dolaşp, Atmi ve Sinamillî aşiretleriyle temas kurduğunu da öğrenecektir. Kadın, obalarda kadınlarla görüşüp, propagandaya o kanaldan da devam etmiştir⁽¹⁸⁰⁾.

-
- (180) Noel'in raporunun anlatım kısmı şimdilik burada nihayet bulur. Fakat, istihbaratçı binbaşının günlüğünde çeşitli istatistikî bilgileri ihtiva eden ekler de mevcuttur. Meselâ, Noel, Rişvan yöresi, Sinamillî aşireti, Atmiler, Beyzikler, Gürecikliler, Pazarcıklılar hakkında ayrıntılı açıklamalar yapmakta; aşiretlerin geleneklerine girmek ve Bedirhan ailesi üzerine de bir bölüm vermektedir. Bedirhanlar'ın Hz. Peygamber'in ünlü kumandanlarından Halid bin Velid soyundan geldiklerini savunan Noel, ailenin daha sonra Arabistan'dan Anadolu'ya göçtüğünü ve Yavuz Sultan Selim zamanında Ceziretül Ömer'de otonom bir ünite olarak mahiyetiyle yaşadığını yazmaktadır. Osmanlı'ya yıllık vergisini verir, hattâ Kanunî ile birlikte Batı seferlerine bile iştirak ederlerdi. Bedirhanlar'ın giderek yörede güçlenmelerinden çekinen Babıâli 1847'de ona karşı bir harekât düzenleyerek onu esir et-

Noel "İttihatçılar" dediği "Kuva-yı Milliyetci"lerden kaçarken Ali Galip'e son yardımını Mısır üzerinden İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği eliyle, Babıâli'ye bir telgrafı göndermesidir. Bu yazıda vali, Sivas'ta bir ihtilâlin başladığını ve giderek yurt sathına yayıldı-

meyi ve daha sonra Girit'e sürgüne yollamayı başarmıştı. Orada 1856 Yunan isyanını bastırmakta gösterdiği hizmetlerden dolayı affedilerek İstanbul'a yollanacaktı. 1866'da Şam'a yerleşmesi uygun bulunacak ve 1870'de 65 yaşında iken hayata veda edecektir. Mezarı, Selahaddin Eyyubi'ninkine yakındır. Doksana yakın evlâdının olduğu söylenen oğullarının herbiri Osmanlı'ya karşı isyanlarda rol aldıkları da bilinmektedir. 1910'da aynı aileden Hüseyin Paşa ile Hasan Bey Kürdistan mebusları olarak Meclis'e seçilmişler, fakat seçimleri takiben İttihat ve Terakki onların tutuklanmalarını emretmişti. Böylece, dağa çıkan Bedirhanlar'dan Hüseyin Paşa, bir süre sonra yakalanacaktı. Son yıllarda Bedirhanlar Ruslar'la işbirliği yapmayı deneyecekler ve Kâmil Bey'le Abdürrezzak Beyler, Çarlık tarafından 1917'de Bitlis ve Erzurum valisi olarak atanacaklardır. 1918'de Abdürrezzak'ı Türkler tutuklayacaklardır. Kâmil'in ise Tiflis'te olduğu söylenmektedir. Bedirhan'ın yaşayan oğulları içinde Emin Ali Bey, ailenin temel direği olarak addedilmektedir. Uzun boylu, beyaz sakallı bu liderin güçlü bir karaktere sahip olduğu ve Kürtler üzerinde de hayli nüfuzlu olduğu sanılmaktadır. Türkler bir ara onu Diyarbakır valiliğine getirmeyi düşünmüşler, fakat Emin Ali Bey'in Kürt davasında fazlaca aktif olmasının anlaşılmasından sonra bu tasarılarından vazgeçmişlerdir. Noel'in listesinde Tahir (avukat), Mehmed Ali (emekli miralay), Hasan (İstanbul şchremareti üyesi), Murat, Halil Beyler de vardır. Emir Ali'nin Süreyya (Mısır'da gazeteci), Hikmet (Konya vilâyetinde müdür), Celadet Ali (Serbesti gazetesi yayın müdürü), Kamuran Ali (İstanbul'da avukat), Tevfik (Münih'te öğrenci), Safer (İstanbul) adlı oğullarını da sayabiliriz. Tahir Bey'in oğlu Ferid Bey, İzmit'de kamu eğitimi müdürü, Halil Bey'in oğullarından Faiz Bey kaymakamlık, diğeri Asaf Bey ise Galatasaray'da Fransızca

ğini kaydediyordu. Amaçlarının anavatanı parçalamaktan ve yabancı işgâlisten kurtarmak olduğunu ilân ediyorlardı. İhtilâlciler, öte yandan, İstanbul'da Müttefiklerin eline düşmüş olan Padişah'ın haklarını savunduklarını, hattâ bu nedenle Vahdettin'in Mustafa Kemâl'i Sivas'a gönderdiğini yayıyorlardı. Padişah'ın Mustafa Kemâl'in tutuklanması emrini vermesi, bu çerçeve içerisinde Müttefiklerin gözünü boyamaya yönelik bir tezgâh olarak nitelendirilmeliydi. Onlara göre, Sivas'a gelen Kürtler, bağımsız bir Kürdistan tasarısını kesinlikle onaylamıyorlardı. Harput valisi Mustafa Kemalçiler'in önünün alınması gerektiğini ve İngilizler'in tazyiki ile Babıâli'nin ihtilâli bastırmak üzere buraya dirayetli asker göndermesinin şart olduğunu bildiriyordu. Durum acildi. Çünkü, ihtilâlciler gerçekte sıkı Bolşeviklerdi! Vatanseverlikleri, bu amaçları doğrultusunda kullanacakları bir araç olmaktan başka birşey değildi!⁽¹⁸¹⁾ 16 Eylül'de Urfa'ya oradan da Haleb'e giden Ali Galip, Milli Mücadele sonuçlanıncaya kadar belki yeni bir ikbâl kapısı aralanır beklentisiyle İstanbul'da oturur. Türk ordusu İstanbul'a girince, Merkez Kumandanlığı tarafından yakalanarak, Adapazarı'ndaki harp divanına gönderilecektir. Kahta görüşmesinde Noel'in Kürt ayaklanması projesine karşı çıktığını ileri sürerek beraat edecektir. Kendisine verilen yegâne ceza, Malatya muhasarrıfı Halil Bey'le birlikte "Yüzellilikler Listesi"nde yer almasıdır.

öğretmenliği yapmaktadırlar. Bedirhan ailesinin diğer üyelerinden Hüseyin Hüsnü Paşa Şura'yı Devlet azası, Hüseyin Avni Bey Harbiye'de hoca, Abdülkadir piyade binbaşısıdır". Kürt liderleri hakkında daha geniş bilgi için, bkz: PRO, WO, 106/920 "Personalities in Kurdistan", Bağdat, Haziran 1919.

(181) IOR, L/PS/10/818, 20.ix.1919.

18 Eylül'de Webb, Bağdat'taki İngiliz işgal ordusu kumandanına yazarak Noel'in Majestelerinin Hükûmeti'nin muhtemel bir ayaklanmanın ardında olduğu intibahını, verdiğini, bunun da ileride kurulması düşünülen barış ortamına hiç de yardımcı olmayacağından şikayet ediyordu⁽¹⁸²⁾. Bir gün sonra Robeck Dışişleri'ni Sivas'taki kongreden haberdar edecek ve Mustafa Kemâl'in hareketinin giderek yurt sathına yayıldığını bildiriyordu. Noel ile Galip Bey'in aynı anda Malatya'da bulunması Milliyetçiler'e Londra'nın bir takım gizli faaliyetlerin içine girdikleri imajını vermişti ki, İngiltere açısından bu durum hiç de hoş değildi. Sadrazam, Sivas'a ordu göndermeyi teklif etmişti. Ancak, Robeck, Fransız Yüksek Komiseri ile de görüşmüş ve ikisi de yollanacak askerlerin derhal Kuva-yı Milliye saflarına geçeceklerini tahmin etmişlerdi. Bu çerçevede değerlendirildiğinde Mustafa Kemâl'in kararlılığı karşısında Anadolu'ya bir elçi göndermek de onlara yarar sağlamayacaktı⁽¹⁸³⁾.

21 Eylül'de Amiral Robeck Londra'ya çektiği bir başka telgrafta da aldığı istihbarata dayanarak kentlisi ve göçeriyle Urfa ve Diyarbakır'ın Mustafa Kemâl'in tarafına geçtiğini, böylece Noel'in durumunun büyük tehlikeye girdiğini ve binbaşının misyonunu bu aşamada keserek güvenli bir yere dönmesinin yerinde olacağını yazıyordu⁽¹⁸⁴⁾. Ayrıca Noel'in misyonunun Malatya'ya kadar uzanmasının İngiliz dış politikası açısından terdirginlik yaratabileceğinden de kuşkulanıyordu. Şöyle ki, Malatya bakır maden kaynaklarının olduğu bir yö-

(182) B.N. Şimşir (der.), *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, C. I (Ankara, 1973), s. 107, belge no. 40. FO. 371/4192/13752.

(183) Şimşir, a.g.e., s. 107-108, belge no. 41. FO. 371/4159/131054, 19.ix.1919.

(184) IOR, L/PS/10/818, P.5835, 21.ix.1919.

reydi ve Fransız nüfuz sahasına düşüyordu. Corbett'e göre de, Noel'in İhtilâlcı politikası İngiltere'nin Fransa'yla arasını açabilirdi. Onun için bu faaliyetlerin bu safhada su yüzüne çıkması hiç de doğru değildi⁽¹⁸⁵⁾. Mısır'daki İngiliz karargâhı da Londra ile aynı fikirdeydi. Noel tehlikeli bir şekilde Türk aleyhtarı bir gayret içine girmişti. Bir an önce Halep'e dönmesi iyi olmaz mıydı?⁽¹⁸⁶⁾

Nihayet, İngiltere, Noel'in İngiltere'ye dönmek üzere Mersin'den İstanbul vapuruna binmesini emredecekti⁽¹⁸⁷⁾. Bu arada Noel'in faaliyeti sadece Fransızlar'ı değil, Amerikalılar'ı da tedirgin etmişti. Birleşik Devletler Donanması'ndan Teğmen Richard Dunn, Amerikan Yüksek Komiserliği'nde görevli istihbarat subayıydı. 4 Ekim'de İstanbul'daki İngiliz karışı ile yemek yemiş ve bu vesile ile ülkesinin İngiltere'nin Noel vasıtasıyla Güneydoğu Anadolu'da çevirdiklerinden haberdar olduğunu söylemişti. Noel'in Türkler'le Kürtler'i ne amaçla birbirlerine düşürdüklerini sorunca, İngiliz misafiri inkâra kalkışmış; fakat Dunn, binbaşının Londra ile yazışmalarını yüzüne vurunca karşısındaki sesini çıkartamamıştı. Dunn, meseleyi burada bırakmayacaklarını, Yüksek Komiser Amiral Bristol'un İngiliz Yüksek Komiserliği'ne resmî bir protestoda bulunacağını hatırlatmıştı⁽¹⁸⁸⁾. Bırakınız Noel'in misyonunu, İngilizler Ali Galip Bey'in, İstanbul'da Ryan kanalıyla girdiği kumpastan da çekinmeye başlamışlardı. Hareket, Kürtlerin işbirliğine yanaşmamaları dolayısıyla suya düşünce, Londra, sanki bu

(185) Aynı yerde: P.6109, 4.x.1919.

(186) aynı yerde: P.6280, 27.1x.1919.

(187) Aynı yerde: P.6306, 7.x.1919.

(188) Şimsir, a.g.e., C. I, s. 166-169, belge no. 62 (ek no. 3), FO. 406/41, s. 296-298, belge no. 140/3.

faaliyetle hiçbir ilişkisi, hattâ bilgisi olmadığı intibasını vermeye çalışacaktı. Gerek İstanbul'daki Yüksek Komiserleri ve gerek Allenby, Sivas'ın basılması projesinden kendilerini soyutlama çabası gösteriyorlardı. Sadece İngilizler mi? Sadrazam da Mustafa Kemâl'in millî direnişini aşiretleri ayaklandırmak suretiyle bastırmanın fikrinden haberdar bile olmadığını vurgulayacaktı. Ona göre, bu amaçla verilmiş herhangi bir irade de mevcut değildi. Kürtler'in büyük çoğunluğu Halife'ye bağlıdılar⁽¹⁸⁹⁾.

Nitekim, Mustafa Kemâl Paşa 15 Eylül'de Malatya Mutasarrıf Vekili Hacı Kaya ve Şatzade Mustafa Ağalara kendileriyle işbirliği konusunda gösterdikleri yakınlıktan dolayı teşekkür ediyor ve "Sizler gibi din ve namus sahibi büyükler oldukça Türk ve Kürd'ün yekdiğerinden ayrılmaz iki özkardeş olarak yaşamakta devam eyleyeceği ve makam-ı Hilâfet etrafında sarsılmaz bir vücut halinde dahil ve hariç düşmanlarımıza karşı demirden bir kale halinde kalacağı şüphesizdir" diyordu⁽¹⁹⁰⁾. 24 Eylül'de de Anadolu'da durum tesbiti yapmak için kendilerini ziyarete gelen Amerikalı general Harbord'a, Mustafa Kemâl, Noel ve yandaşlarının faaliyetlerini şu şekilde açıklayacaktı. Bu bölümü bitirirken, Mustafa Kemâl'in sözlerini aynen aktarıyoruz :

"İmparatorluğu bölmek ve Türkler'le Kürtler arasında bir kardeş harbine sebebiyet vermek için Kürtler'i İngiliz himayesi altında müstakıl bir Kürdistan kurma plânına iştirak etmek üzere tahrik ettiler. İleri sürdükleri tez imparatorluğum nasıl olsa

(189) IOR, L/PS/10/818, P.6509, 27. IX. 1919.

(190) ATTB, IV, s. 63.

dağılmaya mahkûm olduğudur. Bu teşebbüslerini tahakkuk ettirmek için büyük paralar harcadılar, hertürlü casusluğa başvurular hattâ derhal hafiyeler gönderdiler. Bu suretle Noel isimli bir İngiliz subayı uzun bir zaman Diyarbakır'da gayretler sarfetti ve faaliyetlerinde hertürlü sahtekârlık ve aldatmaya başvurdu. Fakat bizim Kürt vatandaşlarımız hazırlanan komplo-nun farkına vararak onu ve vicdanlarını parayla satan diğer bir grup haini o muhitten kovdular. Diyarbakır faaliyetlerinde sukutu hayâle uğramış olan Mr. Noel Bedirhan kabilesine mansıb ve para vererek ikna ettiği fakat Kâmuran, Celâdet ve Diyarbakırlı Cemil Paşazade Ekrem gibi hı-sımları arasında hiç itibarı olmayan bir grup maceraperestle Malatya'ya gitti. Burada müstakil bir Kürdistan kurulması yolundaki teşebbüslerini aynı zamanda Bedirhan kabilesine mensup kaymakam Kâmil Bey'le teşriki mesai yaparak tekrarladı. Diğer taraftan, yalnız kendi menfaatlerini düşünen Dahiliye Vekili Âdil Bey'in, aynı zamanda yine sadece kendi menfaatini düşünen ve millî hareket ve bilhassa Sivas kongresi aleyhinde tedbirler alan Harbiye Vekili Şefik Paşa'nın bir aleti olan Harput valisi Galip Bey'le birleşti ve kendisi ve arkadaşları "memleketi işgal edecekler, hemen silâhlara" diye feryatlara başladılar. Bu suretle bizim saf Kürt vatandaşlarımızın ayaklanmasını tahrik etmek istediler. Bu bahis plânın üç gayesi vardı : Kürtler'in menfaat

duygularını canlandırmak, millî kuvvetleri imha etmek ve aynı memleketin evlatları arasında bir mücadele ve kan dökmeğe sebep olmak. Suikastı tertipleyenler tasarladıkları faciaya Halil Bey'in, postayı yağma ettiği söylenen bir grup eşkiyayı takip edeceği bahanesiyle istettiği askerlerden bir kısmını da dahil etmekten çekinmediler (Bu hadiseye ait birkaç vesika bu muhtıraya eklenmiştir).

Bu şahıslar millî kuvvetleri küçümsemele-
rinin tabii neticesi olan perişanlıkla karşı-
laştılar. Bu entrikaların tamamen dışında
kalmış olan mahalli halk çok geçmeden
bunların hakiki mahiyetini anladı ve suç-
luları tevkif etmek üzereydi ki onlar kaç-
tılar⁽¹⁹¹⁾.

“Nocl - Ali Galip Hadisesi”, Mustafa Kemâl ve mil-
liyetçilere padişahın, Babıâli'nin ve İngilizler'in müşte-
rek bir teşebbüsle Millî Mücadele'yi durdurmaya kal-
kıştıkları intibahı vermişti. Mustafa Kemâl, *Nutuk*'ta,
bu safhada taarruz hedefi olarak Ferid Paşa Kabinesi'-
ni seçtiklerini ve bu olaydan sonra İstanbul'la ilişkile-
rini tamamiyle kestiklerini yazmaktadır⁽¹⁹²⁾.

(191) Aynı eser: s. 79-80. Benzeri bir ifade için: IOR, L/PS/10/
781, P.7386, 30.x.1919.

(192) *Nutuk*, C. I, s. 137 vd.

VIII. NOEL'İN İNGİLTERE'DEKİ NİHAİ BAZI TEŞEBBÜSLERİ VE SONUÇ

İngiltere'ye dönen Binbaşı Noel Kasım'da inisiyati-
fi bir kere daha ele alacak ve üstlerine Kürt Meselesi
ile ilgili yeni bir teklif paketi sunacaktır. Tasarısının
Kürtçüler'in taleplerinin gerisinde kaldığını itiraf etmek-
ten çekinmeyen Noel, yine de önerilerinin onların özlem-
lerini büyük ölçüde tatmin edeceğine ve memnuniyetle
karşılanacağına emindir! Yeni tasarıya göre Güneydoğu
Anadolu'da Türk hakimiyeti devam ediyor, fakat yöre
halkına geniş boyutlu "özyönetim" hakları veriliyordu.
Bu cümleden olmak üzere mahallî yönetim kademele-
rine etnik kökenliler atanacak, jandarma Kürtler'den
oluşacak, kaza seviyesinde resmî dil olarak Kürtçe kul-
lanılacak, okullarda da bu dil öğretilecek, vali, mutasar-
rîf ve kaymakamlar mandater devletin onayı ile ata-
nacaklardı⁽¹⁹³⁾.

Noel'in dönüp dolaşıp, bu bölgeyi yeniden Türkler'e
bırakma teklifi zaten bir yıldır Güneydoğu Anadolu po-
litikası üzerinde herhangi bir fikir birliği sağlayamayan
Londra'nın aklını daha da karıştıracaktı. En son konu-
yu "Ortadoğu İşlerine İlişkin Bakanlıklararası" bir kon-
feransa getirmeyi denemişlerdi. Bu toplantıda 1919 yı-
lında bu yörenin akıbeti hakkında mahallî ve millet-
lerarası gelişmeleri içeren bir rapor dağıtılmıştı⁽¹⁹⁴⁾. Bu

(193) IOR, L/PS/10/781, P.7328, 27.ix.1919.

(194) aynı yerde: P.5004.

birkaç sayfalık özeti okuyan herkes değişik ünitelerin nasıl farklı çözümler sunduğunu ve durumun ne ölçüde karmaşıkleştığını kendi gözleriyle takip edecektir. Nitekim, bu toplantıda da sonuca ulaşılmamıştır ki, Curzon insiyatifi eline alarak Kürtler'in İngilizler'le münasebetinin anatomisini içerecek bir notun derhal kaleme alınmasını emredecektir. Söz konusu çalışmanın sonunda şu satırlar yer almaktadır :

“Bugüne kadar Britanya Hükûmeti Güney Kürdistan'a (Musul'a) İngiliz nüfuzunun yerleştirilmesi politikasını savunmuştu. Bunu yaparken yerel halkın kendilerini destekleyeceğini umuyordu. Bu varsayım üzerine İngiliz siyasî danışmanlarının denetiminde Kürt liderlerinin başkanlığında otonom Kürt devletçikleri konfederasyonu yaratmaya yönelik bir karara imza atmışlardı. Ancak, şimdi anlaşılıyordu ki, bu iyimserlik yersizdir ve halkın çoğunluğu, İngilizler'in gelişine kucak açacak yerde onlara olan düşmanlıklarını açıkca, hattâ silâhlı olarak ifade etmektedirler. Bu şartlar içinde en doğrusu siyasî ajanları geri çekerek, Kürtler'i kendi başlarına bırakmak değil midir? Aksi takdirde yörede bir çatışma ihtimâlini göz önüne almak gerekecektir. Bu da İngilizler için fazladan bir askerî sorumluluğu beraberinde getirecektir. Majestelerinin Hükûmeti için (Hindistan'ın) kuzeybatı sınırında bir mesele yaratmak en son arzulanan bir gelişmedir”⁽¹⁹⁵⁾.

(195) Aynı yerde: 27.viii.1919.

2 Eylül'de Dışişleri Bakanlığı'nda biraraya gelen Montagu (Hindistan Bakanı), Sir Arthur Hirtzel (H.M. Nezareti Müsteşarı), General Sir H.V. Cox (H.B.), General W.H. Gribbon (Savaş Bakanlığı), Yüzbaşı C.P.R. Coode (Donanma), G.L. Barstow (Maliye) ve C. Kerr (Dışişleri) Dışişleri Bakanı Curzon'un başkanlığında toplanacaklardır. Burada Curzon, Allenby'nin Musul'daki aşiretler meselesini Bağdat'taki Sivil Komiser'e bırakma fikrini gündeme getirecektir. Noel'in faaliyetlerinin önceleri Allenby'nin denetiminde olduğu, fakat binbaşının görev sınırını aşarak Anadolu'ya girdiği ve bu sebeple artık Bağdat'a bağlanması gerektiği hatırlatılacaktır. Allenby, 3 Eylül'de Mısır'dan hareket etmeyi düşünmektedir. Bu itibarla da bundan sonra yörede uygulanacak siyaset Allenby ve askerî erkânına bırakılmalıdır. Bu, kontrolün artık Hindistan Bakanlığı'ndan Savaş Bakanlığı'na kaydığıнын işaretidir. Curzon'a bakılırsa, İngilizler'in Türkiye içindeki faaliyetlerinin durdurulmaması gerektir. Öte yandan, Irak sınırları içinde bir Kürt Konfederasyonu kurulması yönündeki Albay Wilson'un önerilerine uyulmalıdır. Montagu bu karara karşı çıkacak ve mandaların tesisinin beklenmesini savunacaktır. Gribbon'da bu tasarının bu şartlarda gerçekleşmesinin güç olduğunu belirterek, bir ölçüde Montagu'ye katılacaktır⁽¹⁹⁶⁾.

22 Eylül'de toplanan Savaş Kabinesi'nde Kürdistan'ın, kuzey ve güney olmak üzere iki bölgeye ayrılması kabul ediliyordu. Güney Kürdistan —Musul— İngiliz hakimiyetine girerken, Londra açısından gerek Noel'in tasavvurları ve gerekse birleşik Kürt Devleti fikri tamamiyle rafa kaldırılmış oluyordu⁽¹⁹⁷⁾. Pekii, barış konfe-

(196) Aynı yerde: P.6123, Eylül 1919.

(197) Aynı yerde: P.6123, 3.x.1919.

ransından sonra Doğu - Güneydoğu Anadolu'nun (Kuzey Kürdistan'ın) nihai şekli nasıl oluşacaktı? Bu konuda Corbett, geçici askerî düzenlemelerden sonra, İngiltere için üç şıkkın çıkacağına inanıyordu. Bunlar; (a) İngiltere mandası, (b) başka bir gücün himâyesinde manda ve (c) manda fikrinden vazgeçilmesi... Shuckburg, birinci şıkkın gözönüne dahi alınmayacağını, ikincisinin gerçekleşmesinin de son derece güç olduğunu ve ellerinde son alternatifin kaldığını işaretleyecekti⁽¹⁹⁸⁾.

Bağdat'taki Sivil Komiser, 22 Ekim tarihli yazısında Güneydoğu Anadolu'nun Türkler'e bırakılması yolunu açtığını hatırlatıyor ve kendisinin de bu gidişi —"kerhen"de olsa— kabullenme durumunda kaldığını belirtiyordu. Fakat, Komiser'e göre bu gidişten bir alternatif çıkış yolu da bulmak muhtemeldi. Eğer ABD, Ermeni Mandasını üzerine alırsa, İngiltere'de Kürtler'in mandaterliğini kabullenemez miydi?⁽¹⁹⁹⁾ Noel'in son önerisine de karşı çıkılıyordu. Bilhassa Kürdistan'ın parçalanmaması meselesinde Komiser, bu bölgenin tarihte hiçbir zaman yekpâre bir siyasal ünite olmadığını ve Erbil ile Süleymaniye halkının —Türk kökenli olmaları dolayısıyla— Musul'un diğer yöresindekilerle hiçbir ortak noktaları bulunmadığını hatırlatıyordu. Komiser'e bakılırsa, Noel'in iddia ettiği gibi, kendi hâlinde bırakılan Kürtler'in otomatikman İngiliz yanlısı bir tutum içine girebilecekleri de doğru değildi. Sınırın etnik kompozisyon çerçevesi içinde çizilme konusunda da Komiser, öne sürülen bu kıstası tutmadığını belirtiyor ve asıl kriterin "stratejik ve ekonomik çıkar" olması gerektiğini vurguluyordu. Ona göre, en doğrusu Mezopotamya'nın kuzeyinde oluşturulacak bir Kürt devletcik-

(198) Aynı yerde: P.6127, 9/10.x.1919.

(199) Aynı yerde: P.6650, 22.x.1919.

leri kuşağıydı⁽²⁰⁰⁾. Bir ileriki telgrafında Komiser, Noel'i Londra'ya bilgi vermek için göndermesinin sebebinin kendisinin binbaşının fikirlerine katıldığı anlamının çıkartılmaması gerektiğini yazıyordu. Noel, Mezopotamya'da görev yapmamıştı ve Musul hakkındaki bilgisi de Süleymaniye - Revanduz çevresinde geçirdiği dört ayda toparlayabildiği gözlemlerinden ibaretti. Binbaşı'nın ateşli Kürtçülüğü yönetime pahalıya mâl olmuş ve bol keseden verdiği vaadler gerçekleşmeyince Şeyh Mahmud küstürülerek İngiltere için sıkıntılar yaratmıştı. Londra'yı içine soktuğu bu fazladan yükümlülükler dolayısıyla Noel'i başka bir yöreye kaydırmak zorunda kalmıştı. O ne Mezopotamya'yı ne de İngiltere'nin dış politikasını anlayabilmiş, kavrayabilmişti. Evet, Binbaşı, mahallî lehçeleri onlar kadar iyi konuşabiliyor, aşiretlerin geleneklerini ve günlük yaşantısını pek iyi biliyor ve bu yüzden de her gittiği yerde itibar görüyordu; ama onun taraflı fikirleri dış politika tesbiti için temel oluşturmamalıydı.

"Ortadoğu İşlerine İlişkin Bakanlıklararası Komite" 17 Kasım (1919) günü Dışişleri Bakanlığı'nda bir kez daha toplanır. Yine Curzon'un başkanlık ettiği toplantıya Montagu, Hirtzel, Hindistan Bakanlığı'ndan General Sir Alexander Cobbe, Binbaşı Noel, Hazine'den Armitage Smith, Genelkurmay Başkanı Mareşal Sir Henry Wilson, Savaş Bakanlığı'ndan General Sir W. Th. Waites, Donanma'dan Yüzbaşı C.P.R. Coode ve Dışişleri'nden **Kidston katılacaklardır. Curzon Kürdistan'ın geleceğini** tayin etmek üzere bırraraya geldiklerini söyleyerek toplantıyı açar. Bu meselenin çözümü devamlı tehir edilmiş, Binbaşı Noel'in İngiltere'ye dönüşü beklenilmiş-

(200) Aynı yerde: P.7701, 27.xi.1919.

tir⁽²⁰¹⁾. Geçen bahar Mezopotamya'dan gelen Sivil Komiser'in tavsiyelerine uyularak Irak'ın kuzey hududunda Kürt devletciklerinden bir "gerdanlık" oluşturulması fikri üzerinde durulmuştu. Ancak, bu devletciklere lider olabilecek eşhasın bir türlü tesbit edilememesi ile bu tasarının uygulama şansı azalmıştı. Bu arada bölgedeki İngiliz siyasi subayları —ajanları— teker teker vurulmaya başlanmış ve giderek mahallî halk, İngiliz aleyhtarını bir tutum içerisine girmişlerdi. İş karıştıran başka bir etken de Kürt Meselesi'nin Ermeni davası ile iç içe oluşuydu. Devamla Curzon, İngiltere'nin manda idaresi yükümlenmek gibi bir eğilimi olmadığını da hatırlatmak isterdi. Alınan haberlere göre ABD de bu sorumluluktan kaçıyor. Fransızlar'a gelince, onların da Hristiyanların —Ermeniler'i imâ ediyor— şampiyonluğunu yapmak gibi bir emelleri de yoktur. Bu çerçeve içinde "Ne yapılabilir?" sorusuna Curzon, cevap bulamadığını itiraf etmekten kaçınmayacaktır. Mesele "kendi kendine" çözümlenecektir. Bu durumda İngiltere'nin herhangi bir faaliyete girişmesi pek muhtemel gözükmemektedir. Çünkü, yörenin işgali için, askerî otoriteler, bir tren yolu inşasını zarurî görmektedirler. Bu yola gidilince İngiltere, bölgedeki kabilelerle çok yakın ilişkiler içine girmek zorunda kalacaktır. Bu da beraberinde çatışma unsurunu getirecektir. Kaldı ki, Maliye Bakanlığı böyle bir demiryolu inşaatı için sermaye ayıramayacaklarını bildirmiştir. Curzon açış konuşmasına son verirken, şahsî eğiliminin Güneydoğu Anadolu'yu Mezopotamya'dan ayırmak, Musul'u ise Irak'a dahil etmek olduğunu kaydedecekti.

Curzon'dan sonra söz alan Montagu, Curzon'un her söylediği ile aynı düşüncede olduğunu belirtecekti. Ay-

(201) Bu toplantıya ilişkin, bkz: IOR, L/PS/10/781, P.7738.

rica, Montagu'ye bakılırsa, bölgenin kaderi Türkler'in başlatmış oldukları direnişin sonucuna bağlıydı. Curzon, bu sözler üzerine zaten Mezopotamya'daki garnizonlarını azaltmak gerektiğini vurgulayacaktır. Curzon'un sorusuna Mezopotamya sınırının Kifri ve Kirkük gibi Türk şehirlerini de içine alacak şekilde çizilmesinin yerinde olacağını belirten Noel, Kürtler'in İngiltere'nin bölgeden çekilmesini sevinçle karşılayacaklarını ve bu yöreye Türkler'i sokmayacaklarını (dolayısıyla Londra'nın endişe duymasına gerek kalmayacağını) savunuyordu. Noel'in Süleymaniye'yi aşiretler Konfederasyonuna bırakmasına karşılık, Cobbe, bu şehrin Mezopotamya içine alınmasına taraftar olduğunu açıklayacaktı. Tekrar söz alan Noel, Kuzey Mezopotamya açısından en kalıcı çözümün Kürtler'le Araplar arasında etnik tabana dayanan bir sınır düzenlemesi olduğunu iddia edecekti. Kürtler, İngilizler'e dosttular. Noel'e bakılırsa, fanatik olmayan bu millet, misyonerlerin biraz gayreti ile "Hıristiyanlaşabilirlerdi". Eğer bu tasavvur gerçekleşirse aynı ümmeti oluşturan Araplar'la Türkler arasında "İslamcı" cercyanının tesiriyle vücut bulacak işbirliğini parçalayıcı bir tampon sokulmuş oluyordu. Wilson ise çekilmeye tümüyle karşıydı. Ona göre savaş Mezopotamya'da bitmemişti ve Maliye, halen Genelkurmay'ın masraflarını sorgulayacak durumda değildi. Son olarak konuşan Curzon, geleceğe bakarak siyasetlerini tayin etmelerinin doğruluğunu işaret ederek, Mezopotamya'nın Londra için müstakbel bir çibanbaşı hüviyetini kazanacağını belirtecekti. Ve, maalesef, Mezopotamya'dan kaynaklanan selfdeterminasyon sıkıntısı zamanla Majestelerinin Hükûmetini Mısır'da da sıkıştıracaktı. Bu arada giderek canlanan bir Türkiye de hesap dışı tutulmamalıydı. Heyet, İngiltere'nin Kürtler'le iskân edilmiş bölgelerden tamamiyle çekilmesine karar verecekti.

Askerî istihbaratın topladığı bilgiler içinde Kürtlerin Milli Mücadele karşısındaki tavrı Londra'da gözden geçirilecektir. Mustafa Kemâl'in başarılarıyla aşiretler Ankara ile aktif bir işbirliğine girişmişlerdi. Hele bölgede görülen yabancılar müdahalesi, barut cephaneliğine bir kibrit çakılmış gibi olacak ve bütün aşiretler, toplu halde Mustafa Kemâl'in kollarına atılacaklardır, atılmaktadırlar⁽²⁰²⁾.

4 Aralık'ta İstanbul'dan yazan Yüksek Komiser, mektubuna ilâştirdiği listede görüleceği üzere, Anadolu'daki aşiretlerin Ankara'dan ayrılma emelinin olmadığı ve M. Kemâl'le kader birliği yaptıkları hususunda pek çok telgraf aldığını Londra'ya aktarıyordu. Bu arada Ryan, 29 Kasım'da Osmanlı Hariciye Nazırı ile uzunca bir konuşma yapmıştı. Aktüel hadiseler üzerinde durduktan sonra Ryan, Reşid Paşa'ya hükûmetinin Kürtler'e karşı tavrından bahsetmek istediğini söyleyecektir. Mütâreke'nin imzalanmasını takiben Yüksek Komiserliğine çeşitli çıkar gruplarının başvurduğunu kaydeden Ryan'a bakılırsa temsilcilik bu konuda oldukça "katı" davranmış ve hiçkimseyi "boş" vaatlerle "cesaretlendirmemeye" çalışmıştır! Ancak, Musul tabîi ki, İngiltere'nin dış siyaseti, hele Mezopotamya'nın geleceği açısından son derece büyük bir önem arz ediyordu. Ryan'ın dediğine göre, Binbaşı Noel'in misyonunun Ali Galip Hadesesi ile karıştırılmaması lâzımdı. Onun görevi "araştırmaydı", propaganda değil! Üstelik, Noel, "tarafsız" bir gözlemciydi! Amacı yörede "barış ve asayiş" in teminiydi! Bu konuda Ferid Paşa ile hemfikirdiler ve birlikte bu plânı hazırlamışlardı. Bu açıklamalar üzerine Hariciye Nazırı, Komiserliğe başvuran mahallî liderlerin

(202) Aynı yerde: P.7423, 19.xi.1919.

bütün aşiretleri temsil edip etmediklerini İngilizlerin bilip bilmediğini soracaktır. Ryan, cevaben, görevlerinin herkesi dinlemek olduğunu belirtmektedir. Bu karşılığı hiç de tatmin edici bulmayacaktır, Reşid Paşa. Paşa'nın tahminine göre İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamen parçalanmasını beklemektedir. Ryan ise bu yoruma katılmayacak ve Anadolu Meselesi'ni çözümlemenin güçlülüğünden söz edecektir. Bundan sonra Reşid Paşa, İngilizler'in neden Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğini Türk devlet büyükleriyle tartışmaktan kaçındığını sorgulayacaktır. Ryan'ın bu noktaya cevabı yoktur. Ryan'la Reşid Paşa'nın görüşmesini Londra'ya ileten Yüksek Komiser, İngiltere'nin Anadolu politikasının olmamasının (veya belirsizliğinin, karmaşıklığının) çözümünün gecikmesinin İstanbul Hükûmetini zayıflatırken, Anadolu'daki Milliyetçileri güçlendirdiğini vurgulayarak, bu konuda bir an önce bir karar oluşturulmasının Londra'nın ilerideki menfaatleri icabından olduğunu savunmaktadı⁽²⁰³⁾.

8 Aralık'ta T.B. Hohler'i ziyaret eden Abdülkadir, taraftarlarının çok zor durumda kaldıklarını bildirecektir. Damad Ferit Paşa'nın başında olduğu Hürriyet ve İtilâf Partisi, hazırdaki hükûmeti devirmeye çalıştığını ve onlar için uygun ve tatmin edici reçeteler getireceklerine —Osmanlı hükûmeti himayesinde otonomi— söz vermiştir. Bundan önceki sadrazamlığı sırasında Ferid Paşa, kendilerine bazı vaadlerde bulunmuş; fakat bunlar yeterli görülmemiştir. Abdülkadir'e bakılırsa, şimdiki yöneticiler de kendilerine bazı öneriler getirmişlerdir. Fakat, bu arada Mustafa Kemâl hareketi giderek tehlikeli olmaya başlamıştır: "Bu adamın Halil Bey'in ve

(203) Aynı yerde: P.7829, 4.xii.1919.

Enver Paşa'nın girişimleriyle Azerbaycanlılar'la da işbirliği yapmakta olduğu görülmektedir". Hürriyet ve İtilâf, Mustafa Kemâl'e karşı ortak bir cephe oluşturmak şartıyla bazı aşiretlere taviz vermeyi kabullenmiştir. Başka bir deyişle, Damad Ferid Paşa kendi iç mücadelesinde onları taraf yapmak istemektedir. Aynı yola Ali Rıza Paşa kabinesi de başvurmak gayreti içindedir. Yine Abdülkadir'in dediğine göre, İstanbul'da ve Paris'te Ermeniler'le anlaşma sağlamışlardır. Abdülkadir. Hohler'e Şerif Paşa ile Bogos Nubar'ın ortaklaşa imzaladıkları bir muhtırayı da sunacaktır. Bu girişten sonra Hohler, hükûmetinin Türkiye'nin iç siyasetine karışma gibi bir eğilimi olmadığını ve Türkler'in kendi liderlerini kendilerinin seçme hürriyetini haiz bulunduğunu söyleyecektir. Başkan Wilson'un prensipleri ışığında, milliyetlerin bağımsızlık özlemlerini ifade etmelerini sempati ile karşılıyorlardı. Kendilerine sundukları muhtırayı da Paris Barış Konferansı'na ileteceklerdi. Fakat, bundan Londra'nın yeni bir sorumluluk üstlendiği anlamı çıkartılmamalıydı. Hohler, devamla Abdülkadir'e merak etmemesini, Yüksek Komiserliğe ulaşan istihbaratın Mustafa Kemâl'in hareketinin giderek zayıfladığını gösterdiğini hatırlatıyordu. Hem sonra Kafkas ötesi'ndeki İngiliz Yüksek Komiseri kısa süre içinde Azerbaycanlılar'la Ermeniler arasında barışı sağlayacak ve dostluk ilişkilerini tesis edecektir. Hohler'in Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin Mustafa Kemâl'i sindirmek üzere "güç" kullanılacağını sorması üzerine Abdülkadir'in cevabı "evet" dir.

Hohler'in raporunu Londra'ya Dışişleri Bakanlığı'na gönderen Robeck, Kürt Meselesi'nin çok ciddi ve dikkatli bir çalışma gerektirdiğini yazıyordu⁽²⁰⁴⁾. Ermeniler'

(204) Aynı yerde: P.163719, 9.xii.1919 ve ekleri.

le Kürtler uzlaşabilirlerse, pek çok sorun da kendiliğinden halledilmiş olacaktı. Dışişleri Bakanlığı da Robeck'e Ermeniler adına Bogos Nubar ve Ermenistan Cumhuriyeti'nden Ohancıyan'ın, diğer yandan da Şerif Paşa'nın birbirleriyle çakışan çıkar ve özlemleri olduğu yolunda Paris Barış Konferansı'na ortak bir muhtırayı zaten vermiş bulunduklarını bildirecekti. Bu muhtırada her iki taraf da aynı manda içine alınmayı teklif ediyorlar ve sınırların çizilmesini de Paris'in yetkisine bırakıyorlardı⁽²⁰⁵⁾. Bir gün sonra İstanbul'daki Yüksek Komiserlik, Paris'te Ermeniler'le Kürtler arasında bir anlaşmaya varıldığı haberini alacaktı⁽²⁰⁶⁾. İstanbul'daki adamlarına yazan İngiltere Dışişleri Bakanlığı, burada da aynı hareketin gerçekleşmesi için "mümkün olan her türlü teşvik ve desteğin sağlanmasını" talep ediyordu⁽²⁰⁷⁾.

Aslında İngiltere'nin ne sözkonusu yardımı gelişmelerin seyrini değiştirecek, ne de Curzon'un bu konudaki nihai planının icrasını saptıracaktı. Bir kere, bütün gayretlere rağmen, 1920'lerde Ermeniler'le uzlaşmak mümkün olamayacaktır. Zaten, Şerif Paşa'nın Güneydoğu Anadolu'yu temsil edemediği, edemeyeceği de görülecektir. Kaldı ki, yukarıda da kaydedildiği gibi, İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon, onca tartışma ve bölgedeki çalkantılardan sonra "Büyük Kürdistan" projesinden vazgeçmiştir. Zamanla yöredeki şartların kendi sonuçlarını yaratacağına inanıyor, kısacası "Bekle-Gör" siyaseti uyguluyordu. Gerçekten de, Milli Mücadele başarılı olacaktı, Ermeni mandasını da Büyük Güçler'den kimse üstlenmeyecektir. Yukarı Mezopotamya'da kurulması düşünülen aşiretler konfederasyonu tasarısı ise sömür-

(205) IOR, L/PS/10/745, P.8069, 10.xii.1919.

(206) Aynı yerde: P.8359, 11.xii.1919.

(207) Aynı yerde: 162297/ME/44A, 20.xii.1919.

geci İngilizler'in iyi niyetine muhtaç olduğu Irak'ın Arap yöneticileri tarafından engellenecekti. Bu gelişmeleri izleyen Binbaşı Noel, İngiliz karar vericilerine çeşitli raporlar hazırlar, teklifler sunar; Fakat, bir daha hiçbir zaman aktif göreve getirilmez. İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu üzerindeki tasavvurları için 1919 bir dönemeçtir. Yörenin akıbetine ilişkin kararsızlıklar bu yıl yaşanmış; reçeteler bu yıl tartışılmış ve yine bu yıl sonuçlandırılmıştır. Noel'in misyonunun başarısızlığı, bu açıdan değerlendirildiğinde, Londra'dakilere önemli bir uyarı, nihaî siyasetlerinde ise belirleyici bir tecrübe olarak tarihe geçecektir.

IX. BİBLİYOGRAFYA

A. Arşiv Belgeleri :

Eserde kullanılan Türk ve İngiliz arşiv belgeleri dipnotlarında gösterilmiştir.

B. Araştırmalar :

Akşin, Sina; *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele* (İstanbul, 1976).

Arfa, Hasan; *The Kurds: An Historical and Political Study* (Oxford, 1966).

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, C. IV, (Ankara, Atatürk, Mustafa Kemal; Nutuk C. I-III, (Ankara, 1961).

Barth, Frederik; *Principles of Social Organisation in Southern Kurdistan*, (Oslo, 1953).

Bell, Gertrude Lowthian; *Amurath to Amurath*, (Londra, 1921).

Bell, Lady (der.); *The Letters of Gertrude Bell*, (Londra, 1927), 2 cilt.

Binder, Henry; *Au Kurdistan en Mesopotamie et en Perse*, (Paris, 1887).

Budge, E.A. Wallis; *By Nile and Tigris : A Narrative of Journeys*, (Londra, 1920) 2 cilt.

Chaliand, G. (der.); *People Without a Country : The Kurds and Kurdistan*, 3. baskı, (Londra, 1982).

Duguid, Stephen; "The Politics of Unity : Hamidian Policy in Eastern Anatolia", *MES. C. IX/2*, (Mayıs, 1973).

Erdeha, Kâmil; *Millî Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, (İstanbul, 1975).

Eröz, M.; Kürtlerin Türklüğü ve Türkmenlerin Kürtleşmesi, (İstanbul, 1966).

F. Ahmad / D. A. Rustow; "II. Meşrutiyet Döneminde Meclisler 1908-1918", İ.Ü.E.F. Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, C. IV/5, (1975-1976).

Feyzioğlu, Turhan; Atatürk ve Milliyetçilik, (Ankara, 1986).

Gökbilgin, Tayyib; Millî Mücadele Başlarken, C. I, (Ankara, 1959).

Hanioglu, Ş.; Bir Siyasal Düşünür Olarak Dr. Abdullah Cevdet ve Dönemi, (İstanbul, 1982).

Hansen, Henry Herald; Daughters of Allah, (Londra, 1960).

Harris, Walter B.; From Batum to Baghdad via Tiflis, Tabriz and Persian Kurdistan (Londra, 1926).

Hubbard, G. E.; From the Gulf to Ararat : An Expedition Through Mesopotamia and Kurdistan, (New York, 1917).

Jones; Commander James Felix; Memoirs Connected with Baghdad... (Bombay, 1857).

Karabekir, Kâzım; İstiklâl Harbimiz, (İstanbul, 1960).

Kinnane, Derek; The Kurds and Kurdistan, (Oxford, 1964).

Kodaman, Bayram; Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası, (İstanbul, 1983).

Kürkçüoğlu, Ö.; Türk - İngiliz İlişkileri 1919-1926, (Ankara, 1978).

Kürdistan Cemiyeti Nizamnamesi, (İstanbul, 1334).

M. Emin Zeki; Kürdistan Tarihi, (İstanbul, 1977).

M. Rıza (yay. haz.: G.G.); Benlik ve Diletiğimiz, 2. baskı, (Ankara, 1982).

Mardin, Şerif; Din ve İdeoloji, 2. baskı, (İstanbul, 1983).

Millingen, F.; Wild Life Among the Koords, (Londra, 1870).

O'Ballance, Edgar; The Kurdish Revolt 1961-1971, (Londra, 1973).

- Ögel, B., H.D. Yıldız, M. Eröz, B. Kodaman, F. Kırzioğlu, A. Çay; **Türk Millî Bütünlüğü İçerisinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu**, (Ankara, 1985).
- Özkök, Bnb. B.; **Osmanlılar Devrinde Dersim İsyanları**, (İstanbul, 1938).
- Parfit, Joseph; **The Marvellous Mesopotamia: The World's Wonderland**, (Londra, 1920).
- Rodinson, Maxime (Çev.: C. Meriç), **Batıyı Büyüleyen İslâm**, (İstanbul, 1983).
- Schmidt, Adams, **Journey Among Brave Men**, (Boston / Toronto, 1964).
- Sekban, M.Ş.; **Kürt Meselesi**, (Ankara, 1979).
- Sevgen, Nazmi; **Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri**, (Ankara, 1982).
- Süleyman Sabri Paşa (yay. haz.: Gamze Gayeoğlu); **Van Tarihî ve Kürttürkleri Hakkında İncelemeler**, 3. baskı, (Ankara, 1982).
- Şimşir, B. N. (der.); **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, C. I, (Ankara, 1973).
- Taneri, Aydın; **Türkistanlı Bir Türk Boyu: Kürtler: Kürtler'in Kökeni, Siyasî, Sosyal ve Kültürel Hayatları**, (Ankara, 1983.).
- The Caliph's Last Heritage** (Londra, 1901).
- Tunaya, T. Z.; **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C. II: **Mütareke Dönemi**, (İstanbul, 1984)..
- T.C. Dahiliye Vekâleti, Jandarma Umum Kumandanlığı, **Dersim**, (Ankara, t.y.).
- Türközü, H. Kemâl; **Türkmen Ülkesi (= Doğu Anadolu) Adı ve Emperyalizmin Etkileri**, (Ankara, 1985).
- Vanly, İsmet Ch.; **Le Kurdistan Irakien Entité Nationale**, (Neuchatel, 1970), giriş.
- Ximenez, S.; **Kurds and Armenians**, (Londra, t.y.).
- Yunus Nadi (Abalıoğlu), **Ali Galip Hadisesi**, (İstanbul, 1955).